T.C.

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

ARAP DİLİ VE BELAGATI BİLİM DALI

HİCRİ 7. YÜZYILA KADAR KLASİK ARAP EDEBİYATINDA İDARECİ TEMALI MİZAH

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

WALID SOLEIMAN

BURSA-2022

T.C.

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

ARAP DİLİ VE BELAGATI BİLİM DALI

HİCRİ 7. YÜZYILA KADAR KLASİK ARAP EDEBİYATINDA İDARECİ TEMALI MİZAH

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

WALID SOLEIMAN

Danışman:

Doç. Dr. Hasan TAŞDELEN

BURSA-2022

TEZ ONAY SAYFASI

T. C.

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, 701923017 numaralı WALID SOLEIMAN'in hazırladığı **"HİCRİ 7. YÜZYILA KADAR KLASİK ARAP EDEBİYATINDA İDARECİ TEMALI MİZAH"** konulu Yüksek Lisans Tezi Çalışması ile ilgili tez savunma sınavı, …/…/…… günü ……-…….saatleri arasında yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin…….başarılı/başarısız olduğuna…….oy birliği / oy çokluğu ile karar verilmiştir.

Üye

Tez Danışmanı ve Sınav Komisyonu Başkanı

Doç. Dr. Hasan TAŞDELEN

Bursa Uludağ Üniversitesi

Üye	Üye
Prof.. Dr. İsmail GÜLER	**Prof.. Dr. Abdurrahman ÖZDEMİR**
Bursa Uludağ Üniversitesi	Bandırma 17 Eylül Üniversitesi

Tarih

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

YÜKSEK LİSANS/DOKTORA İNTİHAL YAZILIM RAPORU

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞI'NA

Tarih: 29/06/2022

Tez Başlığı/Konusu: **"HİCRİ 7. YÜZYILA KADAR KLASİK ARAP EDEBİYATINDA İDARECİ TEMALI MİZAH"** Yukarıda başlığı gösterilen tez çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 122 sayfalık kısmına ilişkin, 29/06/2022 tarihinde şahsım tarafından ***Turnitin*** adlı intihal tespit programından (Turnitin)* aşağıda belirtilen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan özgünlük raporuna göre, tezimin benzerlik oranı %.6'dır.

Uygulanan filtrelemeler:

1- Kaynakça hariç
2- Alıntılar hariç/dahil
3- 5 kelimeden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç

Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Özgünlük Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları'nı inceledim ve bu Uygulama Esasları'nda belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

29/06/2022

Adı Soyadı: **WALID SOLEIMAN**
Öğrenci No: **701923017**
Anabilim Dalı: Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı
Programı:
Statüsü: **Yüksek Lisans**

Danışman:

Doç. Dr. Hasan TAŞDELEN

YEMİN METNİ

Yüksek lisans tezi olarak sunduğum "Hicrî 7. Yüzyıla kadar klasik Arap edebiyatında idareci temalı mizah" başlıklı çalışmanın bilimsel araştırma, yazma ve etik kurallarına uygun olarak tarafımdan yazıldığına ve tezde yapılan bütün alıntıların kaynaklarının usulüne uygun olarak gösterildiğine, tezimde intihal ürünü cümle veya paragraflar bulunmadığına şerefim üzerine yemin ederim.

Tarih ve İmza

ADI SOYADI:	WALID SOLEIMAN
ÖĞRENCİ NO:	701923017
ANABİLİM DALI:	Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı
PROGRAMI:	Arap Dili Ve Belagatı Bilim Dalı
STATÜSÜ:	Yüksek Lisans

ÖZET

YAZAR ADI SOYADI	WALID SOLEIMAN
ÜNİVERSİTE	Bursa Uludağ Üniversitesi
ENSTİTÜ	Sosyal Bilimler Enstitüsü
ANABİLİM DALI	Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı
BİLİM DALI	Arap Dili ve Belagatı Bilim Dalı
TEZİN NİTELİĞİ	Yüksek Lisans
MEZUNİYET TARİHİ	……/……/20…
TEZ DANIŞMANI	**Doç. Dr. Hasan TAŞDELEN**

HİCRİ 7. YÜZYILA KADAR KLASİK ARAP EDEBİYATINDA İDARECİ TEMALI MİZAH

Hicrî 7. Yüzyıla kadar klasik Arap edebiyatında idareci temalı mizah başlıklı bu tez, mezkûr dönemdeki edebiyat eserlerinin mizah bölümlerinde yer alan idareci ve yönetici grubunu ele almaktadır. Tezde aktarmaya çalıştığımız bu tür ürünleri toplumsal, siyasal, ekonomik, psikolojik ve sosyolojik alanlar gibi farklı perspektiflerden incelemeye çalıştık. Tez, giriş, üç ana bölüm ve sonuç kısımlarından oluşmaktadır. Giriş kısmında mümkün olduğu kadarıyla tezin daha doğru ve daha iyi anlaşılması için gerekli olabilecek her türlü bilgi ve konuya değinmenin daha doğru olacağını düşünerek böyle bir yol izledik. Birinci bölümde de yönetici ve idareci deyince akla ilk gelen üst düzey yöneticileri konu edinen mizah ürünlerini ele aldık. İkinci bölümü de kadı, emir ve vezir gibi orta düzey yöneticilere tahsis ettik. Üçüncü bölümde ise asayiş görevlileri ve kâtipler gibi alt düzey idarecileri ele aldık. Sonuç kısmında ise tezde kullandığımız kaynakların ve bilgilerin değerlendirmesini yaparak tez boyunca gözümüze çarpan bazı önemli noktalara değinmeye çalıştık.

Anahtar kelimeler: Mizah, Güldürü, Arap edebiyatı, İdareci, Yönetici.

ABSTRACT

NAME & SURNAME	WALID SOLEIMAN
UNİVERSİTY	Bursa Uludağ University
INSTİTUTE	Institute of Social Sciences
FİELD	Department of Basic Islamic Sciences
SUBFİELD	Department of Arabic Language and Rhetoric
DEGREE AWARDED	Master
DATE OF DEGREE AWARDED	……/……/20…
SUPERVİSOR	**Doç. Dr. Hasan TAŞDELEN**

THE EXECUTIVE THEMED HUMOR IN CLASSICAL ARABIC LITERATURE UNTIL THE SEVENTH CENTURY AFTER HICRAH

This thesis deals with the group of administrators and administrators in the humor sections of the literary works of the aforementioned period, with the humor title of the administrator themed to classical Arabic literature until the 7th century AH. We tried to examine such products that we tried to convey in the thesis from different perspectives such as social, political, economic, psychological, and sociological fields. The thesis consists of introduction, three main parts, and conclusion. In the introduction part, we followed such a path, thinking that it would be more appropriate to touch on all kinds of information and subjects that may be necessary for a more accurate and better understanding of the thesis. In the first part, we discussed the humor products that first come to mind when managers and administrators are mentioned. We allocated the second part to middle level administrators such as kadi, emir, and vizier. In the third part, we discussed low-level administrators such as public order officers and clerks. In the conclusion part, we made a general evaluation of the products and materials we used in the thesis and tried to touch on some important points that caught our eye throughout the thesis**.**

Keywords: Humor, Comedy, Arabic literature, Executive, Administrator.

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI ..... **iii**

YÜKSEK LİSANS/DOKTORA İNTİHAL YAZILIM RAPORU ..... **iv**

YEMİN METNİ ..... **v**

ÖZET ..... **vi**

ABSTRACT ..... **vii**

İÇİNDEKİLER ..... **viii**

GİRİŞ **1**

1. MİZAHIN ORTAYA ÇIKIŞ 2
2. GÜLME KURAMLARI 3
3. MİZAH KONUSUNDA KARŞILAŞILAN BAZI ZORLUKLAR 5
4. EMEVÎ VE ABBÂSÎ DÖNEMLERİNDE MİZAH 6
5. İDARECİ TEMALI MİZAH ÜRÜNLERİNİN GENEL ÖZELLİKLERİ 9
6. İDARECİ KARAKTERLER YELPAZESİ 10
7. KONUNUN TASNİFİ 11

BİRİNCİ BÖLÜM

ÜST DÜZEY YÖNETİCİLER KONULU MİZAH

1. İDARÎ TEŞKİLAT VE DEVLET PROTOKOLLERİ 13
   1.1. Halife Vali İlişkileri 14
   1.2. İdarecilerin Devlet ve Aile Protokolleri 16
   1.3. Yolsuzluk Teması 18
   1.4. İdareye Karşı İsyan ve Muhalefet 20
   1.5. Fermanlar 23
2. YEME-İÇME KONUSU 24
3. ÇIKARCILIK 29
   3.1. Maddî Çıkar 29
   3.2. Cezalardan Kurtulma 32
4. KADIN-ERKEK İLİŞKİLERİ 34

5. HAZIRCEVAPLIK 37
6. DİL KONUSU 39
7. DİNÎ İÇERİKLER 42
8. KUSURLAR 44
8.1. Cimrilik 45
8.2. Kaba Sabalık 46
8.3. Kılık Kıyafet 47
8.4. Kabile Eleştirileri 48
8.5. Zalimlik 49
9. SAHTE PEYGAMBER İÇERİKLERİ 50
10. MUHTELİF KONULAR 52
10.1. Tıp ve Tedavi 52
10.2. Mahcubiyet 53
10.3. At Yarışları 54
10.4. Cuhâ Karakteri 55
10.5 Avlanma Konusu 56
10.6 Acem Milleti 57
10.7. Kabristanlar 58

İKİNCİ BÖLÜM

ORTA DÜZEY YÖNETİCİLER KONULU MİZAH

1. VEZİRLER 60
1.1. Unutkanlık ve Aptallık İçerikli Mizahî Ürünler 60
1.2. Yolsuzluk ve Evrakta Sahtecilik Konuları 61
1.3. Muhtelif Konular 62
1.3.1. Köleler ve Köle Ticareti 62
1.3.2. Hindistan Temalı Ürünler 64
1.3.3. Hırsızlık ve Yankesicilik 65
1.3.4. Kuraklık ve Yağmur Namazı 66
2. KADILAR 66
2.1. Dinî İçerikler 67
2.2. Hazırcevaplık ve Zekâ Eksenli Ürünler 68

2.3. Cinsel İçerikler 69
2.4. Muhtelif İçerikler 72
2.4.1. Kurban ve Kurban Bayramı 72
2.4.2. Müzik ve Enstrümanlar 73
2.4.3. Mezhep Propagandası 75
3. EMİRLER 77
3.1. Oburluk 77
3.2. Ahmaklık 79
3.3. Cehalet ve Saflık 80
3.4. Yargı ve Yargılama 81
3.5. Türkler 82
3.5.1. Türk Emirlerin Mizah Konusu Yapılması 82
3.5.2. Mizahî Karakuş Karakteri 83

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ALT DÜZEY YÖNETİCİLER KONULU MİZAH

1. KÂTİPLER 87
1.1. Ahmaklık 88
1.2. Cehalet 89
1.3. Yellenme 90
1.4. Cimrilik ve Oburluk Konuları 90
1.5. Yersiz Merak 92
1.6. Mesleki Hatalar 93
2. ASAYİŞ SORUMLULARI 94
2.1. Saflık ve Ahmaklık 94
2.2. Tufeylilik 96
2.3. Aykırılık Teması 97
2.4. Açık Saçıklık 98
2.5. Meslek Hayatı 99

SONUÇ 100

KAYNAKÇA 102

GİRİŞ

Gülme, güldürü ve mizah, insanoğlunun yapısında ve benliğinde yerleşmiş yönlerden birisidir. İnsanoğlu, hayata bakarken genellikle ikilikler ve karşıtlıklar penceresinden bakmaktadır. Nasıl ki bir tarafta ağlama, acı ve hüzün varsa diğer bir tarafta da gülme, neşe ve mutluluk bulunmaktadır. Bazen olayları ciddiyetle değerlendirirken bazen de mizah ve şaka çerçevesinde değerlendiririz. Bununla birlikte mizah, sıradan insanlarda olduğu gibi toplumlardaki yönetici ve idareci vasfını taşıyan kişilerin yaşantılarında da aynı rolü oynamaktadır. Zira insanın temel yapısı sosyal veya siyasi statüsüne göre değişmemektedir. Hicrî 2. yüzyıldan itibaren kaleme alınmaya başlanan ilk dönem Arap edebiyatı eserlerinde farklı vazifeleri icra eden ve çeşitli statülerde bulunan pek çok yöneticiye rastlamaktayız. Bu kaynaklarda bulunan malzemelere göz attığımızda dağınık olduğunu ve belli başlı bir düzenlemeye tabi tutulmadığını müşahede etmekteyiz. Ancak konumuzla doğrudan ilgili olabilecek ürünleri ayıklamak için bir takım düzenleme ve tercihler yapmamız gerekmektedir. Bu nedenle bu araştırmamızda mevzu bahis yaptığımız anekdot ve mizah ürünlerinin tercihinde kullandığımız temel yöntem, yönetici veya idareci konumunda olanların, bu olaylarda başrol oyuncusu veya başat karakter olmasına özen göstermektir. Yönetici veya idarecilerin adlarının herhangi bir hikâyede veya mizah malzemesinde zikredilmesini ya da olayın idarecinin huzurunda cereyan etmiş olmasını, bu ürünü araştırmamıza dahil etme noktasında yeterli birer sebep olmadığını düşünerek mümkün olduğunca bu tür malzemeleri araştırmamızın dışında tutmaya gayret gösterdik.

Uzun sayılabilecek ve çok fazla alıntı yapmayı gerektirecek örnekleri, belirli bir konuya dair orijinal bir örneklik teşkil etmedikçe tezde kullanmamaya gayret gösterdik. Zira bu gibi malzemelerin uzunluğundan kaynaklanan bir sıkıcılık söz konusu olabilmekte veya mizah ürünlerinin temel karakteri olan kısa ifade ve anlatımlarla muhatapta derin izler bırakma özelliğinden yoksun olabilmektedir. Bununla birlikte belirli bir konuda çok sayıda örnek veya birbirine benzeyen ve aynı temayı ele alan mizah malzemesi varsa çalışmamızın sıkıcı olmaması adına ve yeterli olacak düşüncesiyle bu ürünlerin içinden en fazla öne çıkan ve mümkünse en derli toplu örnekleri sunmaya çalıştık.

Buna ilaveten tezimizde hazırcevaplık türünden mizah malzemelerinin konumuzla ilintili olanlarını ele aldık. Zira hazırcevaplık içeren malzemelerin bir bölümü, konumuz olan

mizah ve şaka değil de ciddiyet ile bağlantılı olduğundan bu kısmı konumuzun dışında tuttuk.

Klasik Arap edebiyatındaki mizah malzemeleri çoğunlukla sözlü aktarıma dayalı kısa anekdot ve hikayelerden ibarettir, bunun yanında çok az sayıda fabl türü, gösterim veya görsel içerikli ürünlere de rastlamaktayız. Karikatür, tiyatro, sinema ve gazete gibi daha ziyade görsel sunumlara dayalı mizah araçları ise konu olarak işlediğimiz dönemden asırlar sonra yaygınlaşmaya başladı. Binaen aleyh, bu durum çalışmamıza da yansımaktadır. Bu yüzden günümüzün çok çeşitli mizah araç ve ürünlerine pek fazla rastlanmayacaktır. Çünkü günümüz mizah çeşitleri ve araçlarıyla tezin konu aldığı dönemin mizah araçları ve çeşitleri arasında çok bariz farklılıklar bulunmaktadır.

1. MİZAHIN ORTAYA ÇIKIŞ

Arapça kökenli bir kelime olan mizah, Türkçede kullanılan anlamına da uygun düşecek şekilde şaka, latife, muziplik gibi anlamlara gelmektedir.[1] Mizah, nesnel bir durumu ifade etmediği için ölçülmesi ve belirli bir kalıba oturtulması mümkün olmayan bir olgudur. Bu sebeple farklı zamanlarda yaşayan âlimler ve bilim adamları, herkesin üzerinde hemfikir olacağı ve kabul edeceği bir mizah tanımı yapamamışlardır. Çünkü mizah ve gülme yetisi kişiden kişiye çeşitlilik göstermekte ve farklı şekillerde ortaya çıkmaktadır.[2] Bununla birlikte mizah ve mizaha dayalı gülme olgularının nasıl ortaya çıktığı açıklanırken üzerinde durulan en önemli hususların birisinde, farklı yapıdaki düşünsel süreçlerin ve duygusal reflekslerin bir nevi çarpışması neticesinde otaya çıkan tutarsızlıkların sebep olduğu ileri sürülmektedir.[3] Mizah olgusunun ortaya çıkmasında

---

1 Ebü'l-Hüseyn Ahmed b. Fâris b. Zekeriyyâ b. Muhammed er-Râzî el-Kazvînî el-Hemedânî (İbn Fâris), *Muʿcemu Meḳāyîsi'l-Luġa*, tahkik: Abdüsselam Muhammed Harun, Daru'l-Fikr, 1979, cilt 5, s. 319. Ebû Nasr İsmâîl b. Hammâd el-Cevherî, *Tâcu'l-Luġa ve Ṣıḥâḥu'l-ʿArabiyye,* Hazırlayan: Muhammed Muhammed Tâmir ve diğerleri, Kahire, Daru'l-ḥadîs, 2009, s. 1076. Ebü't-Tâhir Mecdüddîn Muhammed b. Yaʿkûb b. Muhammed el-Fîrûzâbâdî, *el-Ḳâmûsu'l-Muḥîṭ,* 5.baskı, Beyrut, Daru'l-Maʿrife, 2011, s. 1220. Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrem b. Alî b. Ahmed el-Enṣârî er-Rüveyfiî (İbn Manzûr), *Lisânu'l-ʿArab,* Beyrut, Daru Ṣâdir, 't.y.', cilt 2, s. 593. Burada kaynak olarak belirttiğimiz sözlüklerin ortak noktası, neredeyse hepsinin, mizah kelimesini istihza ve alaya alma gibi olumsuz sayılabilecek anlamların yerine şaka ve latife anlamına gelen düʿâbe "دعابة" kelimesiyle açıklamasıdır.

2 Merve Özdolap*," Mizah Tarzları ve Psikolojik Belirtiler Arasındaki İlişkinin İncelenmesi" (Yüksek lisans tezi),* İstanbul, İstanbul Bilim Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2015, s. 1-3.

3 Arthur Koestler, *Mizah Yaratma Eylemi,* çeviri: Sevinç Kabakçıoğlu ve Özcan Kabakçıoğlu, 1. Baskı, İstanbul, İris Yayıncılık, 1997, s. 37,45,99.

pek çok soyut ve somut öğe iştirak ettiği için mizaha genel bir tanım getirmenin çok zor olacağını ifade etmekte fayda vardır.

Mizahın tarihsel olarak ortaya çıkışı ve gelişimine dair pek çok teori ve görüş ortaya atılmıştır. Bunlardan bazılarına göre, ilkel düzeylerde olsa bile, insan, gülme yetisiyle birlikte eğlenme ve başka insanların hareketlerine gülme şeklinde tezahür eden bir mizah yetisine ilk devirlerden itibaren sahip idi. Bazı teorilere göre ise, insanda bulunan mizah olgusu, daha sonraki asırlarda ortaya çıkmıştır. Diğer bazılarına göre de insan, mizah şöyle dursun, gülmeyi bile çok sonraları öğrenmiştir.[4]

Yukarıda zikretmiş olduğumuz görüşlerin hiç birisinin kesinliğinden söz etmek mümkün değildir. Çünkü elimizde ilk insanın psikolojik ve ruhsal âlemini detaylı bir şekilde bize gösterecek kanıt ve veriler mevcut değildir. Bütün bu görüşlerin ispata muhtaç teorilerden ibaret olduğunu unutmamak gerek. Kanaatimizce mizah, sistematik ve metodik olmasa da ilkel düzeylerde olsa dahi ilk insandan itibaren var olan bir olgu idi. Zira insan, çoğunlukla düalizm ve ikilikler evreninde hayatını sürdüren bir varlıktır. Buradan hareketle de hüzün ve sevinç, ciddiyet ve şaka gibi insanın iç dünyasında bulunan temel duygu ve olguların, ilk insandan itibaren var olduğunu söyleyebiliriz.

2. GÜLME KURAMLARI

Mizah ve güldürünün tabii sonuçlarının başında yer alan gülmenin ortaya çıkış nedenini araştıran bilim insanlarının, birtakım teoriler ortaya attıklarını görmekteyiz. Bununla birlikte bu konuda üzerinde uzlaşılan bir kuramın olmadığı ve herhangi bir şekilde ortak bir noktaya varılmadığı ifade edilmiştir.[5] Her ne kadar gülme olgusuna dair kesin bir açıklama getirilmemişse de bu teorilerden en fazla öne çıkanlara değinmekte fayda görüyoruz.

Bu kuramların en eskisi, Platon ve Aristoteles tarafından ortaya atılan ve Hobbes tarafından geliştirilen üstünlük kuramıdır. Burada gülen kişiyi gülmeye sevk eden asıl şeyin, gülünen kişi, nesne veya olguya karşı üstünlük taslamak ve karşı tarafı küçümseyerek ondan daha bilgili, daha güçlü ve daha kuvvetli hissine kapılmak olduğu ifade edilir. Başkasının kusurlarına gülmek, eski dönemlerde savaşta mağlup olanların

---

4 Özdolap, *a.g.e,* s. 3-5.

5 John Morreall, *Gülmeyi Ciddiye Almak,* çeviren: Kubilay Aysevener ve Şenay Soyer, 1.baskı, İstanbul, İris Yayıncılık, 1997, s. 5.

gülünç duruma düşmeleri ve fiziksel bakımdan özürlü ve kusurlu kişilerin alaya alınması, bu kuram çerçevesinde açıklanmıştır. [6]

Mizahın ayrılmaz bir parçası olan gülme olgusunu açıklayan teorilerden birisi de uyumsuzluk kuramıdır. Bu kuramı savununlar, gülmenin, ağırlıkla zihinsel ve bilişsel süreçlerde ortaya çıktığı varsayılan ikiliklerin ve adından da anlaşılacağı üzere uyumsuz durumların meydana getirdiği şok etkisi neticesinde ortaya çıktığını ifade etmektedirler. Bu kurama göre yaşadığımız evrende belirli bir düzen ve muayyen kalıplar vardır. Gülen kişi, normal şartlarda ve durumlarda bu kalıplara göre düşünür ve olayları bu kalıplara göre değerlendirir. Ancak bu kalıpları yıkacak veya ortadan kaldıracak herhangi bir durum hasıl olduğunda da az önce aktardığımız uyumsuzluk, kişiyi, gülerek, bu yeni duruma bir tepki vermeye sevk eder.[7]

Üzerinde durulması gereken diğer bir kuram ise rahatlama kuramıdır. Üstünlük kuramı ağırlıkla duyguları kuramın merkezine yerleştirirken, uyumsuzluk kuramı ise yoğun olarak düşünsel ve zihinsel kısmını ele almaktaydı. Rahatlama kuramının ise insan doğasının en komplike olgularından birisi olan gülmeyi, fizyolojik ve sinirsel enerjinin patlaması olarak açıkladığını görüyoruz. Kişi, herhangi bir sebepten ötürü belirli bazı duygularını (örneğin birine karşı nefret ve kin, otorite baskısından kaynaklı sınırlamaların biriktirdiği enerji ve bastırılmış cinsellik duygularını) içine attığı takdirde bu duyguları harekete geçirecek veya bu gizli enerjinin patlamasına sebep olabilecek herhangi mizahî veya gayrı mizahî bir durum meydana geldiğinde bu sinirsel enerji patlayarak gülme şeklinde tezahür etmektedir. Bununla birlikte önceden birikmiş enerjinin patlamasıyla değil de gülme esnasında ortaya çıkan anlık bir rahatlamadan da söz edilmiştir.[8]

Bu kuramların neredeyse hepsinin, genel ve kapsamlı bir gülme teorisi ortaya koymaktan aciz olduğu ifade edilmiştir. Zira her ne kadar bu kuramların büyük bir kısmı, mizahî durumların tamamını veya büyük bir bölümünü açıklama noktasında belirli bir başarı elde etmiş olsa dahi gayri mizahî (gıdıklama gibi) olgular ile bazı mizahî durumları açıklamada aynı başarıyı göstermediği ileri sürülerek tenkit ve eleştiriye maruz kalmıştır. Mamafih mizahın doğal sonuçlarının başında yer alan gülme olgusunu açıklarken bütün

[6] Morreall, a.g.e., s. 8-14.
[7] Morreall, a.g.e., s. 24,25.
[8] Morreall, a.g.e., s. 32,34,35

bu kuramlardan yararlanmak gerektiği ve her bir kuramın mizah alanındaki belirli boşlukları doldurduğu vurgulanmıştır.[9]

3. MİZAH KONUSUNDA KARŞILAŞILAN BAZI ZORLUKLAR

Mizahî anekdotlar söz konusu olduğunda karşımıza çıkan en bariz sıkıntılardan birisi, tasnif ve ayrım zorluğudur. Zira böylesi bir konuda gerçek anlamda bir ayrım yapmanın çok zor olduğunu belirtmek gerekir. Çünkü mizah ürünlerinin ortaya çıkması çok yönlü sebeplere ve öğelere bağlıdır. İşte bu nedenle böylesi ürünleri tek bir yöne indirgemek çok zor olabilir. Zira herhangi bir mizah ürününü belirli bir tasnife tabi tutmak o malzemeye nereden ve hangi açıdan baktığımıza bağlıdır. Örneğin, şahsiyetleri esas aldığımız takdirde yapacağımız ayrımlar, içeriği esas alarak yapacağımız tasnif ve ayrımlardan çok farklı olabilmektedir. Oysa ki aynı anekdot içerisinde hem bir konu hem de belirli şahsiyet ve karakterler vardır. En nihayetinde bir ayrım yapılacak ve örnekler aktarılacaktır. Bu nedenle örnekler incelenirken yapılan ayrımın kesin çizgilerle olmadığını göz önünde bulundurmanın, mizah ürünlerinin anlaşılmasına yardımcı olacağı kanaatindeyiz. Nitekim bir yönden sultan veya halife ile ilgili olan anekdot diğer yönüyle kadı veya vali ile ilgili olabilmektedir. Bunun yanında içerik bakımından da aynı anekdotun içinde hazırcevaplık, sövme, aptallık, cimrilik, dilencilik ve cinsellik gibi pek çok başlık iç içe geçmiş olabilmektedir. Netice itibariyle mizah, çoğunlukla bu farklı noktaların güzel bir şekilde birleşiminden ortaya çıkan ürünlerde tezahür etmektedir.

İkinci bir zorluk ise tercüme zorluğudur. Mizah çevirisi en zor çeviri alanlarından birisidir. Hatta şiir ile birlikte çevirisi en zor olan alanların başında geldiğini söyleyebiliriz. Çünkü mizah, genellikle toplumun çoğunluğuna yani halka hitap ettiği için çok sayıda kültür öğesini barındırmaktadır. Hatta bazı yazarların da ifade ettiği gibi mizah ve güldürünün sedası, ancak sosyal bir ortamda yankılanmakta ve toplumsal bir işlevi yerine getirdiği için de genellikle kişi yalnız iken gülme olgusunun ortaya çıkma ihtimali çok zayıflamaktadır.[10] Kısacası mizah, içinde doğduğu kültürün özelliklerini taşımaktadır. Belirli bir topluma has olan bu özelliklerin diğer toplumlarda aynı anlamı taşımaması veya benzer etkiler ortaya koyamaması, çokça karşılaşılan bir durum olmanın yanı sıra mizah çevirisinde dikkate alınması gereken temel noktalardan birisidir. Nitekim

[9] Morreall, a.g.e., bkz., s. 58,59

[10] Henri Bergson, *eḍ-Ḍaḥik*, çev. Ali Muḳallid, 'y.y.', el-Muessesetu'l-Câmıʿyye li'd-Dirâsât ve'n-Neşri ve't-Tevziʿ, 't.y.', s. 11-13.

bu noktada herhangi bir dilde üretilen bir anekdotun veya esprinin, çevirisi yapılan başka bir dilde, aynı etkiyi yapması şöyle dursun, bazen anlaşılmasının dahi mümkün olmadığına şahit olmaktayız. Bu sorun daha spesifik olarak, kültürün bir numaralı ve en orijinal taşıyıcısı olan dil ile ilgili mizah ürünlerinde ortaya çıkmaktadır. Yani dil kullanım hatalarını veya aşırılıklarını konu alan mizah malzemelerinde bu duruma çokça rastlamaktayız. Çünkü her dilin kendine has ve başka dile mensup olanlar tarafından anlaşılması ve kavranması mümkün olmayan bir yapısı vardır. Bu nedenle bazı yazarlar, dilin ve o dildeki kelime oyunlarının ortaya çıkardığı mizah ürünlerini tercüme etmenin neredeyse imkânsız olduğunu vurgulamışlardır.[11]

4. EMEVÎ VE ABBÂSÎ DÖNEMLERİNDE MİZAH

Bu çalışmamızda zikredilen mizah örneklerinin daha iyi anlaşılabilmesi için Emevî ile Abbâsî dönemlerinin mizah ürünleri hakkında genel bir değerlendirme yapmanın faydalı olacağı kanaatini taşıyoruz.

Değerlendirmeye ilk olarak mizaha konu olan idareci karakterlerinden başlayabiliriz. Zira Emevî dönemi ile Abbâsî döneminde kaleme alınan mizah ürünlerinin arasındaki temel farklardan birisine mizahî karakterlerde rastlamaktayız. Emevî dönemindeki idareci temalı mizah malzemeleri çoğunlukla sultanlar veya halifeler üzerinde yoğunlaşmaktadır. Oysa ki Abbâsî dönemine geldiğimizde mizah ürünlerinin karakter yelpazesi daha da genişlemektedir. Örneğin çok bariz bir şekilde Emevî devletinde bulunmamasına karşın Abbâsî devletinde neredeyse halifeden sonra ikinci adam sayılabilecek vezir şahsiyeti ile vezirlik makamına rastlamaktayız. Binaen aleyh, bu dönemde vezirleri konu edinen hatırı sayılır miktarda mizah malzemesi karşımıza çıkmaktadır. Bunun yanında bu tezimizde de göreceğimiz üzere diğer idarecileri de konu edinme açısından Abbâsî döneminin daha zengin olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz.

İkinci bir nokta da Emevî ve Abbâsî devletlerinin mizah üzerindeki etkisidir. Nitekim neredeyse ikinci asrın sonlarından itibaren ortaya çıkmaya başlayan mizah içerikli eserlerin siyasetten çok fazla etkilendiği görülmektedir. el-Câhiz'in (ö. 255/869) öncülük yaptığı bu eserlerin, dönemin siyasal rejiminin etkisinde kaldığına şahit olunmaktadır. Zira o dönemlere ait elimizdeki mizah malzemelerini kapsamlı bir şekilde

[11] Bergson, *a.g.e.*, s.71

incelediğimizde, genel olarak mizah ürünlerinin hâkim otoriteye (Abbâsîlere) daha ılımlı yaklaştığını, çok fazla eleştiremediğini ve mizah konusu yapamadığını müşahede etmekteyiz. Var olan eleştiriler de ya çok basit bir düzeyde kalmakta ya da Abbâsî dönemi hükümdarlarının iyi yönlerini öne çıkarmakta ve yöneticilerin imajlarını zedelemeyecek bir şekilde bunu yapmaktadır. Emevî dönemi içinse bunları söylemek pek mümkün görünmüyor. Zira Abbâsîlerin en büyük hasmı Emevî devleti yöneticileri söz konusu olduğunda karikatürize etmenin ve mizahın dozu epeyce artmaktadır. Bunun temel sebeplerinin başında ise, mezkûr eserlerin neredeyse tamamının Abbâsî otoritesinin hâkim olduğu dönemlerde kaleme alınmış olması gelmektedir. Bu sebeple Emevî hükümdarlarının kötü yönleri açık bir şekilde gözler önüne serilmekte ve daha rahat bir şekilde karikatürize edilerek mizah konusu yapılabilmektedir. Abbâsî devleti yöneticilerine göz attığımızda ise, özellikle de otoritenin bir numaralı temsilcileri olan halifelere karşı sergilenen tutumun daha farklı olduğuna şahit olmaktayız. Nitekim bu tezde vereceğimiz örneklerden de anlaşılacağı üzere bu gruba dahil olan anekdotlarda, Abbâsî dönemi halifelerinin iyi yönlerini ele alan ve halifenin kutsallık perdesini zedelemeyen örneklere çok fazla rastlanmaktadır.

Abbâsî döneminden itibaren mizah konusunun resmi olarak saraya ve yöneticilerin bulundukları kurumlara yavaş yavaş nüfuz ettiğini müşahede ediyoruz.[12] Oysaki Emevî döneminde idarecileri eğlendirmek veya güldürmek amaçlı devamlı saraya veya resmî kurumlara giden nüktedân karakterlere rastlamamaktayız. Bununla birlikte refah düzeyinin artmasından dolayı ve eğlence hayatının bir parçası olarak Abbâsîler döneminden itibaren halifeleri, vezirleri veya devlet adamlarını eğlendirmek için saraya ve resmî kurumlara gelmeyi adet edinenlerin sayısı gözle görülür bir şekilde artmıştır.[13]

Birinci Abbâsî döneminden sonra kaleme alınan anekdot ve mizah eserlerinde ise Emevî devleti hükümdarlarına karşı olan tutumun bir nebze de olsa normale döndüğüne şâhit olmaktayız. Nitekim bu dönemde Emevî halifelerinin daha hafif eleştirilerle mizah konusu yapıldığına şahit olmaktayız. Bunu normal karşılamak gerek. Zira Emevî devletinin yıkılışının üzerinden neredeyse bir asırdan daha fazla bir zaman dilimi geçmişti. Bu süreçte Abbâsîlerin, Emevî yöneticilerine karşı yürüttükleri propagandanın

[12] Aḥmed Şevḳî Abdüsselâm Ḍayf, *el-ʿAṣru'l-ʿAbbâsiyyu'l-Evvel,* 8. Baskı, Kahire, Daru'l-Maʿârif, 't.y.', bkz, s.189

[13] Ḍayf, *el-ʿAṣru'l-ʿAbbâsiyyu'l-Evvel*, s. 189,190

dozajının hafiflediği ve bu durumun açık bir şekilde mizah alanına da yansıdığı görülmektedir. Bunun yanında çağımızda da müşahede olunduğu üzere, siyasetin ve yönetici grubun, konumuz olan mizah başta olmak üzere pek çok olguya konu olduğu söylenebilir.

Mizah ürünlerinin ortaya çıkışını etkileyen pek çok faktör vardır. Bu malzemelerin, eğlenme isteğinden tutun da ekonomik, sosyal ve siyasî öğelere kadar pek çok alandan etkilendiği âşikârdır. Bazı yazarlar, mizah ürünlerinin temeline, yoğun bir şekilde, siyasî ve toplumsal arka planları yerleştirmeye çalışmakta ve mizah alanının en velut olduğu dönemlerin, otoriter baskının en az olduğu veya ortadan kalktığı zamanlar olduğunu iddia etmektedirler.[14] Mizah malzemelerinin ve mizahçıların, temel olarak toplumdaki ve yönetimdeki bozuk davranışlara ve zalim, rüşvetçi ve ahlaksız denilebilecek kişilere karşı zekice yürütülen bir eylem olduğu savunulmuştur.[15] Mizahın, siyasî ve toplumsal etkileşimden uzak olmadığı âşikâr bir durumdur. Bununla birlikte mizahın sadece siyasî veya toplumsal işlevi üzerinde yoğunlaşıp diğer zihinsel, bilişsel, duygusal ve fizyolojik tezahürlerini göz ardı etmek, mizahla ilgili bazı önemli noktaların gözden kaçmasına neden olabilmektedir.

Hicrî 3 ve 4. asra ait klasik eserlerde yer alan mizah malzemeleri ve anekdotların farklı rivayetler, değişik yollar ve mizah örüntüleriyle aktarılmasına, sonraki asırlara kıyasla, daha fazla rastlamaktayız. Yani ilk dönem eserlerinde aynı rivayet ve mizah ürünlerinin farklı versiyonlarla veya değişik üslup ve kelimelerle anlatımına, sonraki yüzyıllara nazaran, daha çok muttali olmaktayız. Hicrî 5 ve 6. yüzyıllardan itibaren kaleme alınan mizah konulu eserler, çoğunlukla kaynak sayılabilecek bir önceki döneme ait eserlere bağlı kalarak, rivayetler ve mizah malzemeleri üzerinde neredeyse yok denecek kadar az değişiklik yapmışlardır.

Buradan da anlaşılacağı üzere hicrî 5 ve 6. yüzyıldan sonra gelen ve mizah alanında boy gösteren âlimlerin, rivayetleri aktarma ve mizah malzemelerini işleme konusunda daha katı bir tutum içerisinde olduklarını veya önceki dönemin âlimleri kadar cesur davranamadıklarını söyleyebiliriz. Kanaatimizce ilk dönem edebiyatçıları ile mizah üretici ve nakilcileri, güldürü alanında bulunan rivayetlere karşı esnek davranmış ve

[14] Irène Fenoglıo ve Françoıs Georgeon, *Doğuda Mizah,* çev. Ali Berktay, 1. Baskı, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, Aralık 2000, s. 32,33,115

[15] Fenoglıo ve Georgeon, *a.g.e.,* bkz.

gerektiğinde bu aktarılan malzeme ve mizah ürünlerinde gördükleri boşlukları doldurarak anekdotun veya hikâyenin tamamlanmasına ve daha etkili olmasına katkı sağlamışlardır. Binaen aleyh ilk dönem eserlerini incelediğimizde aynı olayın veya anekdotun, birbirine uzak sayılabilecek farklı versiyonlarına şahit olabilmekteyiz. Daha sonraki dönemlere göz attığımızda ise edebiyatçılar ve yazarların, bu noktada daha çekingen ve daha katı bir tavır takındıklarına vâkıf olmaktayız.

5. İDARECİ TEMALI MİZAH ÜRÜNLERİNİN GENEL ÖZELLİKLERİ

Yöneticilerle ilgili mizah ürünlerinde belki de en çok göze çarpan noktalardan birisi, mizah yazarları veya aktarıcılarının her bir yöneticinin en fazla öne çıktığı yönlerini bu yöneticilerle ilgili mizah ürünlerinin temeline yerleştirmeleridir. Yani belirli bir özelliği, ayıbı veya kusuru olan yöneticinin, genellikle o malum vasfı üzerinden mizah ürünleri üretilmeye veya aktarılmaya çalışılmıştır. Örneğin, Hişâm b. Abdülmelik'in (ö. 125/743) cimri birisi olduğu rivayet edilmektedir. Bu vasfından hareketle Hişâm'ı konu alan mizah ürünlerinde bu durumu çok bariz bir şekilde müşahede edebilmekteyiz. Buna ek olarak Me'mûn'un (ö. 218/833) entelektüel ve çok zeki birisi olduğu aktarılır. Bu yüzden Me'mûn ile ilgili pek çok anekdot ve mizah malzemelerinde bu noktanın net bir şekilde öne çıkarıldığını görmekteyiz.

Bu mizah ürünlerinin inşasında kullanılan ve çoğu örnekte karşımıza çıkan bazı mizahî anekdot üretme tekniklerine rastlamaktayız. Bu bağlamda, nüktedânlık ve espritüellik, alaya alma, istihza, hazırcevaplık, taklit, ironi ve karikatürize etme gibi noktaları sayabiliriz. Bu türlerden bazılarını açıklamakta fayda görüyoruz.

Nüktedânlık ve espritüellik, genel olarak ince zekâya, keskin bir dikkate ve olayları hızlı kavrama yetisine dayanan bir mizah türüdür. Güldürü için gerekli olan bu özellikler, neredeyse bazı durumlarda keskin zekâdan bile daha üstün bir durum olarak görülmüş ve değerlendirilmiştir.[16] Bu tür mizah, insanları eğlendirmek için özel yeteneklere sahip olan kişiler tarafından gerçekleştirilir. Böylesi yeteneklere sahip olan insanlar, mizah ürünü olabilecek meseleleri kıvrak zekâlarıyla hızlıca kavrayarak güzel bir anlatımla diğer insanları güldürebilir ve eğlendirebilirler.[17]

---

[16] Koestler, *a.g.e.*, s. XXIV

[17] Şâkir Abdülḥamîḍ, *el-Fukâhe ve'ḍ-Ḍaḥik Ru'ye Cedîde*, Kuveyt, Maṭâbiʿu's-Siyâse, 2003, s.54.

Alaya alma ve istihza türünde ise, alay eden kimse esas itibariyle, karşı tarafa zarar vererek bir mizah olgusu ortaya koyuyor. Bu tür mizah, genellikle sözel formlarda gerçekleşir. Başka insanları küçük düşürme veya alay konusu yapmak, bu mizah türünün ayırt edici özelliğidir diyebiliriz. İstihza içerikli mizaha başvuran birisi, bir konuyla veya kişiyle ilgili olarak açıkça veya tariz yoluyla veyahut üstü kapalı bir şekilde karşı tarafa adeta amansız bir saldırıya geçer. Bu tür mizah, bazen de üstünlük taslama ve karşı tarafı aşağılayarak ahmaklığını ortaya koyma şeklinde de tezahür edebilir.[18]

Karikatürize etmeye gelince ise bu tür, daha ziyade görselliği esas almaktadır. Tabii ki çağımızdan farklı olarak klasik Arap edebiyatının ilk dönemlerinde bu görselliğin tezahür ettiği yer insanın hayal dünyasıydı. Mizah konusu yapılmak istenen kişi veya olgu, bazı özellik ve vasıfları aşırı derecede öne çıkartılarak gülme veya eleştiri malzemesi yapılmaktaydı. Karikatürizeye dayalı mizahın, belki de daha fazla duyu organına hitap ettiği, zekâ ve hayali de devreye soktuğu için, diğer türlerden daha etkileyici olduğunu söyleyebiliriz. Bununla birlikte her zaman yukarıda zikrettiğimiz türlerin kesin çizgilerle birbirinden ayrılmasının mümkün olmadığını da ifade etmek gerekir.

Ayrıca mizah ve güldürü ürünlerinin çoğu veya tamamına yakın bir kısmının, güzel, olumlu ve iyi bir sonla bittiğini görmekteyiz. Zira gülme ile mutluluk olgularının paralel gittiğini düşünürsek bu durumun hiç de tuhaf bir durum olmadığını söyleyebiliriz. Güzel sonların, bir nevi o gülme halinin istikrarlı bir şekilde sona kadar ulaşmasının garantörü olduğunu ifade edebiliriz.

6. İDARECİ KARAKTERLER YELPAZESİ

İdareci temalı mizah malzemelerinde, mevzu bahis asırlardaki neredeyse bütün resmi ve idari makamlarda görev alan ve devlet bürokrasisinde hizmet sunanlara değinilmiş ve güldürü malzemesi yapılmıştır. Bunların başında o zaman için devletin zirvesi sayılan halifeler, sultanlar, hükümdarlar, melikler ve emirler gelmektedir. Buna ilaveten mizah malzemelerinin içinde bol miktarda vezirleri, kadıları, valileri, bölge idarecileri olan âmilleri[19], ordu kumandanlarını, kâtipleri ve asayiş âmirlerini konu edinen ürünlerle

[18] Abdülḥamîḍ, *a.g.e*, s.44.

[19] Âmil kelimesi Emevî ve Abbâsî dönemlerinde valiler için kullanılmakla birlikte daha ziyade malî işlerden sorumlu veya zekât memuru anlamında kullanılmaktadır. Bkz. Mehmet Erkal, "ÂMİL", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA),* İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1991, cilt 3, s. 58,59.

karşılaşmaktayız. Bütün bu unvanlardan da anlaşılacağı üzere mezkûr dönem eserleri, idareci içerikli mizah malzemelerine gereken ilgiyi göstermiştir.

Çağımızın devlet anlayışı, yapısı ve kurumlarıyla ele aldığımız dönem arasında köklü farklar bulunmaktadır. İçinde bulunduğumuz dönemin komplike sayılabilecek bir devlet yapısı ve bunun neticesinde de devlet müessesesi sayılabilecek kurumların çeşitli ve çok fazla olduğunu müşahede etmekteyiz. Mevzubahis dönem ise daha basit bir yapı arz etmekteydi.[20] Yukarıda zikrettiğimiz idareci ve unvanları, bugün için kapsamlı değilmiş gibi görünüyor olabilir ama bu, bizim o dönemin yönetim şeklini bugünün devlet idaresiyle karşılaştırma yanılsamasına düşmemizden kaynaklanmaktadır. Zira az önce aktardığımız ve yönetim kademesini oluşturan kurum ve kişilikler, neredeyse o döneme ait bütün yönetim ve otorite hiyerarşisini içine almaktadır.

7. KONUNUN TASNİFİ

Giriş bölümünde tezin daha iyi anlaşılmasını sağlayabilecek her türlü bilgiyi ve değerlendirmeyi aktarmaya gayret gösterdik. Çünkü asıl konuya geçmeden önce tezde ele alacağımız malzemeleri analiz ederek bazı önemli noktaları önceden aydınlatmanın, konunun daha iyi anlaşılması açısından önemli olduğu kanaatindeyiz.

Söz konusu asırlarda devlet sistemi ve bürokrasisi kompleks bir yapı arz etmediği için kesin çizgilerle ayrılmış görevler iki elin parmaklarını geçmeyecek kadar azdı. Bu nedenle biz burada ele aldığımız idarecileri, yönetim kademelerine göre üçe ayırdık:

Birinci bölümde, ülkenin veya vilayetlerin yöneticiliğini yapan yetki basamağının en üst sıralarında yer alan halife, hükümdar, vali ve âmillere değineceğiz. Yönetimin en tepesindeki idareci için en fazla kullanılan kelime ‘halife’ ismidir. Bununla birlikte aynı anlamı ifade etmek için bazen sultan ve hükümdar anlamındaki hâkim de kullanılmaktadır. Eyaletleri yöneten idareciler ise en çok vali ismiyle anılmaktadırlar. Bunun yanında aynı anlamı veya buna yakın bir manayı ifade eden âmil kelimesi de kullanılmaktadır. Bazen bu kelime, valinin emrinde çalışan küçük bölge idarecileri anlamında da kullanılmaktadır.

[20] Wael Hallaq, *ed-Devletu'l-Musteḥîle: el-İslâm ve's-Siyâse ve Ma'ziḳu'l-Ḥedâse el-Aḫlâkî,* çev. Amr Osman, 1. Baskı, Beyrut, Arab Center for Research and Policy Studies, Ekim 2014, s. 208,209.

İkinci bölümde ise belirli bir görevi icra etmekle birlikte herhangi bir bölge yöneticiliği yapmayan üst düzey idarecileri ele aldık. Bu grubun içinde en fazla göze çarpanlar vezirlerdir. Vezirlik makamı Abbâsî döneminde ihdas edilmiş olmasına rağmen, vezirleri konu alan epeyce mizah malzemesine rastlamaktayız. Bu kısımda göze çarpan diğer idarecilerin en fazla öne çıkanları ise kadılardır. Kadıları kendine konu edinen mizah ürünlerinin çokluğu da göze çarpmaktadır. Bunun sebebine ilgili bölümde değinilecektir. Kadıların yanı sıra hanedan üyesi emirler ve çeşitli rütbelerde görev yapan ordu kumandanlarını da bu kısımda ele almaktayız.

Son bölümde ise yetki ve konum itibariyle yukarıda değindiğimiz isim ve unvanlar kadar etkili olmayan idareci halkalarını inceledik. Bunlar neredeyse her yönetici ve idarecinin yanında bulunarak yazı ve mektup işlerine bakan kâtipler ile şehirler ve yerleşim yerlerinin asayişinden sorumlu olan ve 'ṣâḥibu'ş-şurṭa' diye de bilinen bir nevi emniyet âmirleridir.

BİRİNCİ BÖLÜM

ÜST DÜZEY YÖNETİCİLER KONULU MİZAH

Bu kısımda ele alacağımız idareciler, Emevî döneminden başlayarak, ağırlıkla hicrî 3 ve 4. yüzyıla kadar yaşamış olan yöneticileri kapsamaktadır. Zira bu dönemden sonraki asırlarda idareci temalı mizah malzemesi bulunmakla birlikte, önceki asırlara kıyasla hem çok az hem de bir nevi eski ürünlerin tekrarını içermektedir. Burada, birbirine yakın veya aynı olan konuları ele alan anekdot ve mizah ürünlerini belirleyip çeşitli başlıklar altında incelemeye çalışacağız.

Burada üzerinde durabileceğimiz bir diğer mesele ise valilerin, klasik Arap edebiyatı eserlerinde aktarılan mizah malzemeleri arasında geniş bir alanı işgal etmesidir. Hatta öyle ki vali temalı güldürü malzemelerinin, yönetimin zirvesini temsil eden halife ve hükümdarları ele alan mizah ürünleri kadar göze çarptığı söylenebilir. Kanaatimizce bu durum, mizah üreticileri ve aktarıcılarının, valileri mizah veya alay konusu yaptıkları takdirde karşı karşıya kalabilecekleri tepki ve cezaların daha az olacağını bilmelerinden kaynaklı olabilir. Zira o dönem için pek çok valinin kariyeri hükümdarın elindeydi. Hükümdarlar ise bu tür görevler için atadıkları memurlarda temel olarak otoriteye sadakat, halka karşı faydalı, vicdanlı ve toplumun huzurunu bozmayan birisi olmak ve vatandaşlarla iyi ilişkiler kurmak gibi kriterler ararlardı. Bu nedenle valilerin mizah malzemelerine dahil edilmesi daha kolay olabilmektedir. Daha önce de ifade ettiğimiz gibi mevzu bahis eserler ve dönemde belirli bir eyaletin yöneticisi anlamında kullanılan vali kelimesinin yanı sıra âmil kelimesine de rastlamaktayız. Âmil ise vali anlamındaki kullanımının yanı sıra bezen küçük sayılabilecek bölge yöneticisi anlamında bezen de valinin tayin ettiği ve sınırlı bir alandan sorumlu idareci anlamında kullanılabilmektedir.

1. İDARÎ TEŞKİLAT VE DEVLET PROTOKOLLERİ

Bu başlık altında halife ile idarecileri arasında meydana gelen ve yönetim konusunun ağır bastığı mizah malzemelerine değinilecektir.

1.1. Halife Vali İlişkileri

Burada Emevî devletinin kurucusu Muâviye b. Ebû Süfyân (ö. 60/680) ile atadığı valilerden birisini konu alan bir anekdotla başlayabiliriz. Muâviye'nin, en fazla zekâsı, ağırbaşlı olması ve dehası ile ön plana çıktığı kaynaklarda geçmektedir.[21] Bununla birlikte pek çok konuya vurgu yapan mizah ürünlerinde de başat rol oynadığı görülmektedir. Muâviye'nin zekâsına vurgu yapmak için en azından karşı tarafın aptallığını ve patavatsızlığını göstermek gerekmektedir. İşte buradan hareketle hem Muâviye'nin bu yönünü ortaya koyan hem de halife vali ilişkisine ışık tutan şöyle bir anekdot aktarılır. Rivayete göre Muâviye, Kelb kabilesinden bir adamı vali olarak atar. Adam günün birinde herkesin huzurunda Mecûsileri diline dolayarak, "Allah'ın laneti onların üzerine olsun! Anneleriyle ilişkiye giriyorlar. Allaha yemin ederim ki bana yüz bin dirhem verseler bile annemle ilişkiye girmem!" der. Bu [sözler] Muâviye'ye ulaşınca şöyle der: "Lanet olsun bu adama! Hadi söyleyin bakalım, buna yüz binden fazla verseler böyle bir şey yapar mıydı?" Sonra da bu valiyi görevden azleder.[22]

Bir diğer anekdot ise, Abbâsî devleti halifelerinden Me'mûn ile atadığı bir valiyi ele almaktadır. Kaynaklar, Me'mûn'un iyi bir eğitim aldığını, ilime ve öğrenmeye düşkün zeki birisi olduğunu, doğasında yöneticiliğin bulunduğunu, güzel ahlakla bezendiğini ve deyim yerindeyse zamanın entelektüel şahsiyetlerinden biri olduğu aktarılmaktadır.[23] Bununla birlikte Me'mûn döneminde felsefe başta olmak üzere tıp, matematik, astronomi ve edebiyat alanları gibi pek çok alanda yoğun bir tercüme faaliyeti ortaya konularak çok sayıda eserin farklı dillerden Arapçaya çevrilmesinin, ilmî hayatın zenginleşmesine aracılık ettiği müşahede edilmektedir.[24] Bu sebeple Me'mûn hakkında aktarılan

---

[21] Ebü'l-Haccâc Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdirrahmân b. Yûsuf el-Mizzî, *Tehẕîbu'l-Kemâl fî Esmâ'i'r-Ricâl,* 1. Baskı, Beyrut, Muessesetu'r-Risâle, 1992, cilt 22, s. 82

[22] Ebû Osmân Amr b. Bahr b. Mahbûb el-Câhiz el-Kinânî, *el-Beyân ve't-Tebyîn,* tahkik: Abdüsselam Muhammed Harun, 7. Baskı, Kahire, Mektebetu'l-Hancî, 1998, cilt 2, s. 260. Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim b. Kuteybe ed-Dîneverî, *Uyûnu'l-Ahbâr*, tahkik: Munzir Muhammed Saîd Ebu Şaʿr, 1. Baskı, Beyrut, el-Mektebu'l-İslâmî, 2008, cilt 2, s. 56. Ebû Ömer Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed b. Abdirabbih b. Habîb el-Kurtubî el-Endelüsî, *el-ʿİkdu'l-Ferîd*", tahkik: Abdülmecîd et-Terhinî, 1. Baskı, Beyrut, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1983, cilt 7, s. 175,176. Ebû Ömer Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed b. Abdilberr en-Nemerî, *Behcetu'l-Mecâlis ve Unsu'l-Mucâlis,* tahkik: Muhammed Mursî el-Ḫavlî, Beyrut, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, cilt 1, s. 550. Ebü'l-Meâlî Bahâüddîn Kâfi'l-küfât Muhammed b. el-Hasen b. Muhammed b. Alî b. Hamdûn el-Bağdâdî, *et-Teẕkiretu'l-Ḥamdûniyye,* tahkik: İhsân Abbas ve Bekr Abbas, 1. Baskı, Beyrut, Daru Sâdir, 1996, cilt 3, s. 288.

[23] Ahmed Ferîd er-Rifâʿî, *ʿAṣru'l-Me'mûn*, Kahire, Muessesetu Hindâvî li't-Taʿlîm ve's-Seḳâfe, 2012, s. 213-220, 343-346.

[24] er-Rifâʿî, *a.g.e.,* s. 360-374.

anekdotların azımsanamayacak bir bölümünde Me'mûn'un bu ilmî yönüne ve entelektüel kişiliğine rastlamaktayız. İçeriğine Me'mûn'un yerleştirildiği çok sayıdaki anekdotta sorgu için saraya getirilen sahte peygamberlerin muhakemesini bizzat kendisi üstlenmektedir. Hatta genel olarak yalan yere peygamberlik iddia eden kişileri ele alan mizah ürünlerinin neredeyse çoğunda halife Me'mûn bulunmaktadır.[25] Klasik Arap edebiyatı eserlerinde çokça karşılaştığımız bu tür mizah malzemeleri ve anekdotların gerçek olup olmaması veya ne kadarının gerçeği yansıttığı tartışmaya açık bir konu olmakla birlikte bu durumun Me'mûn'un entelektüel kişiliğiyle bağlantılı olduğu söylenebilir. Me'mûn'un pek çok alanla ilgili ileri düzeyde bilgi ve birikim sahibi biri olması, anekdotlarda bu yönünün öne çıkartılmasına sebep olmuştur. Binaenaleyh ister bu olayların gerçekten yaşandığını varsayalım isterse de bazı klasik dönem edebiyat yazarlarının ve mizah üreticilerinin hayal ürünü olduğunu söyleyelim, Me'mûn'un, bu tür güldürü ürünleri için biçilmiş bir kaftan gibi durduğunu söyleyebiliriz. Nitekim bu ürünlerde mizahî yönlerin ortaya çıkmasını sağlayan durum ise bilgi ve birikime dayalı olan diyalog ve tartışmalardır. Me'mûn'un donanımlı şahsiyeti ise, bu tür içeriklerle uygunluk arz etmektedir. Buradaki anekdot ise halife tarafından atanan vali ve veya memurların halk nezdinde nasıl karşılandıklarına dair güzel bir içerik takdim etmektedir.

Rivayete göre Kûfe halkı Me'mûn'un [huzuruna çıkarak şehirlerine] atadığı bir valinin[26] zulmünü şikâyet ederler. Me'mûn ise şöyle der: "valilerimin içinde bu validen daha adaletli, halkın [sıkıntılarıyla] daha fazla hemhal olan ve insanlara karşı daha şefkatli birisini tanımıyorum." Bunun üzerine oraya gelenlerden birisi şöyle der: "Ey Emîrü'l-Mü'minîn! hiç kimse sizin kadar adaletli ve insaflı olmaz. Şayet bizim vali, anlattığınız kadar varsa o halde yüce adaletinizin bir gereği olarak ve bütün eyaletlerin bu valiyi görmesi ve yararlanması için memleketin diğer vilayetlerine de bu valiyi atamanız gerekmektedir. Böyle yaparsanız memleketin bütün vilayetleri, bu valinin adaletinden ve insafından nasibini alır ve bizim gördüğümüz iyilikleri bu eyaletler de görür. Şayet emir

---

[25] İbn Abdirabbih, *a.g.e.,* cilt 7, s. 161-163. Ebû Saʿd Manşûr b. el-Ḥüseyn el-Âbî, *Nesru'd-Dur fi'l-Muḥaḍarât***,** tahkik: Ḫalid Abdülganî Maḥfûẓ, 1. Baskı, Beyrut, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2004, cilt 2, s. 156,157,159. Bu kaynakta Me'mûn'un konu edinildiği ve sahte peygamber temalı çok sayıda anekdotla karşılaşmaktayız. Bu durumun yukarıda ileri sürdüklerimizi destekler mahiyette olduğunu söyleyebiliriz. Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî ez-Zemahşerî, *Rebîʿu'l-Ebrâr ve Nuṣûṣu'l-Aḫbâr,* tahkik: Abdülemîr Muhanna, 1. Baskı, Beyrut, Muessesetu'l-Aʿlemî li'l-Maṭbuʿât, 1992, cilt 4, s. 352. İbn Hamdûn, *a.g.e.,* cilt 8, s. 261.

[26] Anekdotta âmil kelimesi geçmektedir. Ancak bu kelimenin, bağlama bakıldığında vali olarak çevrilmesi daha uygun görünmektedir.

hazretleri bunu yaparsa payımıza üç yıldan fazlası düşmez." Bunun üzerine Me'mûn güler ve valiyi azleder.[27] Kûfe halkı, başlarındaki valinin zalim ve insafsız birisi olduğunu çarpıcı bir dille Me'mûn'a ulaştırarak güzel bir mizah örneğinin oluşmasına neden olmuşlardır. Ayrıca her ne kadar mizah ürünü olsa da bu anekdot, mevzu bahis dönemde valilerin atanması, halkın atanan memurları kabul edip etmemesi ve beğenilmeyen valilerin görevden azledilmelerine dair bazı ipuçları da sunmaktadır.

Me'mûn'u başat karakter olarak gördüğümüz bu ürünlerde vurgulanan veya en azından işaret yoluyla da olsa değinilen temel nokta, Me'mûn'un entelektüel şahsiyeti ve bilgili birisi olduğuna dair yapılan vurgudur. Burada zikrettiğimiz veya konuyu uzatmama adına sarfınazar ettiğimiz pek çok anekdotta da Me'mûn'un entelektüel kişiliğine bariz bir şekilde vurgu yapıldığını görmekteyiz.[28]

1.2. İdarecilerin Devlet ve Aile Protokolleri

Devlet protokolleri, neredeyse bütün yönetim şekillerinde çok fazla üzerinde durulan ve önem arz eden meselelerden birisidir. Otoriteyi elinde bulunduran ailelerin, devlet protokol kurallarının yanı sıra aile içi davranış usullerine de dikkat etmeleri gerekmektedir. Halife adayı birisinin bu kuralları bilmemesi, bazen çok komik durumların ve anekdotların ortaya çıkmasına neden olabilmektedir. Nitekim klasik Arap edebiyatı eserlerinden birinde aktarılan bilgiye göre halife adayı Velîd'in (ö. 96/715) babası Abdülmelik b. Mervân'ın (ö. 86/705) küçük yaşta bir oğlu vefat eder. [Oğlu] Velîd de babasının yanına gelir ve ona taziyelerini sunar. Bunun üzerine Abdülmelik şöyle der: "Evladım! Senin bu davranışın, bana, kardeşinin ölümünden daha fazla acı veriyor. Sen, hiç babasına taziyelerini sunan bir evlat gördün mü?" Bunun üzerine Velîd, "Ey Emîrü'l-Mü'minîn! Annem böyle yapmamı istedi," deyince Abdülmelik, "Evladım! Bunu, [annen

---

[27] Ebû Saʿd el-Âbî, *a.g.e.,* cilt 2, s. 126. Ebü'l-Kâsım Hüseyn b. Muhammed b. el-Mufaddal er-Râgıb el-İsfahânî, *Muḥâḍarâtu'l-Udebâʾ ve Muḥâverâtu'ş-Şuʿarâʾ ve'l-Buleġāʾ,* tahkik: Ömer eṭ-Ṭabbaʿ, 1. Baskı, Beyrut, Şeriketu Dari'l-Erḳam b. Ebi'l-Erḳam, 1999, cilt 1, s. 230. Anekdot bu kaynakta daha kısa ve özetlenerek aktarılmıştır. ez-Zemahşerî, *a.g.e.,* cilt 3, s. 390. İbn Hamdûn, *a.g.e.,* cilt 7, s. 188,189. Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed el-Bağdâdî (İbnü'l-Cevzî), *Aḫbâru'ẕ-Ẓırâf ve'l-Mutemâcinîn,* 1. Baskı, Beyrut, Daru İbn Ḥazm, 1997, s. 135. Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed el-Bağdâdî (İbnü'l-Cevzî), *Aḫbâru'l-Ezkiyâʾ,* 1. Baskı, Beyrut, Daru İbn Ḥazm, 2003, s. 198. İbnü'l-Cevzî'nin bu iki eserinde yer alan anekdota baktığımızda yukarıda aktardığımız rivayete kıyasla daha kısa ve özetlenmiş olduğunu görmekteyiz.

[28] el-Câhiz, *el-Beyân ve't-Tebyîn,* cilt 1, s. 332,333. Cilt 2, s. 233. Ebû Saʿd el-Âbî, *a.g.e.,* cilt 6, s. 336,354. İbn Abdilberr, *a.g.e.,* cilt 1, s. 104. er-Râgıb el-İsfahânî, *a.g.e.,* cilt 1, s. 142. ez-Zemahşerî, *a.g.e.,* cilt 2, s. 59,60. İbn Hamdûn, *a.g.e.,* cilt 7, s. 244. İbnü'l-Cevzî, *Aḫbâru'l-Ezkiyâʾ,* s. 166. Ebû Abdillâh Şihâbüddîn Yâkût b. Abdillâh el-Hamevî el-Bağdâdî er-Rûmî, *Muʿcemu'l-Udebâʾ,* tahkik: İhsan Abbas, 1. Baskı, Beyrut, Daru'l-Ġarbi'l-İslâmi, 1993, cilt 2, s. 595,596.

olmadan kendi başına düşünerek yapmış olsaydın] benim açımdan daha iyi olurdu! Zaten böyle bir fikir çıksa çıksa kadınların başının altından çıkar," der. [29] Bu anekdotta sözlü güldürü sanatından ziyade davranışsal bir mizaha yer verilmiş. Zira bu örnekteki konuşmalar her ne kadar komik olsa da asıl can alıcı nokta Velîd'in kural, gelenek ve protokollerden anlamamasıdır. Durum her ne kadar ciddi olursa olsun ters ve yanlış bir davranış işin rengini değiştirebilmektedir. Günümüzde de bu protokol kuralları ve davranış usullerinin, yoğun bir şekilde mizah malzemesi haline geldiğini müşahede etmekteyiz.

Görgü kuralları ve devlet protokolleri her zaman olduğu gibi Abbâsî döneminde de mizahın velut kaynaklarından biriydi. Görgü kurallarını ihlal eden kim olursa olsun mizah malzemesine dönüşebilmektedir. İşin içine cahillik veya duygusallık girince daha rafine güldürü ürünleri meydana gelebilmektedir. Örneğin rivayete göre Hâşimoğullarından bir delikanlı Abbâsî halifesi Manṣûr'un (ö. 158/775) huzuruna çıkar. Manṣûr, ona babasının vefat edip etmediğini sorar. Delikanlı ise şöyle cevap verir: "Babam -Allah ondan razı olsun- falanca gün hastalandı -Allah ondan razı olsun- falanca günde de vefat etti- Allah ondan razı olsun- şu kadar mal ve şu kadar da çocuk bıraktı." Bunun üzerine er-Rabîʿ b. Yunus,[30] delikanlıyı azarlayarak ona, "Emir hazretlerinin huzurunda babana niçin bu kadar çok dua ediyorsun?" der. Bunun üzerine delikanlı ona şöyle der: "Seni suçlamıyorum. Çünkü sen, insanın babası olmasının ne kadar güzel bir şey olduğunu hiç tatmadın!" Anekdotu aktaran[31] şöyle der: "O gün hariç Manṣûr'un, meclislerinde azı dişleri görünecek kadar güldüğünü hiç görmemiştik."[32] Delikanlının protokol kurallarına

---

[29] Ebû Osmân Amr b. Bahr b. Mahbûb el-Câhiz el-Kinânî, *et-Tâc fî Aḫlâḳi'l-Mulûk,* tahkik: Ahmet Zeki Paşa, 1. Baskı, Kahire, el-Maṭbʿatu'l-Emîriyye, 1914, s. 91.

[30] er-Rabîʿ b. Yunus'un, anekdotun aktarıldığı eserlerde Manṣûr'un hâcib'i yani baş hizmetkarı, sonraları da veziri olduğu ve aslında Lakît birisi olduğu aktarılmıştır. Lakît ise çeşitli sebeplerden ötürü yetim kalan çocuklara verilen addır. Bu çocuklar, Müslümanların arasında uygun bir şekilde yetiştirilirlerdi. er-Rabîʿ b. Yunus'un ise Arap olmadığı ve çocukken esir düştükten sonra Müslümanların arasında yetiştiği bilgisi aktarılmıştır. el-Câhiz, *el-Beyân ve't-Tebyîn,* cilt 2, s. 328,329. Bu bilgi, dipnot kısmında aynı eserin farklı nüshalarına işaret edilerek aktarılmıştır.

[31] Câhiz, olayı İbrahim b. es-Sindî'den o da babasından aktarmaktadır.

[32] el-Câhiz, *el-Beyân ve't-Tebyîn,* cilt 2, s. 328,329. İbn Kuteybe, *a.g.e.,* cilt 2, s. 61. Ebû Hayyân Alî b. Muhammed b. Abbâs et-Tevhîdî, *el-Beṣâ'ir ve'z-Zeḫâ'ir,* tahkik: Vidâd el-Kâdî, 1. Baskı, Beyrut, Daru Sâdir, 1988, cilt 6, s. 144. Buradaki kaynakta anekdotun ilk kısmı özetlenerek direk konuya girilmiştir. Ama bu durum anekdotun cılız bir hale gelmesine neden olmuştur. Zira diğer kaynaklarda aktarılan anekdota hazırlık mahiyetindeki giriş kısmı, anekdotun etki etmesi ve güçlü bir güldürü ürünü ortaya koyabilmesi için önemli bir öğedir. er-Râgıb el-İsfahânî, *a.g.e.,* cilt 1, s. 394. Bu kaynakta da olay ufak tefek farklılıklarla aktarılmıştır. ez-Zemahşerî, *a.g.e.,* cilt 4, s. 261. İbn Hamdûn, *a.g.e.,* cilt 7, s. 182.

dikkat etmemesi ve halifeyle konuşurken babasına sürekli dua etmesi bu anekdotu rivayet etmeye değer kılmıştır.

Anekdotun ana karakterlerinden birisi olan Manṣûr, kardeşinin vefatından sonra Abbâsî devletinin başına geçen ikinci halifedir.[33] Manṣûr'un ciddiyet sahibi, idareli, cesur ve uzak görüşlü birisi olmasının yanı sıra ilim erbabı ve şakadan hoşlanmayan bir mizaca sahip olduğu da aktarılmıştır.[34] Belki de bu nokta Manṣûr'un biyografisinde ve yönetiminde en fazla dikkat çektiği için mizah ürünlerinde de çoğunlukla Manṣûr'u ciddiyet örtüsüne bürünmüş bir halde müşahede etmekteyiz.

Yukarıda aktarılan bir diğer husus ise, Abbâsî devleti halifelerinden birisi mizah konusu yapılmakta veya bir anekdota dahil edilmeye çalışılmaktadır. Ama buna rağmen makamından ve heybetinden asla ödün vermediği görülmektedir. Burada açık bir şekilde siyasetin mizah ve güldürü üzerindeki büyük etkisine şahit olmaktayız. Öyle ki klasik dönem mizah eserlerinin çoğu, Abbâsî devletinin hâkim olduğu süreçlerde kaleme alınmıştır. Ele aldığımız bu örnekte de hâkim otoritenin baş temsilcisi olan halifeye dokunulmazlık ve kutsallık atfedilmektedir.

1.3. Yolsuzluk Teması

Halifelik ve sultanlık makamlarında genellikle paranın haddi hesabı olmayacak kadar büyük masraflar ve giderler olur. Bu durum hiçbir zaman için kimsenin gözünden kaçmamıştır. Buna ek olarak mizah ve karikatürün sivri eleştirisinden de kurtulamaz ve en nihayetinde de güldürü malzemesi haline gelebilir. Buna örneklik teşkil edebilecek güzel bir rivayeti klasik dönem eserlerinde müşahede etmekteyiz. Anlatılana göre günün birinde Amr b. el-Âs (ö. 43/664) Muâviye'ye şöyle der: "Dün rüyamda sanki kıyametin koptuğunu, terazilerin konulduğunu, insanların hesaba çekilmek için getirildiklerini ve bu esnada da senin, ağzına kadar ter içinde ayakta durduğunu gördüm. Önünde de dağlar kadar hesap defterleri vardı." Muâviye ise ona şu cevabı verir: "Mısırın altınlarını da gördün mü?"[35] Burada Muâviye döneminde üzün süre Mısır valisi olarak görev yapan Amr, yönetimin tepesinde olmasından dolayı Muâviye'nin yolsuzluk ve hukuksuzluk

[33] Maḥmûd Şâkir, *et-Târiḫu'l-İslâmî,* 8. Baskı, Beyrut, el-Mektebu'l-İslâmî, 2000, cilt 5, s. 92,96,97.
[34] Şâkir, a.g.e., cilt 5, s. 92.
[35] İbn Kuteybe, *a.g.e.,* cilt 1, s. 454.

yapmış olabileceğini ve ahiretteki hesabının da çetin olacağını ima etmektedir. Muâviye ise zekice bir cevap vererek muhatabını susturmuştur.

Burada aktarabileceğimiz diğer bir anekdot ise uzun yıllar valilik yapan Ziyâd b. Ebîh'i (ö. 53/673) konu almaktadır. Kaynaklar Ziyâd'ın[36], hicretin 1. yılında doğduğunu, ergenlik çağına girince Müslüman olduğunu, Hz. Ömer zamanında bazı idarî görevler üstlendiğini, Hz. Ali ve Muâviye dönemlerinde ise valilik yaptığını, ağırbaşlı, zeki, ciddiyeti seven ve laubalilikten hoşlanmayan birisi olduğunu belirtmiştir.[37] Ziyâd'ın bu ciddi yönü pek çok mizahî rivayette bariz bir şekilde müşahede edilebilmektedir.[38] Ayrıca Ziyâd'ı konu edinen anekdotların çok çeşitli konuları ve başlıkları ele aldığını da görmekteyiz.[39]

Bu anekdotta yöneticinin çevresiyle olan ilişkilerinin ve yolsuzluğa mâni olma çabasının nasıl mizah ürününe dönüştüğü görülmektedir. Rivayete göre bir gün Ziyâd b. Ebîh bir mesele üzerinde düşünmek için sakin bir mekâna çekilir. Yanında da oğlu Ubeydullah[40] (ö. 67/686) ve yazı işlerini üstlenen bir kâtibi[41] vardır. [Bir zaman] sonra Ziyâd'ın uykusu gelir ve oğluna, "Şu kâtibe dikkat et ki [kendi başından] bir şeyler yazmasın!" der ve uyur. [Bir süre] sonra oğlu Ubeydullah tuvalet ihtiyacı hisseder. Babasını uyandırmaya çekinir ve kâtibi de kendi başına bırakmak istemez. Bu sebeple kâtibin iki başparmağını birbirine bağlayarak mumla mühürler ve ihtiyacını gidermek için kalkar gider.[42] Aslında bu anekdotta vali ve kâtip gibi birden fazla idareci karakterin ele alındığını görmekteyiz.

---

[36] Ziyâd b. Ebîh, babasının oğlu Ziyâd demektir. Böyle adlandırılmasının sebebi ise annesinin köle bir cariye olması ve babasının kim olduğu belli olmamasıdır. Ayrıca annesine intisap edilerek Ziyâd b. Sümeyye de denilmiştir. Keza annesinin köle olan kocasından olduğu söylenerek Ziyâd b. 'Ubeyd olarak da adlandırılmıştır. Bununla birlikte Hz. Muâviye'nin, Ziyâd'ı kendi nesebine ilhak ederek kardeşi olduğunu ve babalarının bir olduğunu söylemesinden dolayı da Ziyâd b. Ebû Süfyân olarak isimlendirilmiş. Bkz. Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehebî et-Türkmânî el-Fârikî ed-Dımaşkî, *Siyeru Aʿlâmi'n-Nubelâʾ,* tahkik: Şuʿayb el-Arna'ût ve diğerleri, 1. Baskı, Beyrut, Muessesetu'r-Risâle, 1981, cilt 3, s. 494,495.

[37] ez-Zehebî, *Siyeru Aʿlâmi'n-Nubelâʾ,* cilt 3, s. 494-496.

[38] el-Câhiz, *el-Beyân ve't-Tebyîn,* cilt 2, s. 222. Ebû Osmân Amr b. Bahr b. Mahbûb el-Câhiz el-Kinânî, *Kitâbu'l-Ḥayevân,* tahkik: Abdüsselam Muhammed Harun, 2. Baskı, Mısır, Maṭbʿatu Mustafa el-Bâbî el-Ḥalebî ve Evlâdihi, 1967, cilt 7, s. 233. İbn Kuteybe, *a.g.e.,* cilt 2, s. 181. er-Râgıb el-İsfahânî, *a.g.e.,* cilt 1, s. 91.

[39] el-Câhiz, *el-Beyân ve't-Tebyîn,* cilt 1, s. 73. el-Câhiz, *Kitâbu'l-Ḥayevân,* cilt 7, s. 233,234. İbn Kuteybe, *a.g.e.,* cilt 2, s. 182. Ebû Hayyân et-Tevhîdî, *a.g.e.,* cilt 5, s. 136. ez-Zemahşerî, *a.g.e.,* cilt 2, s. 95,96. İbn Hamdûn, *a.g.e.,* cilt 8, s. 273.

[40] Ubeydullah b. Ziyâd, babasından sonra Irak valisi olarak görev yapmıştır. Ayrıca mizah malzemelerini ele alan eserlerde ona da yer verilmiştir. Bkz. el-Câhiz, *Kitâbu'l-Ḥayevân,* cilt 7, s. 136. İbn Kuteybe, *a.g.e.,* cilt 1, s. 257. İbn Abdirabbih, *a.g.e.,* cilt 1, s. 106. ez-Zemahşerî, *a.g.e.,* cilt 5, s. 434. İbn Hamdûn, *a.g.e.,* cilt 2, s. 477.

[41] Halifelerin ve valilerin yanında çalışan kâtipleri, günümüzün özel kalem müdürleri gibi düşünebiliriz.

[42] İbn Kuteybe, *a.g.e.,* cilt 1, s. 76.

Buna rağmen üzerinde durulan ve vurgulanan karakter ise vali karakteridir. Keza bu durum, her ne kadar bir anekdotun içinde birden fazla konu ve başlık bulunduğu takdirde ayrım yapmanın zorluğunu ortaya koysa da belirli bir mizah öğesinin ağır basabileceğini göstermektedir.

1.4. İdareye Karşı İsyan ve Muhalefet

Devlet meseleleri ve siyaset, her zaman için hem sıradan insanların hem de siyasetçi ve otorite avcılarının odak noktasında kalmıştır. Meşruiyetin seçim ile değil de silah veya güç yoluyla geldiği dönemlerde bu durum daha bariz bir şekilde görünmektedir. Nitekim mizah konularının bir bölümünü, yönetime karşı huruç edip sonra da hâkim otoritenin eline düşen asiler oluşturmaktadır. Bu asilerin yargılanması, genellikle kadı ve yöneticilerin bulunduğu devlet meclislerinde yapılmaktaydı. Bu nedenle de pek çok halife ve sultan bu tür asilerle muhatap olmuş ve ortaya güzel anekdotlar çıkmıştır. Bu kısımda ele alınan mizah ürünleri, genellikle bu tür yargılama meclislerinde yaşanan güldürü ürünlerinden oluşmaktadır.

Bu başlık altında en fazla öne çıkanlardan birisi el-Haccâc b. Yûsuf es-Seḳafîdir (ö. 95/714). Tarih kaynaklarında bir müddet Mekke ve Medine valisi olarak görev yaptıktan sonra uzun yıllar boyunca Irak valiliğini üstlendiği ve Irak'ın doğusunda kalan bölge üzerinde de söz sahibi olduğu belirtilmiştir.[43] Belki de bu kadar uzun süre yönetimin vazgeçilmez valisi olması ve çok sayıda olayla karşı karşıya kalması, Haccâc'ın neredeyse halife ve hükümdarlardan daha fazla mizah malzemesine konu olmasına sebep olmuş olabilir. Bununla birlikte Haccâc'ın zalim, acımasız ve gaddar birisi olmasının yanı sıra zeki, akıllı, cesur, pek çok kötülüğünün yanı sıra bazı iyilikleri olan ve Kur 'anı yücelten birisi olduğu da aktarılmıştır.[44] Deyim yerindeyse uç noktaları olan bir karakter gibi durmaktadır. Haccâc'ın, görevde olduğu sürede pek çok mesele, ayaklanma ve problemle mücadele etmek zorunda kaldığı da aktarılmıştır.[45] Bu da Haccâc'ın mizah malzemelerini ele alan eserlerde çokça kullanılmasını açıklayan sebeplerden biri olabilir.

Kaynaklar, yukarıda değindiğimiz ve Haccâc'ın şahsiyetine dair çelişkili gibi görünen bilgilerin açıklanmasına yardımcı olabilecek birtakım bilgiler de sunmaktadır. Rivayete

---

43 Şâkir, *a.g.e.,* cilt 4, s. 177.
44 ez-Zehebî, *Siyeru Aʿlâmi'n-Nubelâʾ,* cilt 4, s. 343.
45 ez-Zehebî, *Siyeru Aʿlâmi'n-Nubelâʾ,* cilt 4, s. 343.

göre Emevî döneminin en meşhur şairlerinden birisi olan Ferezdak (ö. 114/732), Haccâc vefat edince onu övgülerle dolu bir şiirle yad eder.[46] Ancak aradan kısa bir süre geçip de Haccâc'ın yerine başka bir vali atanınca yeni gelen valiyi öven ve Haccâc'ın bütün kötülüklerini ve zulümlerini ortaya seren ikinci bir şiir daha kaleme alır. Bu şiir, arkadaşı İbn Aâyyş'ın kulağına gidince ona şöyle der: "Hangi görüşünü alalım! Bilemiyorum! Haccâc hayattayken onun için dizdiğin övgüleri mi yoksa ölümünden sonraki hicviyelerini mi?" Ferezdak ise, [belki de kendi döneminde insanların Haccâc'a karşı nasıl davrandıklarını en güzel bir şekilde açıklayan] şu yanıtı verir: "Bizler, Allah birisini desteklediği sürece o kişinin yanında oluruz, Allah ondan yüz çevirirse biz de ondan yüz çevririz."[47] Bu cevabın ne kadar mânidâr olduğu gözden kaçmamaktadır. Bu cevabıyla Ferezdak, Haccâc'a karşı olan tutumunun, sırf Haccâc'ın sahip olduğu makam ve otoriteden kaynaklandığını esprili bir şekilde ifade etmektedir.

Haccâc, valilik yaptığı dönemde otoriteye başkaldırarak devletin askerleriyle savaşan Haricî ve isyancılara karşı hem savaş meydanlarında[48] hem de savaşta yakalanarak esir alınanların mahkemesinde çok sert bir politika izlemiştir.[49] Bu başlık altında masaya yatırılacak mizah malzemelerinin, çoğunlukla devlete karşı isyan hareketlerine katılanların yargılanmaları esnasında yaşandığı müşahede edilmektedir.[50] Bu ayaklanmalara erkeklerin yanı sıra kadınların da iştirak ettiği görülmektedir. Örneğin rivayete göre Haccâc'ın [huzuruna] Haricî bir kadın getirilir. Haccâc yanındakilere şöyle der: "Bu kadına ne yapalım?" Yanındakiler ise şöyle derler: "Allah, emir hazretlerini başımızdan eksik etmesin! Bu kadını öldürün! Herkese ibret olsun!" Bunun üzerine kadın gülümser. Haccâc da ona, "Niçin gülüyorsun?" der. Kadın ise, "Ey Haccâc, kardeşin Firavunun vezirleri senin bu vezirlerinden daha hayırlıydılar. Firavun, Hz. Musa'yı öldürmek için onlara danıştığında ona, (Onu ve kardeşini beklet)[51] dediler. Bunlar ise beni hızlıca öldürmeni emrediyorlar." Bunun üzerine Haccâc güler ve kadının serbest bırakılmasını emreder.[52] Burada kadınların o toplum içinde nasıl değerlendirildiklerine

---

46 İbn Abdirabbih, *a.g.e.,* cilt 5, s. 315.
47 İbn Abdirabbih, *a.g.e.,* cilt 5, s. 316.
48 Şâkir, *a.g.e.,* cilt 4, s. 188-191.
49 İbn Abdirabbih, *a.g.e.,* cilt 5, s. 313,314.
50 İbn Abdirabbih, *a.g.e.,* cilt 5, s. 312.
51 A'râf 7/111. Kadın Firavunun söylediği cümleyi Kur'an'dan alıntı yaparak aktarmıştır.
52 İbn Abdirabbih, *a.g.e.,* cilt 2, s. 48. Cilt 4, s. 110. Ebû Saʿd El-Âbî, *a.g.e.,* cilt 5, s. 142. Anekdot, bu kaynakta diğer kaynaklara nazaran bariz bir farkla aktarılmıştır. Burada aktarılanlara göre Haccâc,

dair bazı ipuçlarına şahit olmaktayız. Ayrıca âyetten yapılan iktibasın hem anekdottaki yerine uygun düşecek şekilde yapılması hem de anekdotun mizahî öğesini güçlendirmesi gözden kaçmamaktadır.

Bu konuya örnek teşkil edebileceğini düşündüğümüz farklı bir anekdotta ise vali hakkında çok fazla bilgi verilmeden aktarılan bir olaya rastlamaktayız. Rivayete göre Haccâc'ın atadığı Hakem b. Eyyûb es-Seḳafî,[53] İyâs b. Muâviye'yi Haricî olma şüphesiyle gözaltına alır ve ona söverek şöyle der: "Sen, haricî ve münafığın tekisin. Sana kefil olabilecek birisini getir!" İyâs ise şöyle der: "Beni, senden iyi tanıyan birisi yok." Hakem ise şu yanıtı verir: "Ben Şamlıyım sen Iraklısın. Seni nereden tanıyabilirim?" Bunun üzerine İyâs şöyle der: "Öyleyse neden peşinen şahitlik ediyorsun?" Bunun üzerine Hakem güler ve onu serbest bırakır.[54] Bu anekdotta neredeyse her zaman için geçerli olan devlet karşıtlığı veya haricîlik meselelerinin otorite tarafından nasıl kullanıldığına şahit olmaktayız. Ayrıca pek çok anekdot ve mizah ürününde olduğu gibi burada da bazen vali bazen görevli memur anlamında kullanılan âmil kelimesi geçmektedir. Bu görevlinin vali mi yoksa belirli bir alanda hizmet veren bir memur mu olduğu belirtilmemiştir. Aynı şekilde olayın cereyan ettiği yere dair bir bilgi de aktarılmamıştır.

Başka bir örnekte ise, devlete veya otoriteye karşı gelmenin doğuracağı olumsuz sonuçlar çarpıcı bir dil ile ifade edilmeye çalışılmıştır. Rivayete göre halifelerden birisi, rüyasında yakın dostlarından birisinin kendisini öldürmek için üzerine atıldığını görür. Sabah olunca o dostunu çağırır ve öldürülmesini emreder. Dostu ona, "Bu cezayı hak edecek ne yaptım?" der. Halife ise, "Bir şey yapmadın ama rüyamda beni öldürdüğünü gördüm. İşte bu sebeple seni öldürüyorum." der. Bunun üzerine dostu ona, "Hz. Yakup'un oğlu Hz. Yusuf'un (aleyhime's-selâm), sadık peygamber olmasına rağmen rüyasının anlaşılması

kadının cevabından hoşlanmayarak öldürülmesini emreder. Artık anekdotun bu kaynakta geçtiği şekliyle bir mizah ürünü olduğunu söylemek tartışmaya açık bir mesele olabilir. Zira diğer kaynaklarda mizahî bir ürün olarak aktarılmasının sebeplerinden birisi de hikâyenin sonunun beklenmedik bir şekilde iyi bitmesidir. Bu kaynakta yer alan anekdotta bu öğe ortadan kaldırılınca ürünün mizaha mı yoksa ciddiyete mi daha yakın olduğu tartışmalı bir hale gelmektedir. İbn Hamdûn, *a.g.e.,* cilt 7, s. 217.

[53] Anekdotta Haccâc'ın görevlendirdiği bir Âmil diye geçmektedir. Hangi görevi üstlendiği veya valilik yapıp yapmadığı veyahut da bölge ismi gibi herhangi bir bilgi aktarılmamaktadır.

[54] İbn Kuteybe, *a.g.e.,* cilt 1, s. 299. Ebû Hayyân et-Tevhîdî, *a.g.e.,* cilt 3, s. 90. ez-Zemahşerî, *a.g.e.,* cilt 2, s. 72. İbn Hamdûn, *a.g.e.,* cilt 8, s. 238. Ebü'l-Hasen Nûrüddîn Alî b. Mûsâ b. Muhammed b. Abdilmelik b. Saîd el-Mağribî, *el-Muḳteṭaf min Ezâhiri'ṭ-Ṭuraf,* tahkik: Seyyid Ḥanefî Ḥaseneyn, 1. Baskı, el-Hey'etu'l-ʿÂmme li Ḳuṣûri's-Sekâfe, 2004, s. 206. Ayrıca bu kaynakta İyâs bin Muâviye'nin zekâsı ve dehasıyla meşhur olan bir kadı olduğu da ifade edilmiştir.

için tabir edilmesi gerekiyordu. Konuşmaları da yoruma ve tefsire açıktı. Öyleyse senin rüyan nasıl olurda yoruma ve tevile muhtaç olmaz?" der. Bunun üzerine halife güler ve onu serbest bırakır.[55] Görüldüğü üzere halifeye karşı gelmenin veya ona karşı harekete geçmenin rüyada olsa dahi kabul edilemeyeceği, bir anekdot vasıtasıyla ifade edilmiştir. Bununla birlikte fazla olmasa da yukarıdaki örnekte olduğu gibi belirli bir halife veya sultan değil de ad verilmeden halifelik veya sultanlık makamının zikredildiği ve kim olduğu belirtilmeyen mizah malzemelerine de rastlamaktayız.[56] Bu durum, anekdotun aşırı bir mizah örneği içermesi hasebiyle herhangi bir halifeye atfedilmesinin uygun olamayacağı veya isimsiz olarak aktarmanın aktaran kimse için daha güvenli olacağı düşüncesinden kaynaklanıyor olabilir.

Yukarıda belirttiğimiz ve devlete karşı isyana yeltenenlerin yargılanmasını konu alan anekdotların bir kısmında ise asilerin, hiç akla gelmeyecek orijinal argümanlar ileri sürerek ölümden kurtuldukları aktarılmıştır. Örneğin rivayete göre Abdülmelik b. Mervân'ın yanına [kendisine karşı] huruç eden adamlardan birisi [başka] bir haricî ile birlikte getirilir. Abdülmelik bu adamın boynunun vurulmasını emreder. Bunun üzerine adam şöyle der: "Ey Emîrü'l-Mü'minîn, [yaptığım işin] karşılığı bu olmamalı!" Abdülmelik ise ona şöyle cevap verir: "Peki bundan başka ne olacaktı?" Adam da ona şöyle der: "Allah'a yemin olsun ki bu ayaklanmaya sırf seni düşündüğüm ve sana yaklaşmak için katıldım. Çünkü ben, Her kimin yanında olursam o mağlup olup hezimeti tadar ve çarmıha gerilir. [İçinde bulunduğum şu durum da] bunun ispatıdır. Başkalarıyla birlikte sana karşı olmam, senin için yanında bulunan yüz bin adamdan daha hayırlıdır." Bunun üzerine Abdülmelik güler ve adamı serbest bırakır.[57] Adamın, kendi uğursuzluğu üzerinden zekice kurguladığı ve çarpıcı bir dille aktardığı bu argüman hem canını kurtarmış hem de güzel bir anekdotun ortaya çıkmasına vesile olmuştur.

1.5. Fermanlar

Hükümdarların ferman ve kanunları, çoğunlukla yenilikler içerdikleri için herkes tarafından iyi ve hoş karşılanmayabilir. Üstelik bu durum halkın farklı kesimlerinde mizah konusu haline de getirilebilir. Örneğin rivayete göre Manşûr, bir ferman çıkartarak

---

55 Yâkût el-Hamevî, *a.g.e.,* cilt 3, s. 969.

56 el-Câhiz, *el-Beyân ve't-Tebyîn,* cilt 1, s. 352. Cilt 2, s. 145. Cilt 4, s. 89,90. Ebû Saʿd El-Âbî, *a.g.e.,* cilt 6, s. 38.

57 Ebû Hayyân et-Tevhîdî, *a.g.e.,* cilt 4, s. 46. ez-Zemahşerî, *a.g.e.,* cilt 1, s. 438. İbnü'l-Cevzî, *Aḫbâru'l-Eẕkiyâ',* s. 158.

saray görevlilerinin başlarına uzun arakiyeler (kalensüve) takmalarını, elbiselerinin üstünden kürek kemiklerinin arasına (Onlara karşı Allah sana yetecektir. O işitendir ve bilendir)[58] âyetinin yazılı olduğu yelekler giymelerini ve kılıçları da bellerine asmalarını emreder. Nüktedânlığıyla meşhur Ebû Dülâme[59] (ö. 161/777-78) ise bu kurallara uygun bir kılık kıyafet içinde Manṣûr'un yanına girer. Manṣûr ona nasıl olduğunu sorunca Ebû Dülâme ona şöyle der: "Ey Emîrü'l-Mü'minîn! [Olabilecek] en kötü durumdayım." Bunun üzerine Manṣûr ona, "Bunu nasıl [söylersin]? Yazıklar olsun sana!" der. Ebû Dülâme de şöyle bir cevap verir: "Ey Emîrü'l-Mü'minîn! Başı [vücudunun] ortasında, kılıcı kıçının üzerinde ve Allah'ın âyetini de arkasına atmış birisinin nasıl olmasını beklersiniz?" Bunun üzerine Manṣûr güler ve fermanın değiştirilmesini emreder. Ebû Dülâme'ye de bir hediye verilmesini emreder.[60] Burada Ebû Dülâme, başının vücudunun ortasında olduğunu söyleyerek arakiye'nin çok uzun olduğunu öyle ki vücudu kadar da başının üstünde uzun bir arakiye olduğunu ifade etmeye çalışmaktadır. "Kılıcı kıçının üzerinde" ifadesiyle de beline astığı kılıcın kendisini rahatsız ettiğini çarpıcı bir dille anlatmıştır. Son olarak kullandığı "Allah'ın âyetini arkasına atmış" cümlesiyle de Kur'an'da kafirler hakkında geçen âyetlerden[61] alıntı yapıp bir nevi Manṣûr'a psikolojik bir baskı uygulayarak aldığı karardan mizahî bir üslupla vazgeçirmeye çalışmıştır.

2. YEME-İÇME KONUSU

Her toplumun farklı yemek kültürü ve alışkanlıkları vardır. Ama bütün toplumlar için ortak olduğunu söyleyebileceğimiz nokta ise günün belirli zaman dilimlerini sofra başında geçirmeleridir. Yeme-içme içerikli ürünler, mizah içerisinde önemli bir yer işgal etmektedir. Yemek, insan için hayatî bir ihtiyacı ifade ettiğinden dolayı günlük yaşantısının hatırı sayılır bir bölümünü yemekle geçirmektedir. İnsanların bu biyolojik

---

58 Bakara 2/137.

59 Ebû Dülâme hakkında en geniş bilgi aktaran kaynakların başında, Ebü'l-Ferec el-İsfahânî gelmektedir. Nitekim Ebü'l-Ferec, onun acem kökenli Kûfeli birisi olduğunu, Emevî devletinin son dönemleriyle Abbâsî devletinin kuruluş döneminde yaşadığını, özellikle de Abbâsî halifelerinden ilk üçüne çok yakın olduğunu, nüktedânlığıyla şöhret bulduğunu ve dini hüküm ve emirlere riayet etmeyen bozuk birisi olduğunu belirttikten sonra Ebû Dülâme'yi konu edinen çok sayıdaki anekdot ve mizah ürününü de aktarmıştır. Bkz. Ebü'l-Ferec Alî b. el-Hüseyn b. Muhammed b. Ahmed el-Kureşî el-İsfahânî, *el-Eġânî,* tahkik: İhsan Abbas ve diğerleri, 1. Baskı, Beyrut, Daru Ṣâdir, 2002, cilt 10, s. 188-216.

60 İbn Abdirabbih, *a.g.e.,* cilt 1, s. 222. İbn Hamdûn, *a.g.e.,* cilt 9, s. 392. Anekdot, bu kaynakta bazı küçük farklılıklarla aktarılmıştır. Yâkût el-Hamevî, *a.g.e.,* cilt 3, s. 1327. Bu kaynakta ise Ebu Dülâme hakkında bazı bilgiler de verilmektedir. Nitekim onun kûfeli birisi olduğu, Emevi devletinin son zamanlarında ve Abbâsî devletinin de başlarında yaşadığı, nüktedân bir kişiliğe sahip olduğu ve pek çok halife ve emirin huzuruna çıktığı ifade edilmiştir.

61 Bakara 2/101. Âl-i İmrân 3/187

ihtiyacı karşılamak için harcadıkları uzun zaman dilimleri, pek çok mizah malzemesinin ortaya çıkmasına sebep olmaktadır. Hele bir de yönetici ve sultan sofralarını düşünecek olursak, geniş yelpazeli ve çok renkli mizah ürünleriyle karşılaşmamız kaçınılmazdır.

Sofra mizahında sıkça rastladığımız örneklerden birisi oburların hırslı ve aşırı istekli olduklarını ortaya koyan davranışlarının anekdotlara dönüşmesidir. Buna ek olarak hikâyeye yönetici veya halifenin dahil olması, mizah olgusuna çok farklı bir boyut kazandırmaktadır. Zira genellikle yöneticilerin, daha ağır başlı ve ufak tefek meselelere takılmayan bir tavır sergilemeleri beklenir, ama bunun aksine olayın tam ortasında bulunduğu zaman espri ve anekdota farklı bir renk katmaktadır. Nitekim rivayete göre Muâviye işkembeyi severmiş, günlerden bir gün Ṣaʿṣaʿa b. Ṣavḥân (صعصعة بن صوحان) ile birlikte yemek yerken Ṣaʿṣaʿa, elini uzatarak Muâviye'nin önündeki işkembeyi alır. Bunun üzerine Muâviye ona şöyle der: (إنك بعيدُ النُّجْعةِ) "Sen uzak yerlerde otlanıyorsun!" Ṣaʿṣaʿa ise şöyle karşılık verir: (مَن أجْدَبَ انْتَجعَ) "Kuraklık çeken uzak yerlerde otlanır."[62] Burada Muâviye, bir deyimden hareketle misafirine bir nevi eline hâkim olmasını telkin etmektedir. Gözü açık misafir ise, bu deyimi başka bir deyimle çürüterek kendi önünde yiyebileceği bir şeylerin kalmadığını deyim mahiyetindeki bir cümle ile karşı tarafa anlatmaya çalışmaktadır.

Üst düzey yöneticiler arasında sofra mizahına en çok konu olanlardan birisi de halife Süleyman b. Abdülmelik'tir (ö. 99/717). Tarih kaynakları, Süleyman'ın, güzel Arapça konuşabilen, samimi bir Müslüman ve pek çok hayır ve gaza işinde öncü birisi olduğunu aktarmıştır.[63] Bununla birlikte en fazla öne çıktığı nokta ise oburluğu ve çok fazla yemek yemesidir. Örneğin bir sabah vaktinde kırk tavuk, yağlarıyla birlikte seksen dört böbrek ve seksen ekmek yediği ve hatta ölümüne sebebiyet veren hastalığın dahi çok fazla yemek yemeden kaynaklı olduğu söylenmiştir.[64] Bu durumu, Süleyman'ı konu alan anekdot ve

---

[62] Ebû Osmân Amr b. Bahr b. Mahbûb el-Câhiz el-Kinânî, *Kitâbu'l-Buḫalâʾ,* 2. Baskı, Lübnan, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2009, cüz 2, s. 85. er-Râgıb el-İsfahânî, *a.g.e.,* cilt 1, s. 760. Burada Ṣaʿṣaʿa, yukarıdaki verdiği cevap cümlesiyle aynı kafiyeye sahip bir cümle daha söylüyor ve cevap vermeye gücü yetmeyen birisinin istediği şeye ulaşamayacağını bildiriyor.

[63] Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr b. Dav' b. Kesîr el-Kaysî el-Kureşî el-Busrâvî ed-Dımaşkî eş-Şâfiî, *el-Bidâye ve'n-Nihâye,* tahkik: Me'mûn Muhammed Saʿîd eş-Şâğırcî ve Mahmûd Abdülkadir el-Arna'ût, 2. Baskı, Dimaşḳ ve Beyrut, Daru İbn Kesîr, 2010, cilt 9, 371-377.

[64] İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, cilt 9, s. 375,376.

mizah ürünlerinin hatırı sayılır bir bölümünde çok rahat bir şekilde müşahede edebilmekteyiz.[65]

Örneğin rivayete göre Süleyman b. Abdülmelik'in önüne [pişirilmiş] semiz bir oğlak konur. Sonrasında Süleyman, meczup bir bedevi olan Ebü's-Sirbâl'e şöyle der: "Böbrek yağından ye! Zira böbrek yağı beyini büyütür." Bunun üzerine Ebü's-Sirbâl şöyle der: "Oğlak böbreği yemek beyini büyütseydi emir hazretlerinin başı katırın başından daha büyük olurdu."[66] Burada her ne kadar açık bir şekilde ifade edilmese de inceden inceye Süleyman'ın oburluğuna ve yemek düşkünlüğüne bir gönderme yapılmaktadır. Bununla birlikte Süleyman, "beyni büyütür" sözüyle aklî melekelere faydası olduğunu vurgulamaya çalışırken bedevi ise bu cümleyi yanlış anlayarak şok etkisi yaratan ve gülmemize sebep olan cümleleri dillendirmektedir. İşte bu diyalog buradaki mizah ürününün temelini oluşturmaktadır. Ayrıca mizah üreticilerinin ortaya koydukları ürünlerde, doğal olarak Süleyman b. Abdülmelik'in bu yönünden yararlandıklarına şahit olmaktayız.

Yeme-içme başlığı altında dikkat çeken bir diğer konu ise işret meclisleri ve sarhoşluk hallerini ele alan mizahî anekdotlardır. Klasik Arap edebiyatı kaynaklarında bazı halifelerin nebiz[67] içtikleri aktarılmaktadır.[68] Bu durumun mizah üretmek için altın

---

[65] İbn Abdirabbih, *a.g.e.,* cilt 4, s.79. İbn Hamdûn, *a.g.e.,* cilt 9, s. 129.

[66] Ebû Osmân Amr b. Bahr b. Mahbûb el-Câhiz el-Kinânî, *Kitâbu'l-Ḳavl fi'l-Biġâl,* tahkik: Charles Pellat, 1. Baskı, Beyrut, Daru'l-Cîl, 1995, s. 31. İbn Kuteybe, *a.g.e.,* cilt 2, s. 59. İbn Abdirabbih, *a.g.e.,* cilt 4, s. 78,79. Bu kaynakta aktarılan anekdotta, kişiler ve olayın mizahî kısmı olan son kısmı aynı olmasına rağmen bazı farklılıklar bulunmaktadır. Örneğin oğlak böbreği yerine bal ile yapılan güzel bir tatlı olduğu aktarılmıştır. Bedevi bu tatlıyı hızlıca yemeye kalkışır. Süleyman b. Abdülmelik ise ona ne yediğini bilip bilmediğini sorar. Bedevi ise bilmediğini ancak bu yediği tatlının kaymak gibi güzel ve lokum gibi yumuşak olduğunu söyler. Bunun üzerine Süleyman bu tatlının beyini büyüttüğünü ifade eder. Bedevi de malum cevabı verir. İbn Hamdûn, *a.g.e.,* cilt 9, s. 129,130. Bu kaynakta ise olay daha detaylı bir şekilde anlatılmıştır. İbn Abdirabbih'in eserinde aktarılan tatlı anekdotu burada da mevcuttur. Ama buradaki kaynakta anekdotun son kısmına ulaşmadan önce anekdota hazırlık mahiyetinde genişçe bir giriş bölümü de ilave edilmiştir. Hatta olaya Süleyman'ın oburluğu ve çok fazla yemek yemesiyle başlanılmıştır.

[67] Nebiz, hurma ve kuru üzümden yapılan bir tür içecek. Yukarıda şarap olarak çevirmememizin nedeni, yanlış bir algıya sebebiyet vermeme kaygısıdır. Zira nebiz'in hoşafa benzeyen helal çeşitlerinin yanı sıra şaraba benzeyen çeşitleri de mevcuttur. Temelde yapılışı ise hoşafa benzemektedir. Bkz. Muhammed Emîn b. Ömer b. Abdilazîz el-Hüseynî ed-Dımaşkî (İbn Âbidîn), *Reddu'l-Muḥtâr ʿale'd-Durri'l-Muḫtâr,* tahkik ʿÂdil Ahmed Abdülmevcûd ve Ali Muhammed Muʿavvaḍ, özel baskı, Riyad, Daru ʿÂlemi'l-Kutub, 2003, cilt 10, s. 33,34. Ayrıca Ḫamr ile nebiz arasındaki fark için bkz. İbn Abdirabbih, *a.g.e.,* cilt 8, s. 65,66.

[68] İbn Abdirabbih, *a.g.e.,* cilt 8, s. 156. Genel olarak edebiyat eserleri özel olarak da klasik Arap edebiyatı eserlerinin, haberleri ve rivayetleri kabul etme kriterleri, hadis ve tarih gibi sağlam temel ve kriterlere dayanan ilim dallarına nazaran daha zayıf ve kabul gören yanları da daha azdır. Bu nedenle de bu tür edebiyat kaynaklarında aktarılan bilgilerin, diğer kabul gören kaynaklardan da teyit edilmesi ve sağlam bir tenkit süzgecinden geçirilmesi gerektiği kanaatindeyiz.

değerinde bir fırsat olduğu âşikârdır. Halife Mehdî'nin (ö. 169/795) konu alındığı bu tür bir anekdot ise şöyle aktarılmıştır. Rivayete göre Mehdî ava gitmek için yola koyulur. [Yolda giderken] atı istemediği yollara sapar. En nihayetinde bir bedevinin çadırına varır. Bunun üzerine Mehdî bedeviye, "Bize ikram edebileceğin bir şeyler var mı?" der. Bedevi ise, "evet." der ve ona, bir ekmek artığıyla biraz tulum dibinde kalmış sütten verir. Mehdî ikram edilenleri yer içer. Sonrasında bedevi, içinde nebiz bulunan bir şişe getirir ve ona bir kadeh nebiz ikram eder. Mehdî nebiz'i içince bedeviye şöyle der: "Sen benim kim olduğumu biliyor musun?" Bedevi, "Hayır." der. Mehdî, "Ben sarayın özel hizmetkarlarından birisiyim." der. Bedevi de ona, "Allah makamını mübarek eylesin!" der ve ikinci kez ona nebiz ikram eder. Mehdî bunu da içince şöyle der: "Ey bedevi, sen benim kim olduğumu biliyor musun?" Bedevi, "evet, sarayın özel hizmetkarlarından birisi olduğunu söyledin." der. Bunun üzerine Mehdî ona, "Hayır, doğrusu ben halife hazretlerinin komutanlarından birisiyim." der. Bedevi, "Evin mamur olsun ve seyahatlerin müyesser kılınsın!" der ve Mehdî'ye üçüncü bir kadeh daha nebiz ikram eder. Mehdî bu kadehi de içip bitirince şöyle der: "Ey bedevi! sen benim kim olduğumu biliyor musun?" Bedevi, "Halifenin komutanlarından birisi olduğunu söylemiştin." der. [Bunun üzerine] Mehdî ona şöyle der: "Hayır, işin gerçeği ben halifenin ta kendisiyim." Bunun üzerine bedevi, şişeyi alarak ağzını kapatır ve şöyle der: "Yemin ederim ki dördüncü kadehi de içersen Allah'ın resûlü olduğu söyleyeceksin." Bu cevap üzerine Mehdî güler. [Kısa bir süre sonra da] sarayın ileri gelenleri, emirler ve atlılar, bedevinin etrafını kuşatırlar. Durumu gören bedevi çok korkar. [Bedevinin bu durumunu sezen] Mehdî ona şöyle der: "Korkma, sıkıntı yok." [Sonra da] ona bir hediye verilmesini emreder.[69] Görüldüğü üzere burada her ne kadar sözel içerikli ve hazırcevaplık esasına dayalı bir mizah ürünü müşahede etsek de asıl güldürüye sebep olan ve en büyük etkiyi ortaya koyan öğe ise hem Mehdî hem de bedevinin nebiz'in nelere sebebiyet vereceğini zımnen bilmeleri ve konuşmanın bu minvalde gerçekleşmesidir.

Burada son olarak yemek sofralarının ayrılmaz bir parçası olan tatlı faslını konu edinen anekdotlara değinmenin, örnek çeşitliliği açısından faydalı olacağı kanaatindeyiz. Bir de bu tür içeriklerde konu, hangi tatlının daha iyi olduğuna dair bir nevi iddialaşmaya dönüşünce mizah dozu yüksek anekdotlar ortaya çıkmaktadır. Örneğin rivayete göre

[69] et-Tevhîdî, *a.g.e.,* cilt 9, s. 34,35. İbn Hamdûn, *a.g.e.,* cilt 9, s. 378.

Hârûn er-Reşîd (ö. 193/809) ve [eşi] Ümmü Caʿfer (ö. 216/831), Levzînec ile Fâlûzec veya Ḫabîṣ[70] tatlılarından hangisinin daha iyi olduğuna dair ihtilafa düşerler. [Aradan uzun bir süre geçmeden meşhur fakih ve] kadı Ebû Yusuf (ö. 182/798) gelir. Bunun üzerine Hârûn er-Reşîd [bu meseleyi] Ebû Yusuf'a sorar. Ebû Yusuf şöyle der: "Taraflar hazır bulununca hüküm veririm." Bunun üzerine her iki tatlıdan da getirilir ve Ebû Yusuf her ikisini de silip süpürür. Sonrasında da Hârûn er-Reşîd ona, "hüküm ver!" der. Ebû Yusuf şu yanıtı verir: "Hasımlar barıştı. Beni hüküm vermekten muaf tutun." Bunun üzerine Hârûn er-Reşîd güler ve ona bin altın verilmesini emreder.[71] Bu anekdot, hem aynı kaynağın farklı bir yerinde hem de başka eserlerde aynı şekilde mahkeme teması ile ele alınmıştır, ancak kadı Ebû Yusuf yerine nüktedânlığıyla meşhur olan Cummeyn[72] mahkemedeki şahitlik koltuğuna oturtularak aktarılmıştır. Hârûn er-Reşîd, Cummeyn'den tatlılar arasında bir seçim yapmasını ister. Cummeyn ise hangisi lehine şahitlik edeceğini bilmeyecek kadar tereddüt içinde kalır ve ortaya bu anekdot çıkar.[73] Bu anekdotta görüldüğü üzere tatlının çok güzel olması ve iştahla yenilmesi hem oburlukla ilgili gülünç bir fotoğrafı zihinlerimizde canlandırmakta hem de hakem konumunda olan Ebû Yusuf ile Cummeyn'i, güldürüyü ortaya çıkartan o sözleri telaffuz etmeye sevk etmektedir.

---

[70] Levzînec tatlısı, şeker ve badem öğütüldükten sonra gül suyuyla yoğrularak ince yufka içine yerleştirilip üzerine de şerbet ve fıstık dökülerek yapılan bir tatlı. Fâlûzec ise Levzînec tatlısına benzeyen bir tatlı ancak yufka içine konmadan iç harca şekil verilerek tabaklara konulan bir tür tatlı. Ḫabîṣ ise farklı yöntemlerle yapılan ve temel maddesi susam yağıyla un özünden oluşan bir tür tatlı. Bkz. Muhammed b. el-Ḥasen b. Muhammed (İbnü'l-Kerîm), *Kitâbu'ṭ-Ṭabîḫ,* Musul, Maṭbaʿatu Ummi'r-Rabîʿayn, 1934, s.73,74, 76.

[71] İbn Hamdûn, *a.g.e.,* cilt 9, s. 129. Buradaki anekdotun devamında Hârûn er-Reşîd'in eşi Zübeyde Hatun'un (Ümmü Caʿfer) bu olayı duyunca Ebû Yusuf'a dokuz yüz doksan dokuz altın gönderdiği de aktarılmıştır. Kocasının gönderdiği altınlardan daha az altın göndermesi ise halifenin verdiği hediyeden daha büyük veya ona eşdeğer bir hediye verilmez düşüncesinden kaynaklı ve halife olan kocasına karşı bir nevi saygı göstergesidir. Ebü'l-Feṯḥ Bahâüddîn Muhammed b. Ahmed b. Manşûr el-İbşîhî el-Mahallî, *el-Mustetraf fî Kulli Fennin Mustezraf,* tahkik: Muhammed Ḫayr Ṭaʿmah el-Ḥalebî, 5. Baskı, Beyrut, Daru'l-Maʿrife, 2008, s. 257.

[72] Ebû Naṣr Ali b. Hibetillâh b. Ali el-İclî (İbn Mâkûlâ), *el-İkmâl fî Refʿi'l-İrtiyâb ʿani'l-Muʾtelif ve'l-Muḫtelif mine'l-Esmâʾ ve'l-Kunâ ve'l-Ensâb,* Kahire, Daru'l-Kitâbi'l-İslâmî, 't.y.', cilt 2, s. 534.

[73] Ebû Bekr Ahmed b. Ali b. Sâbit el-Bağdâdî (el-Ḫaṭîb), *et-Taṭfîl ve Ḥikâyâtu'ṭ-Ṭufeyliyyîn ve Aḫbâruhum ve Nevâdiru Kelâmihim ve Eşʿâruhum,* 'y.y.', Daru İbn Ḥazm, 't.y.', s. 105,106. Burada anekdotun başında kısa bir rivayet zinciri verilerek ve içeriğine anekdotun vurgusunu güçlendirecek cümleler ve öğeler eklenerek aktarılmıştır. İbn Hamdûn, *a.g.e.,* cilt 9, s. 413. Bu eserde ise olay daha özet bir şekilde nakledilmiştir.

3. ÇIKARCILIK

Bu başlık altında yöneticilerden maddî çıkar elde edenlerin yanı sıra herhangi bir şekilde maddî çıkar söz konusu olmasa da ölümden veya cezalardan kurtulmak gibi birtakım kazanımlar elde edenlere değinilecektir.

3.1. Maddî Çıkar

Sultanlık, halifelik veya genel olarak yöneticilik makamları, çoğunlukla insanların bir şeyler bekledikleri veya umdukları yerlerdir. Özellikle de bütün yönetimin tek kişinin elinde olduğu ilk dönemlerde, maddî çıkarlar elde etmek için sultanların, emirlerin ve idarecilerin kapısını çalan veya meclislerinde bulunmaya özen gösteren bir grup insan vardı. Böyle bir olgunun, mizah üretmek için biçilmiş bir kaftan olduğunu söyleyebiliriz. Zira bu insanlar, arzu ettikleri şeyleri elde etmek için çok farklı yollara başvurabiliyorlardı. Bunun neticesinde ise mizah ürünlerinin ortaya çıkması kaçınılmaz hale gelmektedir. Örneğin rivayete göre kalın kafalı ve aptal birisi olarak nitelen Rabîʿa b. ʿİsl (ربيعة بن عِسْل) Muâviye'nin yanına gelir. Muâviye ona, "Neye ihtiyacın var?" diye sorar. Rabîʿa ise, "Beni kızınla evlendir!" der. Bunun üzerine Muâviye [yanındakilere], (اسقوا ابنَ عسلٍ عَسَلاً) "Rabîʿa'ya bal ikram edin!" der. Rabîʿa, bu talebini üç defa tekrarlar. Muâviye ise üç defasında da ona bal ikram edilmesini emreder. Sonunda Rabîʿa'nın [bal yemekten] neredeyse karnı patlayacak olur. [Muâviye'nin bu isteğine yanaşmadığını gören] Rabîʿa, ona, "O zaman beni Horasan bölgesine vali yap!" der. Muâviye ise, "Vali Ziyâd oraları [senden] daha iyi bilir." der. Bunun üzerine Rabîʿa, "O halde beni Basra polis teşkilatının başına getir!" der. Muâviye ise, "Vali Ziyâd Basra'nın asayiş işlerini [senden] daha iyi bilir." der. [Bütün bu istek ve talepleri karşılık bulmayan] Rabîʿa şöyle der: "Bana bir kadife [elbise] ver!" veya "Evim için bana yüz kütük ver!" Muâviye ise, "Evin nerede?" diye sorar. Rabîʿa, "Basra'da." der. Muâviye, "Evin kaç arşın?" diye sorar. Rabîʿa ise, "Eni ve uzunluğu ikişer fersah." der. [Meseleyi anlayan] Muâviye ona, "Basra mı evinde? Yoksa evin mi Basra'da?" diye cevap verir. [74] Burada aşırı çıkarcı

[74] el-Câhiz, *el-Beyân ve't-Tebyîn,* cilt 2, s. 259,260. Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed el-Bağdâdî (İbnü'l-Cevzî), *Aḫbâru'l-Ḥamḳā ve'l-Muġaffelîn,* 1. Baskı, Daru'l-Fikri'l-Lubnânî, 1990, s. 174. Bu anekdot, İbnü'l-Cevzî'nin eserinde daha kısa ve özet bir şekilde aktarılmıştır. Hikâyenin sadece son bölümü aktarılmıştır. İki eser arasında neredeyse üç asırdan fazla bir zaman dilimi mevcut. Bu zaman dilimi, anekdotun nasıl evirildiğine ve hatta farklı zaman dilimlerinde yaşayan insanların anekdotun hangi kısmıyla daha fazla ilgilendiğini gözler önüne serebilir.

birisinin yapmış olduğu farklı ve beklenmedik hamlelerin nasıl çarpıcı bir mizah malzemesinin oluşmasına sebep olduğunu görüyoruz.

Buna örnek olabilecek başka bir olayda ise, adamın biri Muâviye'nin kapıcısına gelir ve şöyle der: "Muâviye'ye, aynı anne ve babadan olma kardeşinin kapıda olduğunu söyle!" Muâviye, "Ben bu adamı tanımıyorum. Ancak ona izin ver! [Girsin!]" der. Bunun üzerine adam içeri girer. Muâviye ona, "Sen hangi kardeşlerimdensin?" diye sorar. Adam şöyle der: "Âdem ile Havva'nın oğluyum." Bunun üzerine Muâviye kölesine şöyle bir emir verir: "Buna bir dirhem ver!" Adam ise şu yanıtı verir: "Aynı anne ve babadan olan kardeşine [sadece] bir dirhem mi veriyorsun?" Bunun üzerine Muâviye ona şu cevabı verir: "Âdem ile Havva'dan olma her kardeşime bir dirhem verirsem bu elindeki de sana kalmaz."[75] Bu anekdotta bir şeyleri çok fazla elde etmek isteyen birisinin, karşı taraf ile akrabalık bağı olmamasına rağmen kapsamına bütün insanlığı dahil edebileceğimiz bir yakınlık bağını ileri sürerek maddî çıkar sağlama çabasına şahit olmaktayız. Yukarıda aktardığımız pek çok örnekte de görüldüğü üzere Muâviye, daha fazla aklı ve zekâsıyla ön plana çıkmaktadır. Bu sebeple de Muâviye ile ilgili anekdotlardaki mizah içerikleri çoğunlukla bu çerçevede şekillenmektedir.

Burada aktarabileceğimiz bir başka örnek ise, idarecilerin kapısının, eski dostlar tarafından birtakım maddî isteklerde bulunmak için çalınmasıdır. Örneğin rivayete göre Manṣûr, Emevî devletinin [son] zamanlarında Basra'ya girmek istediğinde gizlice girer ve hadisçi Ezher es-Semmân'ın ilim halkasına otururdu. [Aradan yıllar geçip de] Manṣûr hilafet koltuğuna oturunca Ezher yanına gelir. Manṣûr da onu güzel karşılar, yakınına oturtur ve ona, "Ey Ezher! Ne ihtiyacın var?" der. Ezher ise, "Evim yıkık dökük, dört bin dirhem de borcum var ve artık oğlumun da mürüvvetini görmeyi arzuluyorum." der. Bunun üzerine Manṣûr ona on iki bin [dirhem] verir ve şöyle der: "Ey Ezher! ihtiyacını gördük. Bu nedenle bir şeyler talep etmek için [bir daha] yanımıza gelme!" Ezher, paraları alır ve gider. Ancak bir yıl sonra tekrar gelir. Manṣûr, Ezher'i görünce ona, "Ey Ezher! niçin geldin?" der. Ezher ise, "Sana selam vermek için geldim." der. Bunun üzerine Manṣûr ona, "İçimden bir ses yine emir hazretlerinden bir şeyler talep etmek için geldiğini söylüyor." der. Ezher ise, "Sadece size bir selam vermek için geldim." der. Bunun üzerine Manṣûr ona, "Sana on iki bin [dirhem] verilmesini emrettik. Git ve bir

[75] İbnü'l-Cevzî, *Aḫbâru'l-Eẕkiyâ'*, s. 60.

daha da ne bizden bir şey talep etmek için ne de bize selam vermek için gel!" der. Ezher, bu paraları da alır ve yola koyulur. Aradan bir yıl geçtikten sonra tekrardan Manṣûr'un yanına gelir. Manṣûr ona, "Niçin geldin ey Ezher?" diye sorar. Ezher ise, "Sırf ziyaret niyetiyle geldim." der. Bunun üzerine Manṣûr ona, "İçimden bir ses yine bir şeyler istemek için geldiğini söylüyor." der. Ezher ise şu yanıtı verir, "Yalnızca ziyaret niyetiyle geldim." [Bu sefer de] Manṣûr ona, "Sana on iki bin dirhem verilmesini emrettik. [Bir daha da] yanımıza ne bir şeyler istemek için ne selam vermek için ne de ziyaret niyetiyle gel!" der. Ezher, bu paraları da alır ve oradan ayrılır. Bir yıl sonra yine gelir. [Ezher'i karşısında gören] Manṣûr ona, "Niçin geldin ey Ezher?" der. Ezher ise şu yanıtı verir, "Ey Emîrü'l-Mü'minîn! Zamanında sizden bir dua işitmiştim, onu yazmaya geldim." Bunun üzerine Manṣûr güler ve şöyle der: "O dua, kabul olan bir dua değildir. Çünkü ben, seni bir daha görmemek için Allah'a bu duayla yalvardım ama duam kabul olmadı. Sana on iki bin [dirhem] verilmesini emrettik ve istediğin zaman da kapımızı çalabilirsin. [Anlaşılan o ki] sana güç yetiremeyeceğiz.[76] Buradaki güldürü ürünü biraz uzunmuş gibi görünebilir ama Bazı mizah kuramcılarının da mizah olgusunu açıklamaya çalışırken değindiği gibi bu tür uzun anekdotun taşıdığı mizah öğesinin, uzunluğundan ve içinde geçen absürt tekrarlardan kaynaklandığını söyleyebiliriz.[77] ayrıca anekdotların yaşandığı tarihî süreçleri bilmek anekdotun anlaşılmasına katkı sağlayabilmektedir. Nitekim Abbâsî devletinin, kuruluş evresinde pek çok sıkıntıya göğüs germek zorunda kaldığı ve hükümdarlarının da bu devleti kurabilmek için uzun yıllar gizliden gizliye çalışmalarını sürdürdükleri aktarılmıştır.[78] İşte bu zorluk ve sıkıntılarla bağlantılı olan mizah ürünleri normalde olduğundan daha büyük bir etki ortaya koyabilmektedir.

Aşağıda aktaracağımız çıkar sağlama içerikli örneğin yanı sıra farklı konular ihtiva eden mizah malzemelerinde de isim verilmeden sadece bir vali veya görevli olduğu veya da vilayet makamına atıfta bulunularak aktarılan anekdot ve mizah ürünlerine rastlamaktayız.[79] Maddî çıkar sağlama konusuna örnek olarak Müberred'den (ö. 286/900)

---

[76] İbn Abdirabbih, *a.g.e.,* cilt 1, s. 216. İbn Hamdûn, *a.g.e.,* cilt 8, s. 245.

[77] Bergson, *a.g.e.,* s. 52-54.

[78] Şâkir, *a.g.e.,* cilt 5, s. 47-49.

[79] el-Câhiz, *el-Beyân ve't-Tebyîn,* Cilt 2, s. 181,182,254. cilt 4, s. 19. el-Câhiz, *Kitâbu'l-Buḫalâʾ,* cüz 2, s. 83. el-Câhiz, *Kitâbu'l-Ḳavl fi'l-Biġâl,* s. 27. İbn Kuteybe, *a.g.e.,* cilt 1, s. 87,95,96. Ebü'l-Abbâs Muhammed b. Yezîd b. Abdilekber b. Umeyr el-Müberred el-Ezdî es-Sümâlî, *el-Kâmil fi'l-Luġa ve'l-Edeb,* tahkik: Muhammed Ebü'l-Faḍl İbrahim, 3. Baskı, Kahire, Daru'l-Fikri'l-ʿArabî, 1997, cilt 1, s. 280. İbn Abdirabbih, *a.g.e.,* cilt 2, s. 300. Cilt 4, s. 66,125,242. Cilt 7, s. 203. Cilt 8, s. 148,149. Ebû

aktarılan bir olayı ele alabiliriz. Rivayete göre adamın biri, Manṣûr'un, yaşlı dul kadınlar, körler ve yetimlere nafaka bağlama görevini üstlenmesi için atadığı Basra sorumlusunun[80] yanına gelir ve ona şöyle der: "Efendim, beni de yaşlı dul kadınlar listesine eklemeni istiyorum." Görevli ise ona şu yanıtı verir: "Onlar kadın. Seni onlarla birlikte nasıl yazarım?" Adam, "O halde körler listesine [ekleyiver]!" der. Görevli ise şöyle der: "Bak işte bu olur. Zira Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır, (Çünkü kör olan onların gözleri değildir, fakat göğüs boşluklarındaki kalpleri kördür, duyarsızdır).[81] [Bunun üzerine] Adam şöyle der: "Efendim, lütfedip çocuklarımı da yetimler listesine dahil eder misiniz?" Görevli ise şu cevabı verir: "Senin için [bunu da yaparım]. Çünkü sen kimin babasıysan o çocuk yetimdir." Adam kendini körler listesine ve çocuklarını da yetimler listesine yazdırtarak oradan ayrılır.[82] Burada idareciden bir şeyler koparabilmek için şartları aşır zorlayan bir adama şahit olmaktayız. Belki de bu anekdotun en can alıcı mizahî kısmı burasıdır. Bununla birlikte bu anekdot, hicrî 2. yüzyılın sosyal hizmetlerine dair ciddi bir bilgi de aktarmaktadır. Yaşlılar, dullar, yetimler ve görme engellilere sağlanan devlet desteğinden bahsedilmektedir. Bu da o dönem için devletin bu tür görevleri üstlenebildiğini göstermektedir.

3.2. Cezalardan Kurtulma

Bu konuya örnek olabilecek güzel bir anekdota, içeriğinde Abbâsî halifesi el-Mehdî'nin de (ö. 169/795) bulunduğu bir olayda rastlamaktayız. Kaynaklar, Mehdî'nin, yakışıklı, cömert, hayırsever, ibadetine önem gösteren ve çoğu kez adaletin sağlanması için bizzat

---

Saʿd el-Âbî, *a.g.e.,* cilt 2, s. 166. İbnü'l-Cevzî, *Aḫbârü'ẕ-ẓurâf ve'l-mütemâcinîn,* s. 128. Ebû Ali el-Muhassin b. Alî b. Muhammed el-Kâdî et-Tenûḫî, *Nişvâru'l-Muḥâḍara ve Aḫbâru'l-Muẕâkere,* tahkik: ʿAbbûd eş-Şâlcî, 2. Baskı, Beyrut, Daru Ṣâdir, 1995, cilt 1, s. 248. Cilt 2, s. 155,156,184,185. Cilt 7, s. 174-177,179,180. Cilt 8, s. 266,272-274. Ebû Ali el-Muhassin b. Alî b. Muhammed el-Kâdî et-Tenûḫî, *el-Mustecâd min Feʿalâti'l-Ecvâd,* tahkik: Ahmed Ferîd el-Mezîdî, 1. Baskı, Lübnan, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2005, s. 87,88. Ebû Hayyân et-Tevhîdî, *a.g.e.,* cilt 5, s. 193. Cilt 6, s. 172. Ebû Saʿd el-Âbî, *a.g.e.,* cilt 3, s. 156,160,166. Cilt 4, s. 222. Cilt 5, s. 190. Cilt 6, s. 301. er-Râgıb el-İsfahânî, *a.g.e.,* cilt 1, s. 69,568. Cilt 2, s. 768. İbn Hamdûn, *a.g.e.,* cilt 7, s. 234,238. Cilt 9, s. 411.

80 Anekdotta Âmil olarak geçmektedir. Âmil ise sınırlı bir bölgede valinin üstlenebileceği görevleri yerine getiren kişi anlamına geldiği gibi belirli bir vazifenin verildiği kimselere de denir.

81 Hac 22/46

82 Ebû Ali et-Tenûḫî, *el-Mustecâd min Feʿalâti'l-Ecvâd,* s. 131. İbn Hamdûn, *a.g.e.,* cilt 3, s. 290. Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Abdilvehhâb b. Muhammed el-Bekrî et-Teymî el-Kureşî en-Nüveyrî, *Nihâyetu'l-Ereb fî Funûni'l-Edeb,* tahkik: Yaḥyâ eş-Şâmî, 1. Baskı, Beyrut, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2004, cilt 4, s. 19,20. Anekdot, bu son iki kaynakta ilk kaynağa nazaran bazı farklılıklarla aktarılmıştır. Örneğin görevlinin Ziyâd b. Abdillâh, yanına gelen kişinin ise Ebû Ziyâd et-Temîmî olduğu belirtilmiştir. Ayrıca Ebû Ziyâd'ın aptal ve saf birisi olduğu da belirtilmiştir. Lakin en azından bu anekdot dikkatlice incelendiğinde saf değil de gözü açık ve uyanık birisi olduğu daha ağır basmaktadır.

mahkemelere iştirak eden birisi olduğunu aktarmaktadır.[83] Belki de bu son nokta sebebiyle pek çok anekdotta ve mizah malzemesinde Mehdî'yi yargılama, adaleti gerçekleştirme ve hüküm verme makamında görmekteyiz. Burada örnek olarak Medine şehrinde ayyaşlığıyla ve bu nedenle de sopa cezası almasıyla ünlenen İbrahim b. Herme verilebilir. Birden fazla kaynakta İbrahim'in halife huzurunda geçen olayı aktarılmıştır. Sanki usta bir mizah yazarının bilinçli bir şekilde güldürü ürününe hazırlık yapması gibi bu olayda da anekdotun baş kısmında mizah okurunu anekdota hazırlamak ve aktarılmak istenen etkinin daha büyük olabilmesi için uzun bir girizgâh kısmı verilmiştir.[84] Olayın başlangıcı ise İbrahim'in şikâyet için en üst merci olan Mehdî'ye müracaat etmesiyle başlar. Nitekim önce halifenin huzuruna çıkıp Mehdî için yazılmış ve övgülerle dolu güzel bir şiir okuyarak [ortamın yumuşamasını sağlar]. Bunun üzerine Mehdî ona, "İhtiyacını söyle!" der. İbrahim ise şöyle cevap verir: "Medine âmiline bir yazı gönder de [bundan sonra] bana içki içme cezası uygulamasın!" Bunun üzerine Mehdî şu yanıtı verir: "Allah belanı vermesin! Nasıl böyle bir emir verebilirim? Benden Medine âmilini azledip yerine seni atamamı istemiş olsaydın yapardım." İbrahim ise, "Ey Emîrü'l-Mü'minîn! Medine âmilini azledip yerine beni atayınca beni de azledip yerime başka bir âmil atamaz mısın?" der. Mehdî ise, "Evet, yaparım." der. İbrahim ise, "O vakit ben de yine eski günlerime dönerim ve böylece yine içki içme cezasına maruz kalırım." der. Bunun üzerine Mehdî [etrafındaki] vezirlere, "İbrahim'in bu meselesi hakkında ne düşünüyorsunuz? Bu işi nasıl tatlıya bağlayabiliriz?" der. Vezirler ise, "Efendim, İbrahim, imkânsız şeyler istiyor, Allah'ın [kesin hükümle belirlediği] cezaların birisinden muaf tutulmak istiyor." derler. Bunun üzerine Mehdî şöyle der: "sizler bir çözüm bulamadınız ama ben buldum. Medine valisine şöyle bir yazı gönderin: "İbrahim'i sana sarhoş bir halde getirirlerse seksen sopa vur! Onu sana getirene ise yüz sopa at!" Rivayete göre bu yazıdan sonra İbrahim, Medine sokaklarında, "Seksen sopayı yüz sopaya kim satın alır?" diyerek yürürmüş.[85] İbrahim'in durumu, cezadan kurtulmak için yaptıkları,

---

[83] Ebü'l-Hasen İzzüddîn Alî b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî (İbnü'l-Esîr), *el-Kâmil fi't-Târîḫ,* tahkik: Ömer Abdüsselam Tedmurî, Beyrut, Daru'l-Kitâbi'l-ʿArabî, 2012, cilt 5, s. 254-257.

[84] İbn Abdirabbih, *a.g.e.,* cilt 8, s. 64. Ebû İsḥâḳ İbrâhîm b. Alî b. (İbrâhîm b.) Temîm el-Ensârî el-Fihrî el-Ḫusrî, *Zehru'l-Âdâb ve Semeru'l-Elbâb,* tahkik: Muhammed Ali el-Bicâvî, 1. Baskı, 'y.y.', Daru İḥyâ'i'l-Kutubi'l-ʿArabiyye, İsâ el-Bâbî el-Ḥalebî ve Şurakâhu, 1953, cilt 1, s. 88.

[85] İbn Abdirabbih, *a.g.e.,* cilt 8, s. 64,65. Çeviride bu eseri esas aldık. Bunun sebebi de diğer kaynağa nazaran daha eski ve doğal olarak olayın geçtiği döneme daha yakın olmasıdır. el-Ḫusrî, *a.g.e.,* cilt 1, s. 88,89. Burada ise hem baş karakter olan Mehdî'nin yerine babası halife Manṣûr geçmektedir hem de anekdotun sonu daha çarpıcı bir şekilde bitirilmektedir. Buradaki kaynakta İbrahim'in Medine

Mehdî'nin soruna getirdiği acayip çözüm ve en sonunda da alışılmışın dışında biten bir olay, güzel bir mizah örneğinin meydana gelmesini sağlamıştır. Mehdî, burada olduğu gibi pek çok anekdotta da yargılama ve hüküm verme makamına oturtularak mizaha konu olmuştur.[86]

4. KADIN-ERKEK İLİŞKİLERİ

Evlilik, insan hayatında merkezî bir yere sahip olduğu için mizah konusunun olmazsa olmaz başlıklarından birisini oluşturmaktadır. Öyle ki karı koca ilişkileri ve çok evliliğin yapıldığı toplumlarda kumalar arasında meydana gelen çekişmeler, bu alanın en bilindik mizah malzemelerinin başında gelmektedir. Hele bir de harem ve cariye düzeninin bulunduğu devirleri düşünecek olursak buna benzer çekişmelere ve bu çekişmelerin ortaya çıkardığı anekdot ve mizah ürünlerine rastlamak pekâlâ mümkün olmaktadır. Örneğin rivayet o ki Muâviye [bir defasında] Horasanlı bir cariyesi ile baş başa kalır. Ona tam yaklaşmaya [niyetlenmişken] gözüne saraydaki başka bir oda hizmetçisi çarpar. Muâviye bunun üzerine cariyeyi bırakarak hizmetçi ile halvet olur. Odadan çıktıktan sonra ise cariyeyi [teselli etmek için] ona, "Aslana Farsça ne denir?" diye sorar. Cariye, "Keftâr." der. Muâviye ise odadan çıkıp [meclisine doğru giderken], "Ben Keftâr'ım." diye [mırıldanır]. [Etrafındakiler] ona, "Ey Emîrü'l-Mü'minîn! Keftâr, sırtlan demektir." derler. Bunun üzerine Muâviye şöyle der: "Allah belasını versin! İntikamını aldı." Şöyle ki İranlılar, bir insanın yüzünün çirkin olduğunu belirtmek için 'sırtlan yüzlü' anlamında 'ru-i Keftâr' tamlamasını kullanırlarmış.[87] Burada kadın-erkek ilişkilerinde çokça rastlanılan konulardan birisi olan cariyenin kıskançlığı ele alınmaktadır. Tepkisini ortaya koymak isteyen cariye, bunu, halifeyi yanlış yönlendirmek suretiyle hilafet meclisinde mahcup olmasını sağlayarak yapmıştır. Tabii ki de bilinmeyen bir dilin kurbanı olmak, günümüzde de etkisini yitirmemiş bir yöntem gibi duruyor. Öyle görünüyor ki her nerede veya her ne zamanda olursa olsun insanoğlunu gülmeye sevk eden bazı temel konu ve

sokaklarında sarhoş olarak sızdığı ve asayiş görevlilerinin de onu görüp insanların duyacağı şekilde şöyle seslendikleri, "Seksen sopayı yüz sopaya kim satın alır?" aktarılmıştır.

86 İbn Abdirabbih, *a.g.e.*, cilt 7, s. 157,159. er-Râgıb el-İsfahânî, *a.g.e.*, cilt 2, s. 446.

87 el-Câhiz, *Kitâbu'l-Ḥayevân,* cilt 6, s. 452. ez-Zemahşerî, *a.g.e.,* cilt 5, s. 378. Anekdotu her iki kaynaktan yararlanarak tercüme edip aktardık. Çünkü ilk zikrettiğimiz kaynakta mizah öğesi eksik ve ufak tefek farklarla aktarılmıştır. Anekdot ikinci kaynakta ise mizahî vurguyu pekiştirecek bir cümle eklenerek aktarılmıştır.

içeriklere rastlamaktayız. Belki de bu nedenle olsa gerek klasik dönem eserlerinde yer alan hikâyelerin neredeyse her zaman için kabul gördüğü vurgulanmıştır.[88]

Burada üzerinde durulması gereken şahsiyetlerden birisi de Abbâsî halifesi Hârûn er-Reşîd'dir. Kaynaklarda onun, Abbâsî devletinin en istikrarlı ve zirve döneminde yönetimin başına geçtiği, yirmi üç yıl gibi uzun bir süre halifelik tahtında oturduğu, cesur ve çokça gazaya çıkan, Allah'tan korkan, çokça ibadetle meşgul olan ve takvalı birisi olduğu bildirilmiştir. Öyle ki yirmi üç yıl içinde dokuz defa hac yaptığı aktarılmıştır.[89] Bunun yanında Amerikalı bir yazar olan Will Durant, birtakım edebiyat malzemelerinden yola çıkarak Hârûn er-Reşîd'in eğlencesine düşkün ve uçlarda yaşayan [melankolik] bir şahsiyete sahip olduğunu gösteren bilgiler aktarmıştır.[90] Buna karşın böyle bir halife hakkında ortaya atılan bu tür iddiaların asılsız olduğu, dikkate değer hiçbir tarihî kaynakta bulunmadığı ve bu söylentilerin karalama politikasından ibaret olduğu belirtilmiştir.[91] Yine de tuhaf bir şekilde Hârûn er-Reşîd'i ele alan anekdotlar, diğer Abbâsî halifelerini konu edinen mizah malzemelerine nazaran bazı farklılıklar içermektedir. Örneğin bu anekdotların bazısında Hârûn'un uçkuruna düşkün ve normal bir Müslümanın dahi kolay kolay kabul edemeyeceği davranışlara göz yumduğu aktarılmıştır.[92] Diğer Abbâsî halifelerinin, mizah eserlerinde imajlarına ve heybetli karakterlerine zarar verilmeyecek şekilde ele alınmalarını göz önünde bulundurduğumuzda Hârûn hakkında Aktarılan bu malzemelerin düşündürücü olduğu söylenebilir.

Yukarıda aktardığımız bilgilerin ışığında Hârûn er-Reşîd'in konu edinildiği şöyle bir anekdot aktarılır. Rivayete göre Aşmaʿî[93] (ö. 216/831) şöyle der: "[Günün birinde] Hârûn

---

88 Franz Rosenthal, *Erken İslâm'da Mizah,* çev. Ahmet Arslan, 1. Baskı, İstanbul, İris Yayınları, 1997, s. 6.

89 Şâkir, *a.g.e.,* cilt 5, s. 144.

90 Will ve Ariel Durant, *Ḳiṣṣatu'l-Ḥaḍâre,* çeviren: Muhammed Badrân, Beyrut, Daru'l-Cîl. Tunus, el-Muneẓẓametu'l-ʿArabiyye li't-Terbiye ve's-Seḳâfe ve'l-ʿUlûm, 't.y.', cilt 4, cüz 2, s. 90-92.

91 Şâkir, *a.g.e.,* cilt 5, s. 151. Maḥmûd Muhammed eṭ-Ṭanâcî, *Maḳalât, Ṣafaḥâtun fi't-Turâs ve't-Terâcim ve'l-Luġa ve'l-Edeb,* 1. Baskı, Beyrut, Daru'l-Beşâ'ir el-İslâmiyye, 2002, s. 227-230.

92 İbn Abdirabbih, *a.g.e.,* cilt 8, s. 110. Burada açık saçık kelimeler kullanılarak Hârûn er-Reşîd ile iki cariye arasında geçen cinsel münasebet ve bu iki cariyenin peygamber hadislerini bağlamlarından koparark cinsel meselelerde kullandıkları aktarılmıştır. İbn Hamdûn, *a.g.e.,* cilt 6, s. 225,226. Bu kaynakta her ne kadar bu olay, Hârûn'a değil de veziri el-Faḍl b. er-Rabîʿ'ye isnat edilse de anekdotun girişinde Hârûn'un şarkılı türkülü bir mecliste içki içtiği aktarılmış. Bununla birlikte burada iki cariye yerine üç cariye olduğu bildirilerek anekdot bazı farklılıklarla aktarılmıştır.

93 Asıl adının Abdülmelik b. Ḳureyb olduğu, Arap dilini en iyi bilen çöl bedevilerinden Arapça öğrenmek için uzun yıllar yolculuk yaptığı ve şiir konusunda yetkin birisi olduğu aktarılmıştır. Bkz. Ebû Gays Muhammed Hayrüddîn b. Mahmûd b. Muhammed b. Ali b. Fâris ez-Ziriklî ed-Dımaşkî, *el-Aʿlâm,* 15. Baskı, Beyrut, Daru'l-ʿİlm li'l-Melâyîn, 2002, cilt 4, s. 162.

er-Reşîd'in huzuruna çıktım ve önünde de bir kese [altın] vardı." Bunun üzerine Hârûn şöyle dedi: "Ey Aşmaʿî! şayet bana acizlik hakkında bir hikâye anlatır ve beni güldürebilirsen sana şu [altın] kesesini vereceğim." Ben ise şöyle dedim, "Tabii ki emir hazretleri! Ben [bir defasında] çölde yolculuk yaparken çalılıkların olduğu bir mevkide bir bedevinin oturduğunu gördüm. Rüzgâr elbisesini uçurarak çalılıkların olduğu yere sürüklemişti ve kendisi de çırılçıplak bir haldeydi. Bunun üzerine ona şöyle dedim: "Ey bedevi! burada böylece oturmana sebep olan şey nedir?" Bedevi ise şu yanıtı verdi: "Selma adında bir kızla buluşacaktım, onu bekliyorum." Ben de ona, "O halde seni, elbiseni almaktan alıkoyan şey nedir?" diye sordum. O ise, "Almama mâni olan tek şey aciz oluşumdur." dedi. Bunun üzerine ona, "Peki Selma'ya yazdığın hiç [şiirin] var mı?" diye sordum. O da "Evet." diye cevap verdi. Bunun akabinde ona, "Allah aşkına bana o şiiri okuyabilir misin?" diye ricada bulundum. Bedevi ise, "Hayır, elbisemi oradan alıp da üzerime atıncaya kadar kesinlikle yapmam!" dedi. Ben de giysisini alıp onun üstüne attım. Bunu üzerine şöyle bir şiir okumaya başladı:

لعل الله أن يأتي بسلمى فيبطُحها ويلقيني عليها

ويأتي بعد ذلك سحاب مزن تطهرنا ولا نسعى إليها

Allah'tan dilerim Selma gelsin, uzansın ve beni de üzerine geçirsin.

Sonra da bir yağmur bulutu göndersin, bizleri temizlesin ve ona yöneltmesin."

Bunun üzerine Hârûn er-Reşîd o kadar çok güldü ki yerlere kapandı. Daha sonra da şöyle dedi, "Şu altın kesesini al! hayrını görmezsin inşallah!"[94] Buradaki anekdotta diğer mizah malzemelerinden farklı olarak sistemli yapılan bir mizah faaliyeti görülmektedir. Bu da mizah ürünlerinin, her zaman için aniden gerçekleşen beklenmedik durumlar veya hazırcevaplığa dayanan anlık olaylardan oluşmadığını göstermektedir. Ayrıca az önce aktardığımız anekdotta da göründüğü üzere içeriğine Hârûn er-Reşîd'in yerleştirildiği mizah ürünlerinin açık saçıklık bakımından diğer Abbâsî halifelerini konu edinen ürünlerden farklı olduğu dikkatten kaçmamaktadır.

Klasik Arap edebiyatı eserlerinde karşımıza çıkan mizah üretme yöntemlerinin bir kısmı, şifahî karikatürizelere ve açık saçıklığa dayanmaktadır. Bunlar genellikle mizahın üretildiği meclislerde gerçekleşmekteydi. Oysa ki yukarıdaki örnekte görüldüğü üzere

[94] İbn Abdirabbih, *a.g.e.,* cilt 4, s. 87,88.

çok az sayıda olsa da güldürmek için güzel anlatım sanatına ve hikâyeciliğe dayalı mizah ürünleriyle de karşılaşmaktayız. Bu tür mizah malzemelerinin, meydana geldiği esnada bir güldürüye sebep olup olmadığı kesin olmamasına karşın asıl güldürü ürünü olarak ortaya çıkması, aktarıldığı ve anlatıldığı meclislerde gerçekleşmektedir.

5. HAZIRCEVAPLIK

Klasik Arap edebiyatı eserlerinde çokça rastladığımız ve hazırcevaplık temasını ele alan güldürü ürünleri, mizah alanında en çok kullanılan ve en çok etkili olan türlerden birisidir. Akıl, keskin zekâ ve espritüellik unsurları bir araya gelince mizah dozunun çok yüksek olduğu güzel ürünler karşımıza çıkabilmektedir. Bunun iyi bir örneğine Abdülmelik b. Mervân'ı konu edinen şu anekdotta şahit olmaktayız. Rivayete göre Abdülmelik b. Mervân, [espritüel kişiliğiyle meşhur olan] Şaʿbî'ye[95] şöyle der: "Seni niçin böyle cılız görüyorum?" Bunun üzerine Şaʿbî şu cevabı verir: "Ey Emîrü'l-Mü'minîn! Annemin rahminde izdiham içinde kaldım." Bu cevapla yedi aylık doğduğunu söylemek yerine ikiz olarak doğduğunu ifade eder.[96]

Klasik dönem Arap edebiyatı eserleri arasında kaynak konumunda olan el-Câhiz'in bir eserinde, Türk halk kültüründeki Nasreddin Hocanın 'Ye kürküm ye' anekdotunu anımsatan ve hazırcevaplık içeren örneklerden birine rastlamaktayız. Mevzu bahis olan anekdota göz attıktan sonra iki hikâye arasındaki ortak noktalardan bahsedilecektir. Nasreddin hoca, bir yemek daveti sırasında insanların kendisine değil de kürküne ve elbisesine saygı gösterdiğini fark edince kolunun yenini yemeğe uzatıp ve 'Ye kürküm ye' diyerek hem mizahî bir üslupla yemeğin insana değil de elbiseye takdim edildiğini hem de insanların bu davranışlarının, insanları dış görünüşlerine göre değerlendirmek olduğunu çarpıcı bir şekilde ifade etmiştir. Benzerlik arz eden hikâyede ise şöyle bir anekdot aktarılmaktadır: Muâviye, iyi bir hatip ve soylu bir kişi olan Neḫḫâr b. Evs'in, meclisinde kötü bir elbise içinde kenarda durduğunu görür ve küçümseyen bir tavırla hem durduğu yeri hem de kendisini yadırgayarak ona, "Sen de kimsin?" der. Bunun üzerine

---

95 Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî, *Tehzîbu't-Tehzîb,* 'y.y.', Muessesetu'r-Risâle, 't.y.', cilt 2, s. 265.

96 Ebû Osmân Amr b. Bahr b. Mahbûb el-Câhiz el-Kinânî, *el-Burṣân ve'l-ʿUrcân ve'l-ʿUmyân ve'l-Ḥûlân,* tahkik: Abdüsselam Muhammed Harun, 1. Baskı, Beyrut, Daru'l-Cîl, 1990, s. 80. İbn Abdirabbih, *a.g.e.,* cilt 2, s. 96. Ancak bu ikinci kaynakta anekdotun son kısmında geçen cümleye benzer bir ifade geçmekle birlikle anekdotun tamamına yer verilmemiştir. Bahsedilen cümle ise şöyle, "Annemin rahminde izdiham yaşamamış olsaydım yer yüzünde hiç kimse karşımda duramazdı."

Neḫḫâr ona, "Ey Emîrü'l-Mü'minîn! Seninle konuşan ve seni muhatap alan elbise değil içindeki insandır.[97] der. Neḫḫâr, böylece hem hazırcevaplık konusuna örnek olabilecek esprili bir cevap vermekte hem de bizlere, Nasreddin Hoca fıkrasının farklı toplumlarda yer alan versiyonlarına dair bazı ipuçlarını takdim etmektedir.

İdareci temalı mizah ürünlerinde bulunan hazırcevaplık konusuna dahil edilebilecek içeriklerden birisi de karşılıklı atışmalardır. Örneğin rivayete göre [satın alması için] Mehdî'ye bir cariye gösterilir. Mehdî ise [cariyenin yetenekli olup olmadığını sınaması için] Beşşâr b. Bürd'e (ö. 167/783-84) şöyle der: "Şu cariyeyi bir imtihan et!" Bunun üzerine Beşşâr şöyle der: "Allah'a çokça hamdederim." Cariye ise şu yanıt verir: "[Allah] seni kör ettiği için mi?" Bunun üzerine Beşşâr [Mehdî'ye] şöyle der: "Bu melunu satın al! Zira çok zeki birisi."[98] Bu anekdotun Arapçasını olduğu gibi aktarmanın konunun anlaşılmasına katkı sağlayacağı kanaatindeyiz. Kaynak eserde anekdot şöyle aktarılmıştır:

عُرضت جارية على المهدي فقال لبشار: امتحنْها. فقال: أحمدُ اللهَ كثيراً. فقالت: حين صيرتَ ضريراً. فقال (بشارٌ): اشترِ الملعونة فإنها حاذقة.

Burada Mehdî'nin cariyeyi sınamak için seçtiği veya anekdot üreticisi tarafından seçtirilen isim önemlidir. Çünkü Beşşâr b. Bürd'ün, Arap düşmanı İran asıllı birisi olduğu, yetkin bir şair, gözlerinin doğuştan kör ve çok çirkin bir yüze sahip olduğu, dilinden ve hicvinden kimsenin kurtulmadığı ve zındık olmakla suçlanarak öldürüldüğü aktarılmıştır.[99] Bu bilgilerin okur tarafından bilindiği varsayıldığı takdirde iki cümlelik atışmanın ne kadar derin bir güldürü malzemesine sahip olduğunu gösterebilmektedir.

Burada son olarak hazırcevaplık başlığı altında aktarabileceğimiz bir diğer anekdotta ise, Muâviye ile hadım birisi arasında cereyan eden bir olay ele alınmaktadır. Rivayete göre Muâviye'ye [büyük miktarda] bir para getirilir ve evinin avlusuna konulur. Paranın başında da bir hadım bekler. [Bir zaman] sonra Muâviye'ye, "Efendim! Emredin de bana bir avuç para versinler!" der. Bunun üzerine Muâviye ona, "Allah canını almasın! Sen parayı ne yapacaksın? Şayet ölüp arkanda bırakacak olursan kıyamet gününde o paralar ateş olup derini dağlayacak." der. Bunun üzerine adam şöyle der: "Efendim! Bu

97 el-Câhiz, *el-Beyân ve't-Tebyîn,* cilt 1, s. 237
98 er-Râgıb el-İsfahânî, *a.g.e.,* cilt 2, s. 765.
99 Ebü'l-Ferec el-İsfahânî, *a.g.e.,* cilt 3, s. 94-175.

[söylediklerin] doğruysa kıyamet gününde senin derin iki kuruş etmeyecek!" Bunun üzerine Muâviye güler ve ona bir miktar para verilmesini emreder.[100] Hadımın, Muâviye'nin konumunu dikkate almayarak verdiği müthiş cevap buradaki anekdotun temelini teşkil etmektedir. Anekdotun konusu her ne kadar cinsellik olmasa da burada hadım birisinin, gevşek ve laubali tavırlarına gönderme yapıldığı söylenebilir. Belki de hadım karakteri yerine normal bir şahsiyet yerleştirilmiş olsaydı anekdotun etkisinde azalma görülebilirdi.

6. DİL KONUSU

Burada ele almamız gereken şahsiyetlerin başında el-Velîd b. Abdülmelik gelmektedir. Zira dil konusunu masaya yatıran idareci temalı mizah malzemelerinin çoğunda Velîd'e rastlamaktayız. Kaynaklar onun, babasının en büyük oğlu olarak dünyaya geldiğini ve hanedan ailesinde doğmasından kaynaklı rahat bir çocukluk ve gençlik geçirdiğini aktarmaktadır.[101] Bununla birlikte pek çok hayır ve hasenat yapan saf birisi olduğu da söylenmiştir.[102] Ama mizah eserlerinde öne çıkmasına sebep olan asıl nokta ise, Arap dilini doğru düzgün kullanamayan ve sıkça gramer hatası yapan bir halife adayı olmasıdır.[103] Bu nedenle de Velîd hakkındaki anekdot ve mizah ürünlerinin çoğu, 'lahn' dediğimiz dil kullanım hatalarını ele almaktadır. Zira bu durum, herkesin düzgün ve fasih bir Arapçayla konuştuğu o dönemde normal insanlar ve sarayın ileri gelenleri için şok etkisi meydana getiren tuhaf ve gülünesi bir durum gibi durmaktadır. Her ne kadar Velîd hakkında farklı konuları ele alan mizah malzemelerine rastlasak da en çok dil konusuyla öne çıktığı söylenebilir.

Velîd hakkında aktarılan anekdotların çoğu, yukarıda da değindiğimiz üzere dil hatalarını ve gramer yanlışlarını ele almaktadır. Arapçada böylesi hatalı kullanımlara Lahn (لَحْن) denmektedir. Çokça dil kullanım hatası yapan kimselere ise Luhane (لُحَنَة) veya Lahhan (لَحَّان) denilmektedir. Anekdotlarda güldürü için kullanılan Lahn ise daha ziyade gramer ve hareke bazındaki hatalardır. Bu tür hatalar ilk dönem Arapları nezdinde kabul edilemez ve şoke eden bir durum arz etmekteydi. Hele ki yönetici veya halife olacak kişi mutlaka dili iyi ve düzgün kullanan fasih birisi olmalıydı. Dil kullanım noktasında bu vasıfları

[100] Ebû Hayyân et-Tevhîdî, *a.g.e.,* cilt 2, s. 15. Ebû Saʿd el-Âbî, *a.g.e.,* cilt 2, s. 149.
[101] İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye,* cilt 9. S. 351.
[102] İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye,* cilt 9, s. 354
[103] İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye,* cilt 9, s. 353,354.

taşımayan idareci, mizah ve alay konusu olabilirdi. Buna ek olarak daha önce de belirttiğimiz üzere Lahn konulu anekdotları ve mizah ürünlerini bir dilden başka bir dile çevirmek çok zordur. Çünkü bu tür güldürü malzemelerini anlamanın temel yolu, doğrudan dilin yapısıyla, kullanımıyla, grameriyle ve telaffuzuyla bağlantılı olduğu için kaynak dile vâkıf olmaktan geçmektedir. Kaynak dilin yapısını, kullanım özelliklerini ve kaynak kültürü bilmeksizin bu tür mizah ürünlerini anlamak zordur. Binaen aleyh bu tür güldürü metinlerini çevirirken ya Arapçası verilerek mümkün olduğu kadarıyla bir çeviri yapılmalı ya da hedef kültürde ve dilde buna denk olacak düzeyde yeni baştan bir ürün ortaya konulmalıdır. Bu durum, aşağıda aktaracağımız anekdotta açık bir şekilde görülmektedir:

دخل على الوليد بن عبد الملك رجلٌ من أشراف قريش، فقال له الوليدُ: من خَتَنَكَ؟ قال له: فلان اليهودي. فقال: ما تقولُ؟ ويحك! قال: لعلك إنما تسأل عن ختني يا أمير المؤمنين، هو فلان بن فلان.

Kureyş'in ileri gelen soylularından birisi Velîd b. Abdülmelik'in yanına girer. Velîd ona, [Senin enişten kimdi (مَنْ خَتَنُكَ)? diye sormak yerine farkında olmadan ortama hiçte uygun olmayan] "Seni kim sünnet etti (مَنْ خَتَنَكَ)?" diye sorar. Adam ise, "Falanca Yahudi." der. Bunun üzerine Velîd [aldığı cevabın şaşkınlığıyla] ona şöyle der: "Ne diyorsun? Allah belanı vermesin!" Adam şöyle der: "Ey Emîrü'l-Mü'minîn! sanırım bana enîştemi sormak istediniz. Kendisi falanca oğlu falandır."[104] Burada iki kelimeden bahsediyoruz. Birisi (خَتَنَ-يختِن-خَتْنٌ) sünnet etmek anlamındaki bir fiil olan *hatene*'dir. İkincisi ise (الخَتَنُ) damat veya enişte anlamındaki *haten*'dir. Velîd, bu iki kelimeyi dikkatli bir şekilde kullanmadığı için anlamda köklü farklılıkların ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Bu örnek bize açıkça göstermektedir ki dilin konu edildiği mizah örneklerini başka bir dile aktarmak hem çeviri bakımından imkansıza yakın bir durum hem de tercümesi yapıldığı takdirde dahi aynı veya benzer bir etki yaratmasını beklemek mümkün olarak gözükmemektedir. Bu ürünlerin çevirisi için ayrı bir yetenek gerekmektedir. Belki de mütercimin, ancak doğal bir mizah üretme yeteneğine sahip olması, böylesi mizah ürünlerinin başka bir kültüre aktarılmasına yardımcı olabilir. Velîd'in bu yönüne vurgu

[104] İbn Abdirabbih, *a.g.e.,* cilt 2, s. 309. İbnü'l-Cevzî, *Aḫbâru'l-Ḥamḳā ve'l-Muġaffelîn,* s. 129. Bu ikinci kaynakta olay biraz daha farklı bir şekilde aktarılıyor. Öncelikle anekdotta Velîd ile misafiri arasındaki yanlış anlamaları düzelten üçüncü bir kişi daha bulunmaktadır. O da Ömer b. Abdülaziz'dir. Olayın başlangıcı ise Velîd'in adama niçin geldiğini ve ne derdi olduğunu sormasıyla başlıyor. Adamın, enîştesinin kendisine zulmettiğini söylemesi üzerine Velîd soru cümlesindeki kelimeyi yanlış kullanarak ona enîştesinin kim olduğunu sormaya çalışıyor.

yapan çok sayıda anekdot bulunmaktadır.[105] Ama biz burada yukarıda aktardığımız örnekle yetindik. Zira asıl amacımız dil hatasına dayalı mizah ürünleriyle halife Velîd arasındaki bağa değinmekti. Bu nedenle yukarıda ki örnek ve açıklamanın yeterli olacağı kanaatindeyiz.

Gramer ve dil kullanım hatalarının yanı sıra kelimelerin anlamlarından yola çıkılarak üretilen mizah ürünlerini de müşahede etmekteyiz. Klasik dönem Arap edebiyatı kaynakları arasında önemli bir yere sahip olan İbn Abdirabbih'in (ö. 328/940) eserinde bu minvalde bir anekdota rastlamaktayız. Rivayete göre [bir gün] Ziyâd b. Ebîh'in huzuruna (batmaz) oğullarıyla (batan) oğulları çıkar.[106] Her iki grup da bir çocuğun kendi kabilelerine mensup olduğunu [iddia eder]. Ziyâd ise kararsız kalır ve bir hükme varamaz. Bunun üzerine [yanında bulunanlardan] Hârise b. Bedr ona şöyle der: "Allah emir hazretlerine iyilikler ihsan eylesin! Bu çocuk meselesinde benim bir çözümüm var. Şayet emir hazretleri müsaade ederlerse aklıma gelen çözümü açıklamak isterim." Ziyâd ise, "Söyle bakalım, ne diyorsun?" der. Bunun üzerine Hârise şöyle der: "Bu çocuk Dicle nehrine atılsın! Suyun dibine çökerse Batan oğullarından, suyun üstünde kalırsa da Batmaz oğullarındandır." Bunun üzerine Ziyâd tebessüm eder ve ayakkabısını alarak [özel alanına] girer. Sonra tekrar meclisine döner ve Hârise'ye, "Seni, meclisimde mizah yapmaya sevk eden şey neydi?" der. Hârise ise şöyle der: "Allah emir hazretlerini başımızdan eksik etmesin! [O an için aklıma] güzel bir espri geldi. Ben de bu fırsatı kaçırmak istemedim." [Bu açıklamanın ardından] Ziyâd ona, "Bir daha böyle bir şey yapma!" der.[107] Görüldüğü üzere Hârise, bazı özel isimlerin belki de o an için akla hiç gelmeyecek anlamlarını yakalayarak mizah malzemesinde kullanılmaya uygun bir hale getiriyor ve güzel bir esprinin ortaya çıkmasına önayak oluyor. Ayrıca anekdotun son

[105] Örnek için bkz. İbn Abdirabbih, *a.g.e.,* cilt 5, s. 171. el-Câhiz, *el-Beyân ve't-Tebyîn,* cilt 2, s. 204,205. Bu kaynaklarda Velîd'e isnat edilen çok sayıda Lahn içerikli anekdot bulunmaktadır.

[106] Anekdotta Beni Tafâve (Tafâveoğulları) ve Beni Râsib (Râsiboğulları) olarak geçmektedir. Ama anekdot Türkçede daha anlaşılır bir hale gelsin diye su yüzüne çıkmak fiiliyle ilintili olan Tafâve ismi yerine Batmaz sözcüğünü ve suyun dibine çökmek fiilinden türetilen Râsib ismi yerine de Batan kelimesinin kullanılmasını daha uygun bulduk. Her ne kadar bu kelimeler özel isim olsa da anekdotun anlaşılması için böyle bir tercüme değişikliğinin münasip ve yerinde olduğu kanaatindeyiz.

[107] İbn Abdirabbih, *a.g.e.,* cilt 2, s. 373. Cilt 8, s. 134. Bu anekdot aynı eserin sekizinci cildinde Harise yerine Saʿd er-Râbiye'yi koyarak ve ufak tefek farklılıklarla aktarılmıştır. Yâkût el-Hamevî, *a.g.e.,* cilt 3, s. 1345,1346. Anekdot, bu kaynakta özet olarak ve Harise yerine Saʿd er-Râbiye verilerek aktarılmıştır. Bununla birlikte anekdotun baş kısmında anekdotu aydınlatıcı ve Saʿd er-Râbiye'nin kim olduğunu açıklayıcı nitelikte bilgiler de verilmiştir. Ayrıca Saʿd er-Râbiye'nin nüktedânlığıyla meşhur olduğu da açıkça zikredilmiştir. Bu tür bir bilgi de anekdotun akışına dahil olmamızı ve daha iyi kavramamızı sağlamaktadır.

kısmında verilen Ziyâd'ın ciddi imajı da gözden kaçmamaktadır. Bu da bu anekdotun daha önce aktardığımız ve tarihî bilgilerin sunduğu Ziyâd karakteriyle uyumlu olduğunu göstermektedir. Bu anekdot hakkında söyleyebileceğimiz bir diğer nokta ise deyim ve atasözü eserlerinde ahmaklığıyla meşhur olan Hebenneḳa'ye atfedilmesidir.[108] Bu eserlerin bir kısmında yukarıda aktardığımız hikâyenin bir benzeri 'Hebenneḳa'dan daha aptal' (أحمق من هبنقة) deyimini açıklamak için Hebenneḳa'nın aptallıklarından birisi olarak verilmiştir.

7. DİNÎ İÇERİKLER

Mizah ürünleri ve anekdotlarda âyet ve dinî nasları kullanmak, sıkça rastladığımız durumlardan birisidir. Hanefî mezhep ulaması, dinin farzları, temel ritüeller ve âyetlerle alay etmenin, kişiyi küfre düşüreceğini ifade etmişlerdir. Lakin mizah içeriğinin dinî naslar ve hükümler değil de kişiler ve hareketleri olduğu durumda ise bu hükmün geçerli olmayacağını söylemişlerdir.[109] Yani mizah ürünlerinde, kişiler alaya alınarak veya güldürü malzemesi yapılarak bazı âyetler sadece alıntı niyetiyle kullanılıyorsa bu durum ciddi bir sıkıntı teşkil etmemektedir. Bununla birlikte tezimizde bu konuyu ele alan bazı örneklere yer verdik ama bağlamından kopartılarak bir nevi alay konusu yapılmak istenen âyet ve dinî nasların kullanıldığı anekdotların kullanılmamasına özen gösterdik. Mamafih bağlamından saptırılmadan ve alay konusu yapılmadan mizah malzemelerine güzelce yerleştirilmiş ciddi sayıda örneğe de rastlamaktayız. Buna örneklik teşkil edebilecek şu anekdotu aktarabiliriz. Rivayete göre Velîd b. Abdülmelik, veba salgını [bulunan bir yerden] kaçıp [uzaklaşır]. Bunun üzerine adamın biri [âyetten alıntı yaparak] ona şöyle der: "Ey Emîrü'l-Mü'minîn! Yüce Allah kitabında şöyle buyuruyor, (De ki: Eğer ölümden veya öldürülmekten kaçıyorsanız, kaçmak size fayda vermez. Kaçsanız bile az zaman yaşatılırsınız.)[110] bunun üzerine Velîd şu cevabı verir: "Zaten bizler de o azın peşindeyiz."[111] Burada görüldüğü üzere herhangi bir âyeti alay konusu yapmak gibi bir

---

[108] Ebû Hilâl el-Hasen b. Abdillâh b. Sehl el-Askerî, *Cemheretu'l-Emsâl,* tahkik: Muhammed Ebü'l-Faḍl İbrahim ve Abdülmecîd Ḳuṭamiş, 2. Baskı, Beyrut, Daru'l-Cîl ve Daru'l-Fikr, 1988, cilt 1, s. 385. İbnü'l-Cevzî, *Aḫbâru'l-Ḥamḳā ve'l-Muġaffelîn,* 43,44. Ebü'l-Mehâsin Takıyyüddîn Ebû Bekr b. Alî b. Abdillâh b. Hicce el-Hamevî, *Ḫizânetu'l-Edeb ve Ġâyetü'l-Ereb*, tahkik: Kavkeb Diyâb, 1. Baskı, Beyrut, Daru Ṣâdir, 2001, cilt 3, s. 14.

[109] Abdurrahman b. Muhammed b. Süleyman el-Gelibolî (Şeyhîzâde), *Mecmaʿu'l-Enḥur fî Şerḥi Multeḳa'l-Ebḥur,* 1. Baskı, Beyrut, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1998, cilt 2, s. 504-513.

[110] Ahzâb 33/16

[111] el-Câhiz, *el-Beyân ve't-Tebyîn,* cilt 2, s. 203. er-Râgıb el-İsfahânî, *a.g.e.*, cilt 2, s. 203. İbn Saîd el-Mağribî, *a.g.e.,* s. 186,187.

durum söz konusu değil. Bilakis tabiri caizse tam yerinde yapılan bir alıntı olmuş gibi durmaktadır. Ancak halife Velîd'in âyete farklı bir açıdan bakması, zarif bir mizah örneğinin ortaya çıkmasına sebep olmuştur.

İslâm dininde naslardan hüküm çıkartmanın ve içtihat yapmanın fakihlere ve ilim erbabına has bir durum olduğu söylenebilir. Özellikle de bu çalışmamızda masaya yatırdığımız zaman diliminde, dinî meselelerde söz söyleme hakkının siyasî veya ekonomik otoriteye değil de ulemaya ait olduğu belirtilmiştir.[112] Bu nedenle yönetici temalı mizah malzemelerinde dinî hükümlere ve fakihlere yapılan göndermelere de rastlamaktayız. Örneğin rivayetin aktardığına göre Manṣûr, bir gün Ebû Hanife'yi huzuruna davet eder. Ebû Hanife'ye karşı düşmanlık besleyen [Manṣûr'un hâcib'i] Rabîʿ ise [ortalığı kızıştırmaya çalışarak] Manṣûr'a şöyle der: "Ebû Hanife [var ya,] senin dedene muhalefet ediyor. Zira Abdullah b. Abbas, kişinin yemin edip de bir gün sonra istisna[113] etmesinin caiz olduğunu söylerdi." [Ebû Hanife ise böyle bir istisnanın ancak yeminin hemen akabinde olduğu takdirde caiz olacağını söylemektedir.] Bunun üzerine Ebû Hanife şöyle der: "Ey Emîrü'l-Mü'minîn! Rabîʿ bu sözüyle, askerlerin sana ettikleri biatlerinin geçersiz olduğunu söylüyor." Manṣûr ise, "Bu nasıl olur?" der. Ebû Hanife de şu yanıtı verir: "Önce yemin ederek sana biat edip sonra da evlerine dönünce istisna ettiklerinde yeminleri geçersiz olur." Bunun üzerine Manṣûr güler ve Rabîʿ'ye şöyle der: "Ey Rabîʿ! Ebû Hanife'ye sataşma!" sonrasında ikisi meclisten çıkınca Rabîʿ Ebû Hanife'ye şöyle der: "Senin [yüzünden] neredeyse canımdan olacaktım." Bunun üzerine Ebû Hanife Rabîʿ'ye şu cevabı verir: "Hayır, ancak sen benim canıma kıymak istedin. Ben ise hem seni hem de kendimi kurtardım."[114] Burada Ebû Hanife'nin, dinî hükmü, farklı bir şekilde ve realiteden örnek göstererek açıklaması ve belki de halifenin hiç beklemediği ve hassas olabileceği bir kurgu ile beyan etmesi, en ciddi olabilecek bir konunun dahi nasıl mizah malzemesine dönüşebileceğinin güzel bir örneğidir.

Dinî içerikler başlığı altında ele alabileceğimiz bir diğer mesele ise namazdır. Namaz, Müslümanların beş vakit kılmaları gereken bir ibadet olduğundan ötürü mizah malzemelerine namazda kişinin başına gelebilecek hal ve tavırlar da dahil edilmiştir.

---

[112] Wael Hallaq, *İslâm Hukukuna Giriş,* çeviren: Necmettin Kızılkaya, 4. Baskı, İstanbul, Pınar Yayınları, 2021, s. 73,74.

[113] Yeminde istisna, yemin içildikten sonra yeminin yerine gelmesine engel olabilecek "inşallah" vb. lafızlar kullanılarak Allah'ın muradına bırakılmasıdır.

[114] er-Râgıb el-İsfahânî, *a.g.e.*, cilt 1, s. 565. İbnü'l-Cevzî, *Aḫbâru'l-Eẕkiyâʾ,* s. 108.

Bununla birlikte namazın şaka ve mizah kaldıramayacak kadar ciddi bir ibadet olması, mizah konusu yapılan şeyin namazın kendisi değil de namaza duran kişinin tuhaf karşılanabilecek davranışları olmasına neden olduğu söylenebilir. Örneğin rivayete göre Hârûn er-Reşîd, bir gece [namaz kılarken] (Ben niçin beni yaratana kulluk etmiyorum)[115] âyetini okuyunca dili tutulur ve devamını getiremez. Âyetin bu kısmını tekrar tekrar okur. İbn Ebi Meryem ise yakınındaki bir yaygı üzerindedir. Bunun üzerine şöyle der: "Niçin kulluk etmediğini ben de bilmiyorum vallahi." Bunun üzerine Hârûn er-Reşîd güler ve namazını keser.[116] Burada mizah konusu yapılan asıl nokta Hârûn er-Reşîd'in dilinin kilitlenip öylece kalakalması. Bu anekdotun başka bir rivayetinde ise halife ve hükümdarları ele alan mizah eserlerinin neredeyse hiçbirinde rastlamadığımız bir duruma rastlamaktayız. Öyle ki mevzu bahis rivayetin sonunda Hârûn er-Reşîd'in İbn Ebi Meryem'i uyararak bir daha böyle bir şey yapmamasını söylediği aktarılmıştır.[117] Genel olarak mizah eserlerinde bulunan anekdotlara bakıldığında mizahî öğelerin zirve mahiyetindeki son kısımlarının genellikle iyi bir şekilde bittiği görülmektedir. Az önce ele alınan rivayetin, mizah üretimindeki bu geleneğe bağlı kalınmayarak en azından mizah ürününün etkisini aşağı çekebilecek bir sonla bitirilmesi, dikkat edilmesi ve üzerinde düşünülmesi gereken bir mesele gibi durmaktadır. Zira burada anekdotu iyi bir sonla bitirerek mizah dozunu yükseltmek yerine Hârûn er-Reşîd'in ciddi bir tepki verdiği belirtilerek mizah vurgusu hafifletilmiştir. Ayrıca Hârûn er-Reşîd'i konu edinen mizah ürünlerinin, çok farklı ve çeşitli konuları ele aldığını ve bunların azımsanamayacak bir bölümünün de yukarıda aktarılan ve tarihî kaynakların belirttiği Hârûn er-Reşîd şahsiyetiyle uygun bir içeriğe sahip olduğunu söyleyebiliriz.[118]

8. KUSURLAR

Bu başlık altında hem cimrilik, zalimlik ve köselik gibi ahlaki ve fiziksel kusurları hem de kabile gibi geniş kitleleri barındıran topluluklara isnat edilen bazı kusurları ele almaya çalışacağız.

---

115 Yâsîn 36/22

116 İbn Hamdûn, *a.g.e.*, cilt 7, s. 320.

117 Ebû Bekr Muhammed b. Muhammed b. Muhammed el-Endelüsî el-Ġırnâṭî el-Ḳaysî, *Ḥadâʾiḳu'l-Ezâhir fî Mustaḥseni'l-Ecvibe ve'l-Muḍḥikât ve'l-Ḥikem ve'l-Emsâl ve'l-Ḥikâyât ve'n-Nevâdir,* Kahire, Daru'l-Kutub ve'l-Vesâ'iḳi'l-Ḳavmiyye, 2014, s. 224.

118 el-Câhiz, *el-Beyân ve't-Tebyîn,* cilt 2, s. 261,262. er-Râgıb el-İsfahânî, *a.g.e.*, cilt 1, s. 400,717. İbn Hamdûn, *a.g.e.*, cilt 8, s. 187-189. İbnü'l-Cevzî, *Aḫbâru'l-Eẕkiyâʾ,* s. 131,180. İbnü'l-Cevzî, *Aḫbâru'ẓ-Ẓırâf ve'l-Mutemâcinîn,* s. 80,81.

8.1. Cimrilik

Söz konusu cimrilik olunca klasik dönem mizah eserlerinde en fazla göze çarpan isim Hişâm b. Abdülmelik'tir. Kaynaklarda, Hişâm'ın Emevî devletinin pek çok problem ve sıkıntılarla boğuştuğu bir dönemde yönetimin başına geçtiğini, uzun sayılabilecek bir müddet halife olarak kaldığını, sert mizaçlı, akıllı, zeki, ağırbaşlı ve problem çözebilen birisi olduğunu gösteren bilgi ve rivayetler aktarılmıştır.[119] Bunun yanında çok sayıda anekdota da konu olmuştur. Bu mizahî ürünlerin içinde çok farklı konularla karşılaşmak da mümkündür. Ancak en çok üzerinde durulan başlık ise onun cimri bir karaktere sahip olmasıdır.[120] Örneğin [günün birinde] Hişâm, azatlı kölelerinden birisini, [ekip biçmesi için] verimli bir arazisinin başına sorumlu kılar. Adam araziyi eker ve araziden büyük gelirler elde eder. Sonra bir daha eker. Arazinin geliri ikiye katlanır. [Zamanı gelince] gelirleri oğluyla Hişâm'a gönderir. Oğlu [Hişâm'ın yanına gelince] olan biteni anlatır. Hişâm da ona [bu işinin] hak ettiği karşılığını verir. Bunun üzerine oğul Hişâm'ın keyfinin yerine geldiğini görünce ona şöyle der: "Ey Emîrü'l-Mü'minîn! Benim bir ihtiyacım var." Hişâm ise, "Nedir ihtiyacın? diye sorar. Oğul, "Maaşımı on dinar arttırmanızı [rica ederim.]" der. Bunun üzerine Hişâm şu cevabı verir: "Sizler, maaşı on dinar arttırmayı, ceviz [vermek] kadar [basit bir şey] zannediyorsunuz! Yemin olsun ki bunu asla yapmam."[121] Bu durumun, bir huy değil de devletin geçtiği zorlu süreçlerde bir nevi kemer sıkma politikası olduğu iddia edilebilir. Her ne kadar bu düşüncenin doğru olma ihtimali olsa da başka örneklerde bu cimrilik vasfını daha bariz bir şekilde görmekteyiz. Örneğin bir defasında Hişâm, bir grup arkadaşıyla birlikte kendisine ait ve içinde çokça ağacın ve meyvenin bulunduğu bir bahçeye girer. Arkadaşları, ağaçlardan meyve yemeye başlar ve yerken de bereket duası ederler. Bunun üzerine Hişâm kölesine şöyle der: "Git, bu ağaçları sök! Ve yerine de zeytin ağacı dik![122] Görüldüğü üzere arkadaşlarının bahçeye girer girmez meyveleri koparmaları ve yemeleri, üstüne üstlük bir de bereketli olması için dua etmeleri, cimriliğinden ötürü Hişâm'ın ağırına gitmektedir. Bu nedenle hiç kimse bahçesine zarar vermesin diye kölesine meyve ağaçlarını sökmesini

---

[119] Ebû Caʿfer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî et-Taberî el-Bağdâdî, *Târîḫu'l-Umem ve'l-Mulûk*, tahkik: Muhammed Ebü'l-faḍl İbrahim, 2. Baskı, Daru'l-Maʿârif bi Miṣr, "t.y.", cilt 7, s. 25-201.

[120] et-Taberî, *a.g.e.,* cilt 7, s. 201-208. İbn Abdirabbih, *a.g.e.,* cilt 2, s. 290.

[121] et-Taberî, *a.g.e.,* cilt 7, s. 203.

[122] el-Câhiz, *Kitâbu'l-Buḫalâ',* cüz 2, s. 85. ez-Zemahşerî, *a.g.e.,* cilt 4, s. 400. Bu kaynakta, anekdotun son kısmında yer alan ve kölenin muhatap alındığı kısım mevcut değildir. İbn Hamdûn, *a.g.e.,* cilt 2, s. 330,331.

ve yerine de hiçbir şekilde kimsenin kolay kolay istifade edemeyeceği zeytin ağacı dikmesini emrediyor.

Burada değinebileceğimiz bir diğer konu ise halifelere veya sultanlara isnat edilen bu tür vasıfların her zaman için doğru olmayabileceğidir. Nitekim Hz. Muâviye hakkında aktarılan ve cimri olduğunu ileri süren rivayetlerin çok sağlam olmadığı, hicrî 6. yüzyıl ediplerinden İbn Hamdûn'un da dikkatinden kaçmamıştır.[123]

8.2. Kaba Sabalık

Hiç beklenmedik bir anda ve ortamda bedevilik sergilemek veya nezaket kurallarının öne çıkarılması gereken durumlarda kaba saba davranışlarda bulunmak, tuhaf karşılanacağı gibi mizah malzemesine de dönüşebilmektedir. Bugün dahi bu tür mizah ürünlerine çokça rastlamaktayız. Nitekim çoğu kez devlet adamlarının, bilerek veya bilmeyerek protokolleri dikkate almamaları veya ciddi bir kabalık içeren bir durumla karşılaşmaları, mizah ve gülme sebebi olabilmektedir. Böylesi örneklere İslam'ın ilk dönemlerinde de rastlamak, her ne kadar mizah araçları gelişse de bizlere, insanoğlunun, neredeyse her dönemde geçerli olabilecek birtakım temel mizah formlarına sahip olduğunu düşündürüyor. Aşağıda aktaracağımız anekdot, bin yıl önce kullanılan bir mizah üslubunun bize ne kadar yakın olduğunu göstermektedir. Aktarılan bilgiye göre Süleyman b. Abdülmelik, babası hayattayken [günün birinde arkadaşlarıyla] bir gezintiye çıkar. Çöle [vardıklarında] sofralar kurulur ve yemekler yenir. Artık oradan ayrılma vakti gelince hizmetçiler hazırlık yapmakla meşgul olurlar. [İşte tam da bu sırada] bir bedevi gelir ve oradakilerin dalgınlığından yararlanarak Süleyman'ın Düvvac'ını[124] alır ve omzuna atar. Süleyman ise olan biteni görmektedir. Durumu fark eden hizmetçilerden birisi adama bağırarak, "Omzundakini yerine koy!" der. Bedevi ise, "Hayır, yemin olsun ki artık bunu kesinlikle bırakmam! Bu, emir hazretlerinin [kendi eliyle bana giydirdiği] kisvesi ve hilatidir.[125]" der. Bunun üzerine Süleyman güler ve şöyle der: "Adam doğru söylüyor, ona ben verdim." Bu bedevi, [ortalığı] fırtına gibi talan edip gitmiştir.[126]

---

123 İbn Hamdûn, *a.g.e.,* cilt 2, s. 377,378.

124 Düvvac, Farsça kökenli bir kelimedir. Arapçadaki anlamı ise bütün vücudu örten geniş bir elbise. Daha fazla bilgi için bkz. Raceb Abdülcevvâd İbrahim, *el-Muʿcemu'l-ʿArabî li Esmâ'i-l'Melâbis,* 1. Baskı, Kahire, Daru'l-Âfâḳi'l-ʿArabbiyye, 2002, s. 179,180.

125 Hilʿat (الخِلْعَة), halife veya emir gibi yüksek makam sahibi kimselerin, birisine verdikleri değerli elbiselere verilen addır. Daha fazla bilgi için bkz. İbrahim, *a.g.e.,* s. 155,156.

126 el-Câhiz, *et-Tâc fî Aḫlâḳi'l-Mulûk,* s. 103,104.

Görüldüğü üzere bir bedevinin kabalığı ve görgüsüzlüğü karşılığında devlet adamının hoşgörülü yaklaşımı, bizleri gülümseten güzel bir mizah ürününün vuku bulmasına neden olmuştur. Aslında olaylar normal seyrinde gitse ve buradaki devlet adamı da bedevinin bu davranışına karşın sert bir tepki ortaya koysaydı belki de bu güldürü malzemesi meydana gelmemiş olabilirdi.

8.3. Kılık Kıyafet

İnsanın dış görüşündeki bedensel rahatsızlıklar ve fiziksel kusurlar çokça mizah konusu olmuştur. Bunun sebebi ise insanların, fiziksel kusur ve farklılıkları genellikle alışılmışın dışında anormal bir durum olarak değerlendirmeleri olabilir. Nitekim bazı yazarların da belirttiği gibi insanı şaşırtan ve sarsan şeylerin gülme ve güldürü ürünlerinin ortaya çıkmasında bir rolü olduğu ifade edilebilir.[127] Bizler, burada o dönem için anormal bir görüntü çizen ve sakalsız birini ele alan bir anekdotu aktarmaya gayret göstereceğiz. Rivayete göre Manṣûr, İbn Ayyâş el-Mentûf'e şöyle der: "Sakalını bıraksan uzar. Abdullah b. er-Rabîʿ'ye bir baksana! [Sakallı haliyle] ne kadar yakışıklı duruyor!" Bunun üzerine İbn Ayyâş, "Ben ondan daha yakışıklıyım." der. Abdullah ise şöyle der: "Ey Emîrü'l-Mü'minîn! Şu pirifâninin ne kadar yalancı birisi olduğunu görüyor musunuz?" Bunun üzerine İbn Ayyâş şu yanıtı verir: "Ey Emîrü'l-Mü'minîn! siz onun sakalını kesin ve yanıma durmasını söyleyin! Sonra da bakın bakalım hangimiz daha yakışıklıyız?" Bunun üzerine Manṣûr güler ve hatta gülmekten yere yatar.[128] Görüldüğü üzere insanın sakal gibi fiziksel özelliği de yetenekli ve zeki birisi tarafından güzel bir güldürü malzemesi haline getirilebilmektedir. Böylesi anekdot ve mizah ürünlerinde her ne kadar güldürüye sebep olan bazı noktaları açıklamaya çalışsak da mizah ve gülme olgusunun daha komplike bir yapı arz ettiğini ve neredeyse bütün mizahî gülme kuramlarının getirdiği açıklamaların yetersiz kaldığını söyleyebiliriz.

---

[127] Koestler, *a.g.e.,* s. 99,100.

[128] et-Tevhîdî, *a.g.e.,* cilt 7, s. 53,54. Anekdot bu kaynakta geçtiği haliyle birazdan aktaracağımız kaynaklara nazaran daha sert çizgiler taşımaktadır. Zira örneğin diğer kaynaklarda, İbn Ayyâş'ın yalancı olarak nitelenmesi yerine yumuşak bir dille uyarıldığı aktarılmaktadır. Burada gördüğümüz farklı anlatıma, Tevhîdî'nin eserinde sıkça rastlamaktayız. İncelediğimiz kadarıyla Tevhîdî, anekdotları diğer yazarlara kıyasla daha keskin çizgilerle ve açık saçıklığını koruyarak veya belirgin hale getirerek aktarmaktadır. ez-Zemahşerî, *a.g.e.,* cilt 2, s. 192,193. İbn Hamdûn, *a.g.e.,* cilt 9, s. 349. Yâkût el-Hamevî, *a.g.e.,* cilt 4, s. 1542. Buradaki kaynakta ise anekdota girizgâh mahiyetinde birtakım bilgiler verilmektedir. Örneğin İbn Ayyâş'ın, her çıktığında sakalını yolduğu için sakalsız olduğu ifade edilmiştir. Kaynak olarak kullandığımız Tevhîdî'nin eserinde İbn Ayyâş'ın el-Mentûf (yolunmuş) olarak nitelenmesi de bununla ilintili olabilir. Bu gibi bilgilerin anekdota kattığı etki sugötürmez bir gerçektir.

Yukarıda pek çok yerde aktardığımız ve Manṣûr'u konu edinen mizah malzemelerinde gözümüze en çok çarpan nokta, Manṣûr'un bir halife olarak itibarının asla zedelenmemesidir. Bu durum sadece aktardığımız anekdotlarda değil aktarmadığımız diğer pek çok örnekte de bariz bir şekilde öne çıkmaktadır.[129] Ancak aynı şeyi Emevî devletinde görev yapan idareciler için söylemek pek mümkün olmamaktadır. Emevî devleti hükümdarlarını ve yöneticilerini ele alan mizah malzemelerine baktığımızda bu idarecilerin hem kişisel karakter hem de anekdota dahil etme bakımından daha ciddi eleştirilere ve daha ağır karikatürizelere maruz kaldıklarını görmekteyiz. Bu da siyasetin mizah üzerindeki büyük etkisini akıllara getirmektedir.

8.4. Kabile Eleştirileri

Mizah malzemelerinin olmazsa olmaz öğelerinden birisi de karşı tarafın ayıplarını, eksikliklerini, kusurlarını ve kötü huylarını abartarak ve karikatürize etmek suretiyle öne çıkartan güldürü içerikleridir. Bu tür mizah ürünlerinde asıl yapılmak istenen şey, karşı tarafın kötü yönlerini esprili ve aşırı bir üslupla ortaya çıkartarak insanları güldürmeye çalışmak veya karşı taraftan gelebilecek baskı ve saldırıları bertaraf etmektir. 20 ve 21. Yüzyılda bu tür mizah ürünlerinin gelişmiş ve müşahhas örneklerini karikatürlerde görmekteyiz. Tabii ki de günümüzdeki karikatürler temel olarak görsel öğelere dayanmaktadır. Mamafih karikatürlerdeki abartılı çizimler ve kullanılan kişi, nesne ve olguların, klasik Arap edebiyatında rastladığımız sözel karikatürlerin gelişmiş versiyonlarını temsil ettiğini söyleyebiliriz. Nitekim islâm tarihinin ilk dönemlerinde bu tür mizah ürünleri, şifahî yollarla üretilmekte ve şifahî olarak da aktarılmaktaydı. Yazılı ve görsel araçların etkisinin daha fazla olduğu tartışılmazdır. Bununla birlikte yazı ve çizim araçlarının sınırlı olduğu dönemlerde yaygın olarak kullanılan sözel karikatürizenin, mizah okuru üzerinde bıraktığı etki de yadsınamayacak bir boyuttadır. Aşağıda aktaracağımız anekdot, bunun güzel bir örneğini ortaya koymaktadır. Anekdotun öncelikle Arapça olarak aktarılmasının, bizlere mizah dozunun hangi boyutta olduğuna dair bir fikir vermesi açısından önemli olduğu kanaatindeyiz:

قال خالد بن صفوان لليماني الذي فَخَرَ عليه عند المهدي وهو ساكت، فقال المهدي: وما لك لا تقول؟ قال: وما أقول لقوم ليس فيهم إلا دابغ جلد، وناسج بُرْد، وسائس قرد، وراكب عَرْد، غرّقتهم فأرة، ومَلَكتهم امرأة، ودل عليهم هدهد.

[129] el-Câhiz, *Kitâbu'l-Ḥayevân,* cilt 4, s. 419,420. ez-Zemahşerî, *a.g.e.,* cilt 2, s. 64. İbn Hamdûn, *a.g.e.,* cilt 3, s. 221, cilt 9, s. 342,343.

Rivayete göre Halit b. Şafvân,[130] halife Mehdî'nin huzurundayken Yemenli birisi ona karşı övününce susar [ve cevap vermez.] Bunun üzerine Mehdî [Halit'e] şöyle der: "Niçin bir şey söylemiyorsun?" Halit şu yanıtı verir: "Deri debbağlarından, cübbe dokumacılarından, maymun seyislerinden ve eşeğe binenlerden oluşan, bir farenin sulara boğduğu[131], bir kadının yönettiği ve Hüthüt kuşunun yerlerini açığa verdiği bir millet hakkında ne diyeyim?"[132] Bu anekdotun Arapçasında da görüldüğü üzere Halit b. Şafvân'ın verdiği cevaptaki muhteşem tasvir, sanki son dönem karikatür dergilerinde var olan güzel bir çizim gibi durmaktadır. Bunun yanında özellikle de cevap kısmında takip edilen seci ve vezinli kelimeler kullanma sanatının, mizahın ortaya çıkmasındaki katkısı da göz ardı edilmemelidir.

8.5. Zalimlik

Zalimlik konusunu masaya yatıran mizah malzemelerinde karşımıza en fazla çıkan isimlerden birisinin Haccâc olduğu görülmektedir. Haccâc'ı inceleyen mizah ürünlerine göz attığımız da Haccâc'ın karakteri ve şahsiyeti hakkında yukarıda aktarmış olduğumuz noktaları müşahede etmek pekâlâ mümkündür. Öyle ki bir kısım anekdotta Haccâc'ın zalimliği ve gaddarlığı temel alınarak mizahî öğeler oluşturulmaya çalışılmıştır. Örneğin Medine'de [valilik yaptığı sırada] Haccâc bir gün ava çıkar. Bir süre sonra develerini güden bir bedevi görür ve yanına giderek ona şöyle der: "Ey bedevi! Emiriniz Haccâc'ın size karşı tutumunu [ve yönetimini] nasıl buluyorsun?" Bedevi ise, "Gaddar ve zalimin teki. Allah belasını versin!" diyerek cevap verir. Haccâc ona şöyle der: "O halde onu niçin Emîrü'l-Mü'minîn Abdülmelik'e şikâyet etmiyorsunuz?" Bedevi ise, "O daha gaddar ve daha zalim." der. Bunun üzerine birdenbire atlı [askerler] bedevinin etrafını kuşatacak şekilde [oraya dolarlar]. Sonrasında Haccâc, adamlarına bu bedeviyi alıp götürmeleri için

---

[130] Halit b. Şafvân'ın yaklaşık olarak hicrî 130 yılında vefat ettiği ve halife Hişâm b. Abdülmelik ile görüştüğü aktarılmıştır. Bkz. Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân b. Kaymaz ez-Zehebî et-Türkmânî el-Fârikî ed-Dımaşkî, *Târîḫu'l-İslâm ve Vefeyâtu'l-Meşâhîri ve'l-Aʿlâm,* tahkik: Beşşâr Avvâd Maʿrûf, 1. Baskı, Beyrut, Daru'l-Ġarbi'l-İslâmi, 2003, cilt 3, s. 400.

[131] Bazı rivayetlere göre Yemenli Sebeʾ halkının inşa ettiği barajın yıkılmasına neden olan şey farelerdir. Kaynak için bkz. İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, cilt 2, s. 408.

[132] el-Câhiz, *Kitâbu'l-Ḥayevân,* cilt 6, s. 152. İbnü'l-Cevzî, *Aḫbâru'l-Ezkiyâʾ,* s. 177. İbnü'l-Cevzî'nin eserinde bu anekdot daha kısa ve özet bir şekilde aktarılmıştır. Mehdî yerine de Hişâm b. Abdülmelik geçmektedir. İbnü'l-Cevzî ile el-Câhiz arasında üç asra yakın bir zaman dilimi bulunmaktadır. İbnü'l-Cevzî, çok daha sonraları yaşamış olmasına rağmen biyografi ve rical ilmine vakıf birisiydi. Bu nedenle de Halit b. Şafvân'ın Mehdî ile çağdaş olmadığı bilgisine dayanarak rivayetin farklı bir versiyonunu aktarmış veya Mehdî yerine, ona göre daha doğru olduğu düşüncesiyle, Hişâm b. Abdülmelik'i yerleştirmiş olabilir.

işaret eder. Yolda bedevi, [askerlere], "Kim bu [adam]? diye sorar. Askerler, "Bu Haccâc." deyince hemen merkebiyle Haccâc'ın yanına varır ve "Ey Haccâc!" diyerek ona seslenir. Haccâc ise, "Ey bedevi! Ne istiyorsun?" der. Bedevi ona, "Aramızdaki sırrın gizli kalmasını rica ediyorum." der. Bunun üzerine Haccâc güler ve bedevinin salıverilmesini emreder.[133] Buradaki mizahî öğenin temelinde Haccâc'ın zalimliği ve gaddarlığı, bedevinin bu durumu bilmeden ileri geri konuşması, işin iç yüzünü öğrendikten sonra da Haccâc'ın bu yönünden çekinerek meseleyi gizlemeye çalışması ve en nihayetinde de Haccâc gibi zalim birisinin hiç beklenmedik bu yumuşak tavrı yatmaktadır.

9. SAHTE PEYGAMBER İÇERİKLERİ

Daha önce de belirttiğimiz üzere bu tür mizah içeriklerinde en çok karşılaştığımız isim, Abbâsî halifesi el-Me'mûn'dur. Bu konuyu ele alan anekdotlar, genellikle peygamberlik iddiasında bulunan kişilerin yargılanmasını veya sahtekarlıklarının ortaya çıkarılmasını işlemektedir. Burada Me'mûn'un başat karakter olduğu sahte peygamber temalı mizah ürünlerinden iki tanesini inceleyeceğiz. Bunlardan birincisi, sahte bir kadın peygamberin Me'mûn ile arasında geçenleri aktarmaktadır. Rivayet edildiğine göre Me'mûn döneminde peygamberlik iddiasında bulunan bu kadın Me'mûn'un huzuruna getirilir. Me'mûn ona, "Sen de kimsin?" diye sorar. Kadın ise, "Ben peygamber Fatma'yım (أنا فاطمة النبية)." der. Bunun üzerine Me'mûn ona, "Allah resûlü Muhammed'in söylediklerine iman ediyor musun?" der. Kadın ise, "O, gerçekten bir peygamberdir. Söyledikleri de haktır ve makbuldür." der. Bunun üzerine Me'mûn ona şöyle der: "Öyleyse Allah resûlü Muhammed şöyle buyurmuştur, (Benden sonra bir peygamber gelmeyecek.)[134] (لا نبي بعدي)." Kadın ise şu yanıtı verir: "Allah resûlü doğru söylemiştir. Lakin o, "Benden sonra kadın bir peygamber gelmeyecek. (لا نبية بعدي) dedi mi?" Bu cevabın üzerine Me'mûn orada bulunanlara, "Ben bu kadınla baş edemeyeceğim. Aranızda cevap verebilecek varsa konuşsun!" der ve o kadar çok güler ki yüzünü kapatmak zorunda kalır.[135] Öncelikle bu anekdotun daha iyi anlaşılması için Arapçanın yapısına özgü bir durum olan müzekkerlik

---

[133] İbn Abdirabbih, *a.g.e.,* cilt 4, s. 67. İbnü'l-Cevzî, *Aḫbâru'l-Ezkiyâ',* s. 164. İbnü'l-Cevzî, *Aḫbâru'ẓ-Ẓırâf ve'l-Mutemâcinîn,* s. 131. Anekdot, İbnü'l-Cevzî'nin bu eserlerinde hem daha özet bir halde hem de dil bakımından daha sade ve anlaşılması daha kolay bir hale getirilerek aktarılmıştır.

[134] Tirmizî, El-fiten/43.

[135] Ebû Saʿd el-Âbî, *a.g.e.,* cilt 2, s. 155. İbn Hamdûn, *a.g.e.,* cilt 7, s. 241. İbn Saîd el-Mağribî, *a.g.e.,* s. 178. Bu kaynakta anekdot, aşırı özet bir şekilde aktarılmıştır. Anekdotu çok fazla özetlemek, mizahî yönünün törpülenmesine neden olmaktadır. en-Nüveyrî, *a.g.e.,* cilt 4, s. 17.

ve müenneslik kavramlarının bilinmesi gerekmektedir. Türkçede kelimelerin eril veya dişil olduğunu belirten durum ve ekler bulunmadığı için Arapça bilmeyenler için bu anekdotun anlaşılması zorlaşabilir. Zira anekdotta hadisten alıntı yapılarak aktarılan Allah resûlünün sözü her ne kadar hüküm olarak erkeklerin yanında kadınları da kapsasa da lafız olarak müzekker kalıp kullanıldığı için yalan yere peygamberlik iddiasında bulunan kadın, bu kullanımdan yola çıkarak Me'mûn'u güldürecek bir cevap vermiş ve bu anekdotun ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Bir diğer mesele ise böylesi bir anekdotta bir kadının bulunması veya mizah üreticisi tarafından bu tür bir ürüne yerleştirilmesidir. Pek çok anekdotta kadınlara rastlamaktayız. Lakin peygamberlik iddiasında bulunan sahte kadın peygamberlere rastlamak olağan dışı bir durum arz etmektedir.

İkincisi rivayet ise bazı ırksal özelliklerin de mizah konusuna dahil edildiğini gösteren bir anekdottur. Burada, günümüzde de çokça gündeme gelen siyah ve beyaz tenli ayrımına işaret sayılabilecek bir anekdot karşımıza çıkmaktadır. Rivayet edildiğine göre peygamberlik iddiasında bulunan siyahi birisi Me'mûn'un huzuruna çıkartılır. Adam, "Ben Musa b. İmran'ım."[136] der. Bunun üzerine Me'mûn ona şöyle der: "Hz. Musa elini koynuna koyup çıkardığında eli bembeyaz olarak çıkmıştı. Sana inanmam için sen de [elini koynuna koyup] bembeyaz olarak çıkart!" Adam bunun üzerine şu cevabı verir: "Hz. Musa bu mucizesini, firavun, "Ben, sizin yüce Rabbinizim." dediğinde gösterdi. Benim elim de ancak sen firavunun dediğini deyince bembeyaz olarak çıkar. Yoksa bembeyaz olmaz."[137] Burada her ne kadar mizah konusu yapılan şey ırkçılıkla ilgili bir durum olmasa da yalan yere peygamberlik iddia eden kişinin siyahi birisi oluğunu belirtmek, bu tür mizah ürünlerinden hoşlananlar için anekdotu pekiştiren bir durum olabilir. Bunun yanında anekdot başka bir kaynakta çok farklı bir şekilde aktarılmıştır. Öncelikle Me'mûn yerine isim verilmeden bir halife olduğu belirtilmiş, peygamberlik iddiasında bulunan kişinin ise siyahi olduğu belirtilmemiş ve mucize kısmına da beyaz el mucizesi yerine asanın yılana dönüşme mucizesi yerleştirilmiştir. Peygamberlik iddiasında bulunan kişi, burada da diğer rivayette olduğu gibi Me'mûn'un mucize isteğine karşın aynı şartı koşmuştur. Ancak bu rivayetteki asıl çarpıcı nokta ise bu adamın peygamberlik iddiasının sebebini açıklayan ve anekdotun ilk rivayetinde yer almayan son

[136] Aslında Hz. Musa b. İmran İsrail oğullarına gönderilen bir peygamberdir. Bu sahte peygamberin kendine böyle bir isim vermesi, Hz. Musa gibi büyük bir peygamber olduğunu iddia etmesinden kaynaklı olabilir.

[137] İbnü'l-Cevzî, *Aḫbâru'ẓ-Ẓırâf ve'l-Mutemâcinîn,* s. 106.

kısmıdır. Nitekim bu kaynaktaki anekdotun son kısmına orijinal sayılabilecek ve anekdotun hem devamı hem de açıklayıcı bölümü mahiyetinde bir olay eklenmiştir. Bu rivayete göre adam Me'mûn'a malum cevabı verdikten sonra sofralar kurulur ve yemekler getirilir. Bunun üzerine adama, "Bir şeyler yedin mi?" diye sorulur. Adam ise, "Akıl ne kadar güzel bir şey! Yiyecek bir şeyim olsaydı yanınızda ne işim olurdu!" der. Bu cevabın, halifenin hoşuna gittiği ve ona bir şeyler verdiği de aktarılmıştır.[138] Bir anekdotun iki farklı rivayetinde bu kadar çok değişikliğin yapılması ve sadece aynı etkiyi ortaya koyabilecek noktalara odaklanılması, bu tür ürünlerin gerçeğe değil de hayal ürününe daha yakın olduğunu düşündürmektedir. Ayrıca olayın gerçekten yaşandığını varsaysak bile adamın, peygamberlik iddiasında ciddi olmadığını açıkça beyan etmesi de bu iddianın saraydan bir şeyler koparabilmek için başvurulan taktiklerden birisi olma ihtimalini akıllara getirmektedir. Bunun yanında bu iki rivayetin, aynı yöntem kullanılarak hazırlanan iki ayrı mizahî ürün olduğu da söylenebilir.

10. MUHTELİF KONULAR

Bu başlık altında ele alınacak anekdotlar, klasik dönem mizah eserlerinde yer alan idarecilerin başından geçen çeşitli mizahî olay ve sosyal olguları ele almaktadır. Burada bu tür konulardan sadece öne çıkanlar aktarılacaktır.

10.1. Tıp ve Tedavi

Mizah malzemelerine konu olan pek çok alan ve meslek gibi tıp alanı da güldürü ürünlerinde kendine yer bulmuştur. Hatta bu durumun, farmakoloji ve tedavi yöntemlerinin çok ciddi ilerlemeler katettiği günümüze kıyasla tıp ilminin, basit alet edevat kullandığı ve çok fazla gelişmediği devirlerde daha fazla öne çıktığı söylenebilir. Nitekim bunun güzel bir örneğini halife Me'mûn'un başından geçen bir olayda görmekteyiz. Rivayet edildiğine göre halife Me'mûn, [başından geçen bir olayı aktarır ve] şöyle der: "Baḫtişūʿ b. Cibrîl ile Selmeveyh ve İbn Mâseveyh,[139] [bir defasında bana,] "Eşek arısının soktuğu yere karasinek sürülürse acısı hafifler." diye [tavsiyede bulundular. Günün birinde] beni bir eşek arısı soktu. Ben de arının soktuğu yere yirmiden

[138] en-Nüveyrî, *a.g.e.,* cilt 4, s. 17.

[139] Bu üç ismin, Me'mûn dönemindeki en tanınmış doktorlar olduğu kaynaklarda geçmektedir. Daha fazla bilgi için bkz. Ebü'l-Abbâs Muvaffakuddîn Ahmed b. el-Kāsım b. Halîfe b. Yûnus es-Saʿdî el-Hazrecî (İbn Ebû Usaybiʿa), *ʿUyûnu'l-Enbâʾ fî Tabaḳâti'l-Eṭıbbâ,* şerh ve tahkik: Nizâr Riḍa, Beyrut, Daru Mektebeti'l-Ḥeyât, 't.y.', s. 201-209, 234-240, 255-257.

fazla sinek sürdüm. Ancak yine de acısı, tedavi etmediğim takdirde ne kadar sürede hafifleyecekse o kadar sürede hafifledi. Bununla birlikte [anlaşılan onlara bir şey demiş olsaydım] bana, "Bu eşek arısı kesinlikle ölümcül bir arıydı. Bu ilacı kullanmasaydınız ölümünüze sebep olurdu." diyeceklerdi."[140] Görüldüğü üzere herhangi bir şekilde etkinliği ispatlanmış tedavi yöntemlerine dayanmayan usullere başvurmak veya böylesi tavsiyelere kulak vermek, mizah malzemelerine zengin bir içerik takdim etmektedir. Bu duruma, içinde bulunduğumuz dönemde sıkça şahit olmaktayız. Ayrıca burada bazı hayvanların tıp ilminde nasıl kullanıldığına dair bazı bilgilere de rastlamaktayız. Bu durum her ne kadar anekdota dönüşse de o dönem için gerçekten böyle bir tedavi şeklinin olduğu veya en azından böyle bir kanaatin halk arasında yaygın olduğu söylenebilir. Bu tür bilgi ve rivayetler[141], doğruluğu veya yanlışlığı şöyle dursun, tıp tarihi açısından belirli bir öneme sahip olabilir ve dönemin tıp anlayışı hakkında da bir takım aydınlatıcı bilgiler sunabilir.

10.2. Mahcubiyet

Mizah ürünlerinin hatırı sayılır bir kısmını ise istenmedik bir şekilde ve beklenmedik bir anda gerçekleşen olaylar oluşturmaktadır. Bu olayların bir bölümünün mahcubiyete sebep olması kaçınılmazdır. Çünkü böylesi zamanlarda kişinin hiç beklemediği veya çekindiği bir durum başına gelebilir ve mahcubiyet duymasına neden olabilir. Nitekim mizah kaynaklı gülme kuramlarından biri olan uyumsuzluk kuramının, böylesi durumlar için geçerli olduğu söylenebilir.[142] Bu beklenmedik durumların meydana gelişinde insanlar kadar hayvanların da rolü olabilir. Belki de hayvanların, 'sözden anlamama' özelliklerinden ötürü daha çarpıcı ve daha fazla dikkat çekici anekdot ve esprilerin ortaya çıkmasına sebep olduğunu söyleyebiliriz. Bir de böylesi durumlar sultanların ve halifelerin bulunduğu alanlarda gerçekleşirse daha etkili mizah malzemeleri ortaya çıkabilmektedir. Bunun güzel bir örneğine klasik dönem eserlerinden birisinde rastlamaktayız. Rivayet o ki [bir gün] Muâviye, Şuraḥbîl b. es-Simṭ ile birlikte yürürken birdenbire Şuraḥbîl'in hayvanı pislemeye başlar. Şuraḥbîl ise [yapı olarak] koca kafalı ve

---

[140] el-Câhiz, *Kitâbu'l-Ḥayevân,* cilt 5, s. 364. Bu kaynakta Câhiz, anekdotu Sümâme adlı birisinden onun da bizzat Me'mûn'dan aktardığını gösteren bir rivayet zinciriyle nakletmiştir. Bu durum, mizah ürünlerini ele alan eserlerde çokça karşılaştığımız bir durum değildir. İbn Abdirabbih, *a.g.e.,* cilt 7, s. 273. İbn Kuteybe, *a.g.e.,* cilt 2, s. 128. ez-Zemahşerî, *a.g.e.,* cilt 5, s. 422.

[141] er-Râgıb el-İsfahânî, *a.g.e.,* cilt 1, s. 513.

[142] Morreall, *a.g.e.,* bkz., s. 24.

vücudu cılız birsidir. Muâviye'nin, hayvanın pislediğini fark etmesi, Şuraḥbîl'in utanmasına ve sıkılmasına sebep olur. Bunun üzerine Muâviye ona şöyle der: "Ey Ebû Yezîd! Duyduğum kadarıyla, kişinin kafasının büyük olması, zekânın ve sağlam bir aklın göstergesiymiş." Şuraḥbîl ise, "Evet Ey Emîrü'l-Mü'minîn! Ancak benim kafam istisna. Zira hacmi çok büyük ama aklım zayıf ve kıt!" der. Bunun üzerine Muâviye tebessüm ederek şöyle der: "Nasıl olur? Allah aşkına sen [ki Şuraḥbîl'sin]! Bunun üzerine Şuraḥbîl, "Dün bu namussuza iki mekkük[143] arpa yedirdiğim için." der. Bunun üzerine Muâviye güler ve şöyle der: "Çok ağır konuştun. Sen normalde ağzı bozuk birisi değilsin!" Sonra da kendi bineklerinden birisini Şuraḥbîl'e verir.[144] Görüldüğü üzere beklenmedik bir anda istenmeyen bir durumun meydana gelmesi her zaman olduğu gibi yukarıdaki anekdotta da hem bir mahcubiyete sebep olmuş hem de bu güldürü ürününün ortaya çıkmasına vesile olmuştur.

Bu anekdottan da anlaşıldığı üzere, Muâviye, sahabe olmasından dolayı ciddi eleştiri barındıran anekdotlara konu olmaktan kurtulmuştur. Nitekim pek çok Emevî idarecisi ve halifesi, büyük bir bölümü Abbâsî döneminde kaleme alınan eserlerin amansız eleştiri oklarına hedef olmuştur. Muâviye'yi bu saldırgan mizah türünden koruyan şey ise sahabeden olması ve Müslümanlar için de sahabenin eleştiriye ve mizaha konu olmasının kabul edilemez bir durum arz etmesinden kaynaklanıyor olabilir.

10.3. At Yarışları

İçinde bulunduğumuz çağda araba yarışları neyi ifade ediyorsa eski dönem için de at yarışlarının aynı şeyi ifade ettiği söylenebilir. Ayrıca o dönem için toplumun her kesiminden insanın, bu tür yarışlara ilgi gösterdiği ve sosyal yaşantıda önemli bir yer işgal ettiği için mizah eserlerine konu olduğu görülmektedir. Nitekim bunun güzel bir örneğini halk şairi olan Dükeyn b. Recâ'nın şu güzel hikayesinde müşahede etmekteyiz. Rivayet o ki Velîd b. Abdülmelik at yarışlarını izlemeye hazırlanırken Dükeyn çıka gelir ve yarışması için kendi atını da getirir. Ancak atı aşırı derecede çirkindir. Durumu gören

[143] Mekkük, yaklaşık olarak 6 veya 10 kiloya denk gelen bir ölçü birimidir. Daha fazla bilgi için bkz. Ali Cumʿa Muhammed, *el-Mekâyîl ve'l-Mevâzîn eş-Şerʿiyye,* 2. Baskı, Kahire, el-Ḳudus Yayınları, 2001, s. 44.

[144] el-Câhiz, *et-Tâc fî Aḫlâḳi'l-Mulûk,* s. 79. ez-Zemahşerî, *a.g.e.,* cilt 2, s. 418,419. İbn Ḥamdûn, *a.g.e.,* cilt 9, s. 373. Buradaki anekdotun son kısmında yer alan küfür daha ağır lafızlar içermekteydi. Anlama ve hikâyenin akışına uygun düşecek alternatif bir kelimeyle değiştirilmesinin daha münasip olacağını düşündük.

Velîd, [etrafındakilere] şöyle der: "[Derhal] bu atı yarış alanından çıkartın. Bu ucube de ne böyle?" Bunun üzerine Dükeyn şöyle der: "Ey Emîrü'l-Mü'minîn! Allah'a yemin olsun ki bundan başka malım mülküm yok. [Sen onun çirkin olduğuna bakma!] Şayet senin bütün atlarını geçmezse ben bu atı Allah yolunda bağışlayacağım." Bu [komik duruma şahit olan] Velîd güler ve atın damgalanarak [yarışa dahil edilmesini emreder]. Bunun üzerine atlar yarışa başlar ve [adamın dediği gibi] o at yarışı birinci bitirir.[145] Bu hikâyede, her şeyin güzel ve renkli olduğu bir ortamda aşırı çirkin ve ucube bir atın anekdota yön vermesi, güldürü için kullanılan temel öğedir. Ayrıca yukarıdaki anekdottan da anlaşıldığı üzere halife veya sultanların düzenlediği at müsabakalarının, deyim yerindeyse şenlik havasında geçtiği söylenebilir.

10.4. Cuhâ Karakteri

Aynı coğrafyayı paylaşan insanların, bazı ortak kültürel değerleri taşıması kaçınılmazdır. Orta doğuda yaşayan farklı milletlerin bazı ortak mizahî şahsiyetlere sahip olmaları, bu durumu destekler mahiyettedir. Türk halk kültüründe Nasreddin Hoca adıyla tanınan mizahî karakterin bir benzeri, başta orta doğuda yaşayan Araplar olmak üzere aynı coğrafyadaki farklı milletlerin güldürü kültürlerinde kendini bariz bir şekilde ortaya koymaktadır.[146]

Genellikle Akdeniz ülkelerinde ve özellikle de orta doğu ülkelerinin neredeyse tamamında karşılaştığımız folklorik karakter Nasreddin Hoca veya Arapların çoğunlukla Cuhâ ismini vererek kullandıkları mizahî şahsiyet, temelde zekâya, hazırcevaplığa, nüktedânlığa, hikmetli sözler söylemeye ve bazen de aptallığa ve ahmaklığa dayanan bir mizahî karakterdir. Cuhâ'ya dair mizah malzemelerinin arasında idarecilere de rastlamaktayız. Örneğin Rivayete göre halife Mehdî, şaka yapmak için Cuhâ'yı [meclisine] getirtir. Sonra da idam için kullanılan yaygı ile kılıcın getirilmesini emreder. Cuhâ, gelen yaygı üzerine oturtulunca [başında duran cellada] şöyle der: "Bana bak! Kılıcın hacamat yaptırdığım yerlere gelmesin! Çünkü ben [daha yeni] hacamat yaptırdım."[147] Anekdottaki ahmaklık, saflık ve hazırcevaplık öğeleri, güzel bir mizah ürününü ortaya çıkarmıştır. Bu da genel olarak hem Nasreddin Hoca fıkralarıyla hem de Cuhâ karakterinin anekdotlarıyla uygunluk arz etmektedir. Ayrıca Abbâsî halifelerini ele

[145] Yâkût el-Hamevî, *a.g.e.*, cilt 3, s. 1292,1293.
[146] Fenoglıo ve Georgeon, *a.g.e.*, s. 27
[147] İbnü'l-Cevzî, *Aḫbâru'l-Ḥamḳā ve'l-Muġaffelîn,* s. 49.

alan diğer pek çok anekdotta olduğu gibi burada da Mehdî'nin karizmasını zedeleyebilecek ciddi herhangi bir içeriğe veya duruma rastlamamaktayız.

10.5 Avlanma Konusu

Yönetici temalı mizah ürünlerinin bir bölümünde, idarecilerin avlanma maceraları ve bu esnada başlarına gelen gülünç durumlar rivayet edilmektedir. Bunun güzel bir örneğini Mehdî'yi konu edinen ve aşağıda aktaracağımız anekdotta bariz bir şekilde müşahede etmekteyiz. Rivayete göre Ebû Dülâme, halife Mehdî ile birlikte bir defasında ava gider. Karşılarına bir ceylan çıkar. Mehdî bu ceylana [bir ok] atar ve onu avlar. [Yanında bulunan] Ali b. Süleyman da okunu atar lakin bir köpek vurur. Bunu üzerine Mehdî güler ve Ebû Dülâme'den [bu durum hakkında] bir şiir söylemesini ister. Ebû Dülâme de şu şiiri okur:

قد رمى المهدي ظبياً رميةً شك فؤاده

وعلي بن سليما ن رمى كلباً فأصابه

فهنيئاً لهما كل ام رئ يأكل زاده

Mehdî bir ok attı, ceylanın kalbine saplandı.

Ali b. Süleyman ise attığı okla köpeği vurdu.

Her ikisine de afiyet olsun, herkesin yemeği kendi avıydı.

Bunun üzerine Mehdî, Ebû Dülâme'ye büyük bir miktar para verilmesini emreder.[148] Buradaki anekdota yerleştirilen şiir, Ali b. Süleyman'ın bir köpek vurmasıyla meydana gelen güldürü ortamını destekleyerek daha tesirli bir mizah ürününün ortaya çıkmasına

[148] İbn Abdirabbih, *a.g.e.,* cilt 8, s. 141. ez-Zemahşerî, *a.g.e.,* cilt 5, s. 383,384. Yukarında aktardığımız anekdotta Mehdî'nin Ebû Dülâme'ye para verdiğini bildiren son bölümü bu kaynaktan alarak anekdota eklemeyi uygun gördük. Zira bu kısım, anlamı tamamlayıcı bir işlev görmektedir. en-Nüveyrî, *a.g.e.,* cilt 4, s. 45. Bu kaynak diğerlerine nazaran daha geç bir dönemde kaleme alınmıştır. Zira yazarı hicrî 8. yüzyılda vefat etmiştir. Buna rağmen anekdot, bu kaynakta diğer kaynaklara kıyasla daha detaylı ve daha güçlü bir mizah vurgusuyla aktarılmıştır. Örneğin anekdotun giriş kısmında Ali b. Süleyman ile Mehdî'nin ava gittikleri, büyük bir ceylan sürüsüne rastladıkları, bu ceylanları avlamak için de atları koşturdukları ve av köpeklerini salıverdikleri aktarılmıştır. Bunun üzerine de Mehdî'nin bir ceylan avladığı, Ali b. Süleyman'ın ise attığı okla bir köpeği vurduğu nakledilmiştir. Bu rivayet, bizlere o kopeğin orada ne işi olduğunu açıklamakta ve böylelikle de anekdotun mizahî yönünü daha fazla öne çıkarmaktadır. Yani Ali b. Süleyman'ın vurduğu köpek kendi av köpeklerinden birisiydi. Bununla birlikte diğer kaynaklardan farklı olarak bu kaynakta Mehdî'nin, Ebû Dülâme'nin söylediği şiirden sonra güldüğü belirtilmiştir. Bununla da anekdotun en can alıcı noktasının, komik olay ve esprili şiirden sonra geldiği ifade edilmiştir. Hatta bu olaydan sonra Ali b. Süleyman'ın 'köpek avcısı' diye adlandırıldığı da aktarılmıştır.

yardımcı olmaktadır. Ayrıca genel olarak Anekdot ve mizah ürünlerinin üretiminde şiir ve atışmalardan da yararlanıldığını görmekteyiz. Nitekim pek çok örnekte şiir, güldürü ürünlerinin yardımcısı olarak kullanılmıştır. Mehdî'nin konu edinildiği çok sayıdaki anekdotta da bu görülmektedir.[149]

Burada değinebileceğimiz bir diğer nokta ise yakarıda aktardığımız ve Mehdî'yi ele alan anekdot ve mizah ürünlerinin, çok çeşitli konular barındıran malzemeler arasından seçilmiş olmasıdır. Nitekim Abbâsî halifesi Mehdî, hakkında en çok anekdot ve güldürü malzemesi aktarılan şahsiyetlerden birisidir. Bunun nedeni de hem Mehdî'nin halife olduğu dönemde refah düzeyinin artması hem de Mehdî'nin eğlenceye ve keyfine düşkün biri olması olabilir.[150] Çalışmamızın sıkıcı olmaması için aktarmaktan sarfınazar ettiğimiz bu mizah ürünlerinin içinde çok farklı başlıklar ve konular görülmektedir.[151]

10.6 Acem Milleti

Haccâc, Irak ve İran'ın doğusunda gerçekleştirilen fetih harekatlarının en yoğun olduğu bir dönemin akabinde bu bölgede valilik yapmaya başlamıştır.[152] Belki de bu sebepten ötürü o bölgede yaşanmış ve Haccâc'ın dönemine kadar da yaşanmaya devam eden savaş, barış, isyan ve ganimetler gibi pek çok konunun muhatabının o olduğu söylenebilir. Bu durumu daha iyi tasavvur etmemizi sağlayabilecek bir anekdot aktarmanın, o dönemin bazı yönlerini daha iyi kavramamıza yardımcı olacağı kanaatindeyiz. Rivayete göre Haccâc'a [İran] kraliyet hazinelerinden ganimet olarak alınan kilitli bir kutu getirilir. Haccâc kilidin kırılmasını emreder. [Kutunun kilidi kırılınca] içinden kilitli başka bir kutu daha çıkar. Bunun üzerine Haccâc şöyle der: "Bu kutuyu içindekilerle birlikte kim satın almak ister?" Haccâc'ın çevresindekiler fiyatı o kadar artırırlar ki beş bin altın verenler dahi olur. Bunun üzerine Haccâc kutuyu eline alır ve ona bakarak şöyle der: "Bu kutunun içinde olsa olsa Acem[153] zırvası kabilinden bir şeyler vardır!" sonra da satışı gerçekleştirir

---

[149] İbn Abdirabbih, *a.g.e.,* cilt 1, s. 219,220,221. Cilt 8, s. 64,65. er-Râgıb el-İsfahânî, *a.g.e.,* cilt 1, s. 636. ez-Zemahşerî, *a.g.e.,* cilt 3, s. 188. İbn Hamdûn, *a.g.e.,* cilt 8, s. 145,146. Cilt 5, s. 172,173.

[150] Ḍayf, *el-ʿAṣru'l-ʿAbbâsiyyu'l-Evvel,* s. 44-56.

[151] el-Câhiz, *el-Beyân ve't-Tebyîn,* cilt 2, s. 256,257. İbn Abdirabbih, *a.g.e.,* cilt 1, s. 222. İbnü'l-Cevzî, *Aḫbâru'l-Ḥamḳā ve'l-Muġaffelîn,* s. 129,174. Yâkût el-Hamevî, *a.g.e.,* cilt 4, s. 1740. Ebü'l-Hasen Cemâlüddîn Ali b. Yûsuf b. İbrâhîm b. Abdilvâhid eş-Şeybânî el-Ḳıftî, *İnbâhu'r-Ruvât ʿalâ Enbâhi'n-Nuḥât,* tahkik: Muhammed Ebü'l-Faḍl İbrahim, 1. Baskı, Beyrut ve Kahire, Daru'l-Fikri'l-ʿArabî ve Muessesetu'l-Kutubi's-Seḳâfiyye, 1986, cilt 2, s. 259.

[152] İbnü'l-Esîr, *a.g.e.,* cilt 3, bkz.

[153] Araplar, Türkçedeki kullanımından farklı olarak Arap olmayan bütün milletlere Acem derler. Bkz. el-Fîrûzâbâdî, *a.g.e.,* s. 844

ve müşteriye de kutuyu [önünde] açma ve içinde ne varsa ona gösterme şartını koşar. Müşteri ise [kutuyu alır ve] Haccâc'ın gözü önünde açar. Kutunun içinden bir kâğıt parçası çıkar ve üzerinde de şöyle bir cümle yazılıdır: "Kişi, sakalının uzamasını istiyorsa aşağıdan [yukarıya doğru] taraması gerek."[154] Anekdotun mizahî öğesi tam da burada ortaya çıkmaktadır. Zira o kadar iç içe konulmuş kutu, o kutuların kraliyet hazinesinde saklanması ve en sonunda da içinden saçma sayılabilecek bir cümlenin çıkması, bizleri gülmeye sevk etmektedir. Haccâc'ın sarf ettiği cümleler ise hem bu anekdotun mizahî yönünü açıklama bakımından hem de Haccâc döneminde en azından Haccâc gibi düşünen Arapların Arap olamayanlara karşı nasıl bir yargı taşıdıklarına dair bazı ipuçları vermesi açısından büyük önem arz etmektedir. Ayrıca kat kat hazırlanmış kutuların içinden çıkacak sürprize dayalı bir mizah üretiminin, zaman ve mekân tanımayan bir olgu olduğuna şahit olmaktayız. Günümüzde dahi bu tür mizaha zaman zaman başvurulduğu görülmektedir.

10.7. Kabristanlar

Mezarlıklar, genellikle üzüntü, ibret alma ve ciddiyetin olduğu yerlerdir. Ancak böylesi yerlerde yaşanan mizah içerikli olaylar, diğer yerlerde gerçekleşenlere nazaran daha etkili ve daha güldürücü olabilmektedir. Örneğin rivayete göre Şamlı askerlerden birisi vefat eder ve cenazesine Haccâc da katılır. Vefat eden kişi saygın ve muteber birisidir. Bu nedenle Haccâc ölünün cenaze namazını kılır ve [defin esnasında da] kabrin başına oturarak şöyle der: "Ölünün yakın dostlarından birkaç kişi mezara insin!" Bunun üzerine birkaç kişi mezara iner ve içlerinden birisi ölüyü mezara yerleştirirken şöyle der: "[Ey can dostum,] Allah sana gani gani rahmet eylesin! Bildiğim kadarıyla sen iyi şarkı söyler ve iyi de [içerek] kadehi geri verirdin. [Şimdi ise] öyle bir yere düştün ki bir daha artık düzlüğe çıkma [ihtimalin] kalmadı. Bunu duyan Haccâc kendini tutamayarak çokça güler. Normalde Haccâc, herhangi bir şaka ve ciddiyet durumunda çokça gülen birisi değildir. Sonrasında ise o adama şöyle der: "Allah belanı vermesin! Şimdi bunun sırası mı?" Adam ise şöyle der: "Allah emir hazretlerine hayırlara ihsan eylesin! Şayet siz onu şu türküyü söylerken duymuş olsaydınız:

Ey Lubeyne ateşi yak zira seven yolunu şaşırdı

[154] İbn Abdirabbih, *a.g.e.,* cilt 8, s. 145.

Kesinlikle Saʿne'ye karşı şehvetiniz kabarırdı." Saʿne, ölen kişinin lakabıydı ve yüzü de hem çok çirkin hem de çok korkutucuydu. Haccâc bunun üzerine şöyle der: "İnnâ li'l-Lâh![155] Bu adamı mezardan çıkartın!" Daha sonra da şöyle der: "Ey Şam halkı! Sizin bu [saflığınız ve] cehaletinizin yanında Irak halkı ne kadar da akıllı!" En nihayetinde bu olaya şahit olanların hepsi gülmekten kırılırlar.[156] Bu olayın mezarlıkta cereyan etmesi, mizah malzemesine ciddi bir katkıda bulunmaktadır. Ayrıca bu kadar ciddi bir olgunun mizah ürününe dönüştürülmesi çokça rastladığınız bir durum da değildir. Bunun yanında Haccâc'ın Irak halkını akıllı ve Şam halkını da saf ve cahil olarak nitelemesi ise dikkat etmemiz gereken diğer bir noktadır. Haccâc'ın bu iki bölge halkını bu sıfatlarla nitelemesi, her ne kadar günümüzde böyle bir durum söz konusu olmasa da neredeyse her toplumda karşılaşabileceğimiz ve güldürü amaçlı belirli bir bölgeye bazı özellikler atfetmek şeklinde tezahür eden olgunun o dönemdeki bir yansıması olduğu söylenebilir. İçinde bulunduğumuz zaman diliminde buna çokça rastlamaktayız. Örneğin Karadeniz fıkraları düzgün bir Türkçeyle üretilen fıkralara nazaran daha makbuldür. Suriye'de ise Humus şehrinin sakinleri, çok şakacı ve mizah düşkünü olmalarıyla tanınırlar. Mamafih yukarıdaki anekdotta olduğu gibi Haccâc'ı konu edinen mizah malzemelerinin çok çeşitli ve farklı başlıkları ele aldığını müşahede etmekteyiz.[157]

---

[155] Herhangi bir musibet vuku bulduğunda Allah'a olan teslimiyeti ifade eden bir cümledir.

[156] İbn Kuteybe, *a.g.e.*, cilt 2, s. 61,62. Bu kaynaktaki anekdot, diğer kaynağa kıyasla daha açık saçık olarak aktarılmıştır. Ayrıca yukarıdaki kaynakta, anekdotta yer alan şiirden sadece bir dize kullanılmıştır. Anlamın tamamlanması için ikinci dizeyi diğer kaynaktan alarak buraya eklemenin uygun olacağını düşündük. Ebü'l-Hasen Muhammed b. Hilâl b. Muhassin eş-Şâbî, *el-Hefevâtu'n-Nâdire,* tahkik: Ṣâliḥ el-Eşter, 1. Baskı, Maṭbûʿâtu Mecmeʿi'l-Luġati'l-ʿArabiyye bi Dimaşḳ, 1967, s. 128,129. Bu kaynakta ise anekdotta geçen şiirden üç beyit aktarılmıştır. Ayrıca diğer kaynakta yer alan açık saçıklık kısmı törpülenerek aktarılmıştır. Nitekim anekdotun son kısmında bulunan ve Haccâc'ın söylenilen şarkıyı duyunca şehvetinin kabaracağını ifade eden cümle yerine şöyle bir cümle geçmektedir: "Şayet emir hazretleri Saʿne'yi bu şarkıyı söylerken dinlemiş olsaydı keyiften coşardı."

[157] el-Câhiz, *Kitâbu'l-Ḥayevân,* cilt 6, s. 170. İbn Kuteybe, *a.g.e.*, cilt 2, s. 69,70. İbn Abdirabbih, *a.g.e.*, cilt 4, s. 69,70. Ebû Hayyân et-Tevhîdî, *a.g.e.*, cilt 9, s. 169. Ebû Manşûr Abdülmelik b. Muhammed b. İsmâîl es-Seâlibî, *Simâru'l-Ḳulûb fi'l-Muḍâf ve'l-Mensûb*, tahkik: Muhammed Ebü'l-Faḍl İbrahim, Kahire, Daru'l-Maʿârif, 't.y.', s. 73. İbn Abdilberr, *a.g.e.*, cilt 2, s. 34,35. er-Râgıb el-İsfahânî, *a.g.e.*, cilt 1, s. 734. ez-Zemahşerî, *a.g.e.*, cilt 1, s. 320. Cilt 5, s. 16,17. İbn Hamdûn, *a.g.e.*, cilt 7, s. 176. Cilt 8, s. 405,406. Cilt 9, s. 382,452,453. İbnü'l-Cevzî, *Aḫbâru'l-Eẕkiyâʾ*, s. 163,164. İbnü'l-Cevzî, *Aḫbâru'ẓ-Ẓırâf ve'l-Mutemâcinîn,* s. 131. en-Nüveyrî, *a.g.e.*, cilt 8, s. 130.

İKİNCİ BÖLÜM

ORTA DÜZEY YÖNETİCİLER KONULU MİZAH

1. VEZİRLER

Daha önce de belirtiğimiz üzere vezirlik makamı Abbâsî döneminde ihdas edilen bir kurumdur. Emevî devletinde her ne kadar vezir ve vezirlik makamına benzeyen işleri üstlenen kişi ve kurumlar bulunsa da bu kelimenin kullanımı ve bu makamı resmi olarak birisinin üstlenmesi Abbâsî döneminin başlarına tekabül etmektedir.[158] Bu nedenle vezirleri ele alan anekdot ve mizah ürünlerinin neredeyse tamamının Abbâsî dönemine atıfta bulunduğu söylenebilir. Bu tür mizah malzemelerinde örneğin Ebû Ali b. Muḳle (ö. 328/940) ve el-Vezir el-Muhellebî (ö. 352/963) gibi tanınmış vezirler isimleri verilerek aktarılırken büyük bir bölümü de isim verilmeden sadece bir vezir veya vezirlik makamı olduğu söylenerek aktarılmıştır. Burada vezirleri ele alan mizahî ürünler arasında en fazla öne çıkan bazı başlıklara değinilecektir.

1.1. Unutkanlık ve Aptallık İçerikli Mizahî Ürünler

Unutkanlık insan doğasında bulunan ve bazen iyi bazen de kötü yanları ortaya çıkabilen beşerî bir olgudur. İyi şeyleri unutmamızı sağlaması hoşumuza gitmeyen, kötü ve hatırlamak istemediğimiz şeyleri zihnimizden uzaklaştırması ise hoşumuza giden yönleri olabilir. Bununla birlikte unutkanlığın mizah üretimine yaptığı katkı sugötürmez bir gerçektir. Unutkanlığın yanı sıra genellikle bir aptallık vurgusuna da şahit olmaktayız. Çünkü hafızasını doğru düzgün kullanamayan birisinin zekâ düzeyi de sorgulanabilmektedir. Klasik dönem mizah eserlerinde bu durumu yansıtan güzel bir örneğe rastlamaktayız. Rivayeti aktaran şöyle der: "Esed b. Cehver çok fazla unutkan birisiydi. Günün birinde onunla vezir Ubeydullah b. Süleyman'ın (ö. 288) meclisinde karşılaştım. Esed, vezir Ubeydullah ile bazı meseleleri konuşurken vezir olduğunu unutarak ona, "Kadı [hazretlerinin] emri baş üstüne! Allah sizi aziz kılsın!" dedi. [Aynı mecliste bulunan vezirin yardımcısı] Ebü'l-Abbâs İbnü'l-Furât[159] ise Esed'i dürterek

[158] Corcî b. Habîb Zeydân, *Târîḫu't-Temedduni'l-İslâmî,* Kahire, Muessesetu Hindâvî li't-Taʿlîm ve's-Seḳâfe, 2012, s. 157,158.

[159] Birden fazla İbnü'l-Furât adını taşıyan vezir ve devlet görevlisi mevcuttur. Bunların çoğunun ise aynı aileye mensup oldukları belirtilmiştir. Burada bahsettiğimiz İbnü'l-Furât ise vezir Ubeydullah'ın kâtipliğini yapmaktadır. Bkz. Ebü'l-Abbâs Şemsüddîn Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm b. Ebî Bekr b.

şöyle dedi: “Vezir diye hitap et!” Esed bunun üzerine İbnü’l-Furât’e şöyle dedi: “Peki, saygıdeğer kadı hazretleri.” Bunun üzerine İbnü’l-Furât güldü ve ona, “Ben kadı değilim, [istersen tekrar] vezire dönerek ona kadı diye hitap edebilirsin.” dedi.”[160] Görüldüğü üzere yalın bir unutkanlığın mizah malzemesine dönüşmesi için en azından aptallık gibi farklı mizah öğelerinin de eklenmesi gerektiği söylenebilir. Çünkü yalın haldeki bir unutkanlık, genellikle bir hastalık olarak algılanabilir ve güldürü konusu yapılması da uygun karşılanmayabilir.

1.2. Yolsuzluk ve Evrakta Sahtecilik Konuları

Evrakta sahtecilik veya kalpazanlık, çoğu kez ciddi yaptırımı ve ağır cezası olan bir suça dönüşebilmektedir. Bazen de zararsız olması gibi farklı sebeplerden ötürü suç teşkil etmek yerine gülmeye veya mizah ürünlerinin ortaya çıkmasına neden olabilmektedir. Her hâlükârda bu tür sahtekarlıkların hoş karşılanması veya kabul edilebilir olması pek mümkün gözükmemektedir. Örneğin Ebû Ali et-Tenûḫî (ö. 384/994), Ebü’l-Hüseyin’in [şahit olduğu ve bizzat kendisine aktardığı] bir olayı bizlere şöyle nakletmektedir: “[Bir defasında] vezir Ebû Ali b. Muḳle’nin huzuruna çıktım. O sırada vezirin kardeşi Ebû Abdillâh tarafından rüşvet karşılığında vezirin adıyla imzalanmış ve haksız menfaat sağlayan birtakım sahte evraklar vezir hazretlerine sunulmaktaydı. Vezirin kardeşi Ebû Abdillâh de orada bulunmaktaydı. [Buna rağmen] vezir, [susarak] kardeşini rezil rüsva etmek istemedi. Bu evrakların [sayısı] artınca kardeşine dönerek şöyle dedi: “Ey Ebû Abdillâh! üzerimizden [o kadar çok yük] aldın ki artık sen [kendine] ağırlık vermeye başladın. Biz de sana ağırlık vermekten çekiniyoruz. Bu nedenle kendini bu kadar çok yormamanı istirham ediyorum.” Bunun üzerine Ebû Abdillâh güldü ve şöyle dedi:

Ḫallikân el-Bermekî el-İrbilî, *Vefeyâtu’l-Aʿyân ve Enbâʾu Ebnâʾi’z-Zamân,* tahkik: İhsan Abbas, Beyrut, Daru Ṣâdir, 1978, cilt 3, s. 421-429.

[160] Ebû Ali et-Tenûḫî, *Nişvâru’l-Muḥâḍara ve Aḫbâru’l-Muẕâkere,* cilt 2, s. 281. Bu eserin yazarı Ebû Ali olayı, mizah eserlerinde görmeye çok fazla alışkın olmadığımız rivayet zinciriyle birlikte aktarmaktadır. Anekdotu Ebû Ali, Ebû Hasan Ahmed b. Yusuf et-Tenûḫî adında birinden, o da babasından, baba ise bizzat olayın şahidi olarak anekdotu aktarmaktadır. Tabii ki de bu durum olayın gerçek olma ihtimaline daha yakın olduğunu hissettirmektedir. eş-Ṣâbî, *a.g.e.,* s. 159,160. Bu kaynakta ise bir önceki kaynakta verilen rivayet zincirinin aynısı zikredilmiştir. Ancak burada eser sahibi Ebû Hasan’dan bizzat kendisinin aktardığını belirtmek yerine "Ebû Hasan şöyle dedi" şeklinde bir ifade kullanmıştır. eş-Ṣâbî ile Ebû Ali et-Tenûḫî arasında bir asra yakın bir zaman farkının olduğu ve eş-Ṣâbî’nin Ebû Ali et-Tenûḫî’den sonraki dönemde yaşadığı göz önünde bulundurulacak olursa eş-Ṣâbî’nin kendi eserinde aktardığı anekdotu, Ebû Ali et-Tenûḫî’nin eserinden aktarmış olması kuvvetle muhtemeldir.

"Emredersiniz vezir [hazretleri]."[161] Bu anekdotta günümüz tabiriyle evrakta yapılan sahteciliğe ve bu sahtecilik karşılığında alınan rüşvete yer verilmektedir. Bu da bu tür davranışlara, insanoğlunun bulunduğu her yerde rastlanabileceğini göstermektedir. Özellikle de rüşvet, otoritenin denetleme sistemi ve adalet mekanizmasının nispeten daha zayıf olduğu veya çöktüğü dönem ve yerlerde zuhur etmektedir. Bu olayın geçtiği dönem de Abbâsî Devletinin zayıflama ve çöküşe geçtiği dönem olarak nitelenmektedir.[162] Bu anekdotun temel güldürü öğesi ise vezirin, kardeşine imalı sözlerle bu yaptığı hatalardan vazgeçmesini söylemesidir. Vezirin, kardeşini uyardığı bu cümleleri farklı bir şekilde ifade edebiliriz. Örneğin bu cümleleri "Ey Ebû Abdillâh, o kadar çok sahte evrak düzenledin ki artık senin bu yaptığını görmezden gelemiyoruz. Sana ağır bir ceza verebiliriz. Bu nedenle en iyisi sen bu işlerden uzak dur!" Gibi farklı bir üslupla daha anlaşılır bir hale getirebiliriz. Tabii ki de bu imalı sözlerin mizah malzemesine olan katkısını daha iyi görebilmek için Arapça metnini aynen aktarmakta fayda görmekteyiz.

حضرتُ أبا عليّ بن مقلة، وقد عرضت عليه، وهو وزير، عدّة تسبيبات، وتوقيعات، قد زوّرها عليه أخوه أبو عبد الله، وارتفق عليها، وكان أبو عبد الله حاضراً، فاستقبح أن يفضحه فيها.

فلمّا كثرت عليه، التفت إليه، فقال: يا أبا عبد الله، قد خفّفت عنّا، حتى ثقّلت، وخشينا أن نثقّل عليك، فأحبّ أن تخفّف عن نفسك هذا التعب.

قال: فضحك أبو عبد الله، وقال السمع والطاعة للوزير.

1.3. Muhtelif Konular

Bu başlık altında vezirleri konu edinen mizah malzemelerinde aktarılan çeşitli sosyal ve kültürel olgular ele alınacaktır.

1.3.1. Köleler ve Köle Ticareti

Köle pazarları, yakın zamanlara kadar içinde bulunduğumuz dünyanın bir parçasıydı. Bu sebeple eski dönem mizah eserlerinde köleleri, cariyeleri, odalıkları, köle tüccarlarını ve

[161] Ebû Ali et-Tenûḫî, *Nişvâru'l-Muḥâḍara ve Aḫbâru'l-Muẕâkere,* cilt 1, s. 64. Burada yazar, eserinin tamamında izlediği ve rivayet zinciri olan olay ve anekdotları rivayet zincirleriyle birlikte aktarma yolunu takip etmiştir.

[162] Şâkir, *a.g.e.*, cilt 6, s. 3.

köle pazarlarını ele alan malzemelere çokça rastlamak olağan bir durum arz etmektedir. Örneğin bir defasında Şamlı köle tüccarı Ebü'l-Abbâs, vezir Ebû Muhammed el-Muhellebî'ye [güzel] şarkı söyleyen bir cariye getirir. Bu cariye [sahibi] Ebü'l-Abbâs'ın hazır bulunmadığı pek çok kez vezirin huzurunda şarkı söyler. Günün birinde [köle tüccarının da bulunduğu bir esnada] vezirin meclisinde cinsel meselelerden konu açılır ve köle tüccarı Ebü'l-Abbâs seksen küsur yaşında olduğundan dolayı iktidarsız olduğunu ifade eder. Bunun üzerine vezir el-Muhellebî ona şöyle der: "Ey Ebü'l-Abbâs! Senin cariye hamile. O halde kimden hamile kaldı?" Ebü'l-Abbâs ise şu yanıtı verir: "Efendim! Cariye doğum yapınca oğluna el-Abbâs b. el-Hasan adını vereceğim."[163] [Köle tüccarı, bu cevabıyla] doğacak bebeğin bir vezir çocuğu olduğunu, [ileride] vezirlik yapabileceğini ve babasının da vezir el-Muhellebî olduğunu üstü kapalı bir şekilde ima etmektedir. Bunun üzerine hem vezir hem de oradakiler gülerler.[164] Satır aralarında köle tüccarı hakkında verilen bilgiler, cariye ile vezirin baş başa kaldığını vurgulamak, vezirin yaşlı köle tüccarına bir nevi takılması ve en nihayetinde de köle tüccarının derin bir ima ile çocuğun vezirden olduğunu anlatmaya çalışması, bu anekdotta müşahede ettiğimiz temel mizahî öğelerdir. Ayrıca köle ticaretinin iyi veya kötü yönlerinin mevzu bahis yapılmaması ve herhangi bir şekilde ahlaki boyutuna değinilmemesi, o dönem için bu meselenin ne kadar sıradan bir mesele olduğunu gösterebilir. Nitekim burada görüldüğü üzere kölelik ve köle ticaretine dair herhangi bir probleme değinilmemektedir. Bilakis bu tür bir ticarette karşılaşılan mizah içerikli sıradan bazı durumlar incelenmektedir. Anekdotta gözümüze çarpan bir diğer nokta ise köle tüccarının Şamlı olarak nitelenmesidir. Bu durum her ne kadar günümüz Şam halkı için bir şeyler ifade etmese de o dönem için bu mizah ürününe katkı sağlayan bir niteleme olabilir. Bunun yanında orta doğu coğrafyasında erkeklerin bulunduğu sohbet meclislerinde cinsel meselelerin konuşulması, eski dönemlerden kalan bir gelenek gibi durmaktadır.

---

[163] Vezir el-Muhellebî'nin asıl adı el-Hasan'dır. Köle tüccar Ebü'l-Abbas'ın çocuğa vereceğini söylediği el-Abbas b. el-Hasan ismi ise daha önce vezirlik yapmış bir vezirin ismidir. Yani köle tüccarı bu sözüyle bir yandan çocuğun baba adı el-Hasan olduğu için babasının vezir el-Muhellebî olduğunu diğer bir taraftan da çocuğun isminin daha önceleri yaşamış bir vezirin ismiyle uyuştuğunu ifade ederek ileride vezir olacağını ima etmektedir. Bkz. Ebû Ali et-Tenûḫî, *Nişvâru'l-Muḥâḍara ve Aḫbâru'l-Muẕâkere,* cilt 1, s. 308. Bu tür bir açıklamaya anekdotun dipnot kısmında rastlamaktayız.

[164] Ebû Ali et-Tenûḫî, *Nişvâru'l-Muḥâḍara ve Aḫbâru'l-Muẕâkere,* cilt 1, s. 308. Bu eserin yazarı Ebû Ali et-Tenûḫî, olayın gerçekleştiği şehrin Ehvâz olduğunu aktarmaktadır. Ayrıca bu olayı bizzat vezirin yakın dostlarından aktardığını da bildirmektedir. Bu bilgiler, doğrudan anekdotla ilgili olmadığından dolayı yukarıda aktarılmasının uygun olmayacağını düşündük. Ayrıca bu tür bir bilgi, olayın gerçekten yaşanmış olma ihtimalinin uydurma olma olasılığına göre daha güçlü olduğunu göstermektedir.

1.3.2. Hindistan Temalı Ürünler

Daha önce de belirttiğimiz üzere vezirleri konu edinen anekdot ve mizah ürünlerinin azımsanamayacak bir bölümünde vezir ismi veya vezirlik yaptığı dönem ve yer hakkında herhangi bir bilgi verilmeden aktarılan güldürü malzemelerine rastlamaktayız. Mizah eserlerinde bu tarz ürünlerin, çeşitli konu ve başlıkları masaya yatırdığını görmekteyiz.[165] öyle ki vezirler konusunu ele alan eserlerin bazılarında Arap ve Müslüman toplumların dışından örneklere de yer verilmiştir. Mesela rivayete göre Hindistanlı bir bilge, kendi krallıklarında [vezirlik yapan] vezirlerden birisinin huzuruna çıkar. Bu vezirin liyakatli olmadığı ve sırf babasının [devletli birisi olmasından] ötürü bu göreve getirildiği [bilinmekteydi]. [Sohbet esnasında] vezir bilgeye şöyle der: "En büyük ilim nedir?" Bilge ise, "Tıp ilmi." der. Vezir, "Ben, tıp ilminin büyük bir kısmını bilirim." der. Bunun üzerine bilge ona şöyle der: "O halde Birsâm[166] hastalığına yakalanan birisine hangi ilaç verilir?" vezir ise, "Onun ilacı ölümdür. Ölürse göğsündeki ateş azalır ve sonrasında da soğukluk veren ilaçlar kullanılır." der. Bunun üzerine bilge şöyle der: "[Peki] daha sonra bu ölüyü kim diriltecek?" Vezir ise şu cevabı verir: "Bu, astroloji kitaplarında bulunan farklı bir ilim dalı ve yaşamla ilgili kısımlar hariç bu konulara hiç bakmadım. Çünkü insan için yaşamın ölümden daha hayırlı olduğunu keşfettim." Bunun üzerine bilge ona, "Sayın vezir! Her hâlükârda cahil birisi için ölüm hayatta kalmaktan daha hayırlıdır." der.[167] Bu anekdotta, mizah eserlerinde genellikle görmeye alışkın olmadığımız farklı bir millet ve yabancı bir kültür ele alınmaktadır. Anekdotta İslam şemsiyesinde bulunan âlim, fakih ve imam gibi kavramların yerine Müslümanların çok fazla alışkın olmadıkları hakîm yani bilge diye ifade ettiğimiz farklı bir kavram kullanılmıştır. Mizah ürününe yapılan bu tür dokunuşlar, bir nevi bizleri o ortama götürerek yabancı kültürdeki bir güldürü ürünüyle etkileşimimizi daha güçlü hale getirmektedir. Keza anekdotta adam kayırmanın zararı ve liyakatin önemi çarpıcı bir dille ifade edilmiştir. Vezirlik veya farklı herhangi bir makam ve görevin babadan oğula geçmesinin anormal bir durum olduğu dolaylı yoldan ifade edilmiştir. Ayrıca vezir makamında olan birisinin zeki ve bilgili olması gerekirken cahil

[165] Ebû Ali et-Tenûḫî, *Nişvâru'l-Muḥâḍara ve Aḫbâru'l-Muẕâkere,* cilt 1, s. 89,90. Ebû Saʿd el-Âbî, *a.g.e.,* cilt 5, s. 176. Cilt 7, s. 206. İbn Hamdûn, *a.g.e.,* cilt 9, s. 446. Yâkût el-Hamevî, *a.g.e.,* cilt 2, s. 848,849.

[166] Birsâm veya diğer adıyla zatülcenp, akciğer zarının iltihaplanmasıyla ortaya çıkan bir tür hastalık. Bkz. Mecmaʿu'l-Luġati'l-ʿArabiyye, *el-Muʿcemu'l-Vasîṭ,* 4. Baskı, Mısır, Mektebetu'ş-Şurûḳi'd-Devliyye, 2004, s. 49.

[167] Ebû Hayyân et-Tevhîdî, *a.g.e.,* cilt 4, s. 41. İbnü'l-Cevzî, *Aḫbâru'l-Ḥamḳā ve'l-Muġaffelîn,* s. 104

ve kendini bilmez olması ve bilge kişinin de bilgisiyle ve ilmiyle vezirin liyakatsizliğini ortaya çıkarması, mizah ürününün bariz bir şekilde zuhur etmesini sağlayan taraflarıdır.

1.3.3. Hırsızlık ve Yankesicilik

Hırsızlık olayları çoğunlukla hem hırsız için hem de hırsızlığa maruz kalan kişiler için sonu iyi bitmeyen hadiselerdir. Hırsızlığın her toplumda ve her dönemde belirli bir cezai müeyyidesi olduğundan dolayı genellikle hırsızlar paçalarını kolay kurtaramazlar. Hırsızlık mağdurları ise çoğunlukla maddî kayıplarını telafi etme imkânı bulamazlar. Bununla birlikte hırsızlığın farklı çeşitleri arasından mizah malzemelerine yerleştirilmeye en uygunu ise mağdura hissettirmeden gerçekleştirilen ve el çabukluğuna dayanan yankesicilik olabilir. Bu sebeple hem günümüzde hem de geçmiş zamanlarda mizah malzemesi haline getirilmeye en uygun başlıklardan birisi olduğu söylenebilir. Belki de güldürü ürünlerinde ve anekdotlarda kullanılmaya elverişli olması, hayatın olağan akışıyla zıtlık gösteren bir yapı arz etmesi ve mizah kavramının temel taşlarından biri olan aykırılık ve şok etkisi sağlama özellikleriyle uyumlu olmasından kaynaklı olabilir. Klasik dönem mizah eserlerinde bunun güzel bir örneğine rastlamaktayız. Rivayete göre Adudü'd-Devle'nin (ö. 372/983) Hristiyan veziri Naṣr b. Harun'un bineğinden bir şeyler çalan bir yankesici yakalanır [ve göz altına alınır]. Yankesiciye şöyle denilir: "Böylesi bir günde saygıdeğer kral ve devletli vezirine karşı [bu saygısızlığı] yapmaya nasıl cesaret edersin?" Yankesici ise şu yanıtı verir: "Allah, kraldan daha yüce ve emri de kralın emrinin üstündedir. [Bu sebeple] kraldan korkarak Allah'ın Kur'an'da indirdiği âyeti, Hristiyan ve kafir bir vezir için [bir tarafa] bırakacak değilim." Bunun üzerine ona şöyle derler: "Allah'ın Kur'an'da indirdiği âyetlerden hangisi senin bu yaptığına [müsaade etmekte ve] ruhsat vermektedir? Yankesici ise, "((Allah kafirlerin bir bölümünü kırıma uğratmak)[168] ya da bozguna düşürüp umutsuz biçimde geri dönmelerini sağlamak için size zafer kazandırdı.) âyetini okuyarak cevap verir.[169] İlk bakışta Anekdotun en can alıcı noktası olan âyet kısmının, yankesici tarafından bağlamından koparılmış bir halde kullanıldığına şahit olmaktayız. Bir Hristiyan'ın dinine bakılmaksızın böyle bir göreve getirilmesi, diğer dinlere mensup tebaanın hak ve hukukuna riayet edilmesi ve bir

[168] Âl-i İmrân 3/127. Bu anekdotta âyetin tamamı değil de sadece iç parantezlerin olduğu kısım aktarılmıştır. Yani sadece (Allah kafirlerin bir bölümünü kırıma uğratmak için) cümlesi kullanılmıştır.
[169] Ebû Saʿd el-Âbî, *a.g.e.*, cilt 7, s. 182.

yankesici karakteri kullanılarak Hristiyan bir vezire göndermede bulunulması, bu anekdotta bize aktarılanların bir bölümünü oluşturmaktadır.

1.3.4. Kuraklık ve Yağmur Namazı

Kuraklık ve kıtlığın yaşandığı dönemler, günümüzde olduğu gibi geçmişte de insanlık için zorlu hayat şartlarının en müşahhas örneklerinden birisini yansıtmaktadır. Nitekim su sıkıntısı ve yeraltı sularının azalması günümüzün ciddi küresel sorunlarından birisini teşkil etmektedir. Vezirleri ve vezirlik makamını ele alan mizah malzemelerinde çok geniş yelpazeli başlıklara ve konulara rastladığımız[170] gibi kuraklıkla ilgili birtakım bilgilerin verildiğine de şahit olmaktayız. Örneğin günün birinde nüktedânlığıyla tanınan Muhammed b. Maṭrûḥ el-Aʿrac, [kuraklığın bitmesi için] insanlara yağmur namazı kıldırır ve herkes toplanmadan önce hızlıca namazı bitirir. [Namaz kılınan yerden] ayrılacağı vakit bir vezirle karşılaşır. Vezir ona, "Ey Ebû Abdillâh! Acele ettin." der. Bunun üzerine o, vezire şöyle der: "[Her halde] sizin yiyip içmenizi bekleyecek değildik."[171] Burada görüldüğü üzere her zaman karşılaştığımız ve sıradan halk kuraklıkla mücadele edip sıkıntılara göğüs gererken makamının vermiş olduğu imkanların rahatlığıyla yağmur namazına geç kalan veya en genel tabirle umursamaz bir yöneticinin mizah ürünü haline getirildiğini müşahede etmekteyiz.

2. KADILAR

Kadılar, çoğunlukla resmi ve ciddi görünen bir profil çizerler. Bu durumun ise kadı temalı mizah ürünlerinin ortaya çıkmasına yardımcı olduğu söylenebilir. Nitekim kadıların, toplumun en çok ihtiyaç duyduğu ve en fazla başvurduğu kurumlardan biri olan mahkemelerde görev yapmaları, bol miktarda anekdot ve mizah malzemesinin oluşmasına müsait bir zemin hazırlamaktadır. Çünkü insanların çokça bulundukları ve başkalarıyla çok fazla temas halinde oldukları alanlar, mizah ürünlerinin yeşermesine izin veren verimli topraklardır. Kadıların mizah konusuna dahil edilmesi, toplumda saygın bir statüye sahip oldukları için daha fazla dikkat çekmektedir. Bu nedenle de klasik Arap edebiyatı eserlerinde kadı temalı veya içerikli çok sayıda anekdota rastlamak

[170] İbn Abdirabbih, *a.g.e.,* cilt 4, s. 304. Ebû Ali et-Tenûḫî, *Nişvâru'l-Muḥâḍara ve Aḫbâru'l-Muẕâkere,* cilt 1, s. 263. Cilt 2, s. 70. Cilt 8, s. 263,264. Ebû Hayyân et-Tevhîdî, *a.g.e.,* cilt 1, s. 72. er-Râgıb el-İsfahânî, *a.g.e.,* cilt 1, s. 542. İbn Hamdûn, *a.g.e.,* cilt 3, s. 273. cilt 9, s. 395. Yâkût el-Hamevî, *a.g.e.,* cilt 2, s. 737. cilt 5, s. 1994,1995. Ebü'l-Hasen el-Ḳıftî, *a.g.e.,* cilt 3, s. 324. İbn Saîd el-Mağribî, *a.g.e.,* s. 204.

[171] İbn Abdirabbih, *a.g.e.,* cilt 8, s. 138.

mümkündür. Konular açısından ise bu eserler bizlere, zengin bir malzeme içeriği sunmaktadır. Bu ürünleri bazı başlıklar altında sıralamanın daha faydalı olacağı kanaatindeyiz. Bununla birlikte kadı temalı mizah ürünlerinin diğer malzemelere nazaran daha karakteristik bir yapı arz ettiğini görmekteyiz. Örneğin rüşvet, adam kayırma, cinsellik ve kadın düşkünlüğü gibi başlıklara sıkça rastlamaktayız.[172] Bunun yanında çok farklı içeriklere rastlamakla birlikte kadı temalı mizah ürünlerindeki temel eğilimin, kadıları hedef tahtasına oturtan kara mizah türünden olduğunu söyleyebiliriz.

2.1. Dinî İçerikler

Klasik Arap edebiyatı eserlerinde mizah konusu olarak ele alınan kadılar, hüküm verirken Kur'an ve diğer teşriʿ kaynaklarını esas almaktadırlar. Bu nedenle dinî içeriklere çok olmasa da rastlamak mümkündür. Bu tür içerikler, bazen âyet bazen hadis bazen de dinî hükümler olabilmektedir.[173] Örneğin rivayete göre kadı Ebû Bekir b. Ḳureyʿa, tarlalarından birisine gider. Kadıyı taşıyan tekne yanaşacağı kıyıya ulaşınca o bölgede bulunan Şuayb adında Yahudi bir çiftçi, yanında bir grup adamla birlikte hızlıca Kadının yanına vararak kadının vekilinden şikayetçi olur ve [oralarda görev yapan] bir muallim tarafından kaleme alınmış ancak Yahudi'nin mürekkep henüz yaşken kâğıdı katlaması sebebiyle yazılarının çoğu silinmiş bir kâğıt parçasını kadıya verir. Kadı da bu kâğıdı okuması için kâtibine verir ve ona, "Kâğıtta yazılanları oku!" der. Kâtip, kâğıtta yazılanlardan hiçbir şey anlamaz. Uzun bir vakit yazılanları çözmeye çalışır. Kadı, artık kalkmak istiyor, Çiftçiler ise bağırıp çağırıyorlardı. Kadının canı sıkılır ve kâtibin [yazılanları çözmek için] çok fazla vakit harcadığını fark eder. Bunun üzerine kadı, okumak için kâtibin elinden kâğıt parçasını alır. [Ancak] kâğıdı gören kadının yüz ifadesi, kâtibin yüz ifadesinden farklı olmaz. Bunun üzerine kâğıdı kâtibe vererek ona şöyle der: "Üzerine şu âyeti yaz (Ey Şuayb! Dediğin şeylerin çoğunu anlamıyoruz. Bununla birlikte sen, bizim nazarımızda zayıf ve zelil birisin. Şayet arkanda duran aşiretin olmasa seni taşlardık ve sen, bizim nezdimizde izzetli ve değerli birisi değilsin)[174] ve kâğıt parçasını tekrar Yahudi'ye iade et!" [Sonrasında] kadı hızlıca tekneden ayrılır.[175] Kur'an'daki bir

[172] el-Câhiz, *el-Beyân ve't-Tebyîn,* cilt 4, s. 8. Ebû Ali et-Tenûḫî, *Nişvâru'l-Muḥâḍara ve Aḫbâru'l-Muẕâkere,* cilt 1, s. 89,90. er-Râgıb el-İsfahânî, *a.g.e.*, cilt 1, s. 255. İbn Hamdûn, *a.g.e.,* cilt 9, s. 386.

[173] Ebû Hayyân et-Tevhîdî, *a.g.e.,* cilt 4, s. 49. ez-Zemahşerî, *a.g.e.,* cilt 4, s. 314. İbn Hamdûn, *a.g.e,* cilt 3, s. 85,224. İbnü'l-Cevzî, *Aḫbâru'l-Ḥamḳā ve'l-Muġaffelîn,* s. 203.

[174] Hûd 11/91

[175] İbn Hamdûn, *a.g.e,* cilt 3, s. 225.

âyetten yapılan güzel ve yerinde bir iktibas, buradaki mizah ürününün merkezine yerleştirilmiştir. Kadı, söylemek istediklerine uygun olan bir âyetten alıntı yaparak şikâyet için gelen bir çiftçiye cevap vermektedir. Oysaki burada alıntı yapılan âyet, Allah'ın peygamberlerinden biri olan Hz. Şuayb'in kavminin Hz. Şuayb'a söylemiş olduklarını aktarmaktadır. Ayrıca bu anekdotta dönemin Yahudileri hakkında birtakım bilgileri de görmekteyiz. Mesela çiftçilik yaptıklarına, farklı bir dine mensup olmalarının adaleti sağlama noktasında herhangi bir probleme sebep olmadığına ve gerektiğinde Müslüman devlet idarecilerini şikâyet ederek haklarını talep ettiklerine şahit olmaktayız. Bunun yanında kadıların sadece kadılık görevi değil farklı idarî görevleri de yerine getirebileceklerine tanık olmaktayız.

2.2. Hazırcevaplık ve Zekâ Eksenli Ürünler

Kadılar, gördükleri eğitim ve icra ettikleri meslek gereği hem bilgi ve birikim düzeyi yüksek hem de çok büyük tecrübe sahibi kişilerdir. Bu durumun onlara hazırcevaplık yeteneği ile kıvrak bir zekâ kazandırdığı söylenebilir. Bu sayede benzersiz cevaplar vererek ve zekâ dolu davranışlar sergileyerek çok sayıda mizah ürününün ortaya çıkmasına vesile olmuşlardır. Örneğin rivayete göre İyâs b. Muâviye, çocuk yaşta Şam'a gelir ve Abdülmelik b. Mervân'ın [tayin ettiği] kadının huzurunda bir adamdan davacı olur. Adam da yaşlı birisidir. Kadı ona şöyle der: "büyük ve yaşlı bir adamdan mı davacısın?" İyâs ise şu cevabı verir: "Hak [ve hukuk] ondan daha büyüktür." Bunun üzerine kadı, "Sus [bakalım]!" der. İyâs ise, "O zaman kim benim hakkımı savunacak?" der. Kadı ona şöyle der: "Bu meclisten kalkıncaya kadar doğru bir şeyler söyleyeceğini zannetmiyorum." İyâs ise [cevap mahiyetinde] ona, "Allah'tan başka ilah yoktur. Bu [söylediğim cümle] hak mı bâtıl mı?" der. Bunu üzerine kadı, meclisten ayrılarak hemen Abdülmelik b. Mervân'ın yanına varır ve ona olan biteni anlatır. Abdülmelik ise ona şöyle der: "Halkın aklını allak bullak etmesin! Hemen ihtiyacını giderin ve onu [bir an önce] Şam topraklarından çıkartın![176] Anekdotta adı geçen ve sonraları zamanının büyük

[176] el-Câhiz, *el-Beyân ve't-Tebyîn,* cilt 1, s. 101. İbn Kuteybe, *a.g.e.,* cilt 1, s. 114,115. İbn Abdirabbih, *a.g.e.,* cilt 2, s. 130,131. Ebû Saʿd el-Âbî, *a.g.e.,* cilt 2, s. 117,118. Ebü'l-Ferec el-Muâfâ b. Zekeriyyâ b. Yahyâ en-Nehrevânî el-Cerîrî (İbn Ṭarrâr), *el-Celîsu'ṣ-Ṣâliḥu'l-Kâfî ve'l-Enîsu'n-Nâṣıḥu'ṣ-Ṣâfî,* tahkik: Abdülkerim Sâmî el-Cündî, 1. Baskı, Beyrut, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2005, s. 459. Bu kaynakta anekdot bazı farklılıklarla aktarılmıştır. Müellif öncelikle anekdotun başında bir rivayet zinciri vererek başlamaktadır. Bu da olayın gerçekten yaşanmış olma ihtimalini desteklemektedir. Ayrıca anekdotta davalı konumunda olan yaşlı adamın kadının arkadaşı olduğu da ifade edilmiştir. Tabii ki bu durum mizah malzemesinin daha vurgulu bir hal almasına yardımcı olmaktadır. Bunun yanında kadı

kadılarından biri olan İyâs b. Muâviye, çocuk yaşta olmasına rağmen karşısındaki kadıya öyle cevaplar veriyor ki neredeyse kadı oradan kaçarcasına ayrılıyor. Kadının, İyâs'ın herhangi bir şekilde hak ve doğru bir söz söyleyemeyeceğini iddia etmesi ve bu sözünün akabinde İyâs'ın hiçbir şey söylemeyerek kelime-i şehadet getirmesi, kadıyı zor duruma düşürmüştür. Çünkü hiçbir kadı kelime-i şehadetin hak ve doğru bir söz olmadığını iddia edemez. Peş peşe gelen bu harika cevapların sonucunda da mizah dozu yüksek bir anekdot ortaya çıkmaktadır. Bununla birlikte mizah ürünlerinin arasında bu konuya örneklik teşkil edebilecek çok sayıda anekdotla karşılaşmaktayız.[177]

2.3. Cinsel İçerikler

İnsanoğlunun kadın ve erkekten oluşan çiftler halinde yaratılmasının bir gereği olarak cinsellik konusu her zaman için insanın gündeminde kendine yer bulmuştur. Bu nedenle mizah olgusu içerisinde büyük bir yer tutmasına şaşırmamak gerekmektedir. Zira hayat içerisinde bu denli öneme sahip bir olgunun mizah konusu olması gayet normal bir durumdur. Nitekim mizah, genellikle konularını ve malzemesini hayatın içinden seçer. Kadı temalı mizah da cinsellik olgusundan çokça yararlanmıştır. Hatta cinselliğin, genel olarak klasik mizah eserlerinde geniş bir alanı işgal ettiğini söyleyebiliriz. Bunun yanında diğer yöneticilere nazaran kadıları ele alan cinsel içerikli mizah ürünlerine ve anekdotlara daha sık rastlamaktayız ve daha fazla açık saçıklık içerdiğini görmekteyiz. Bu sebeple mizah eserlerinde bolca karşılaştığımız cinsel içerikli malzemeler üzerine bir değerlendirme yapmanın bu kısımda daha uygun olacağını düşündük. Bu tür mizah malzemelerini içeriğine göre temel iki başlıkta ele alabiliriz:

Birinci kısma dahil edebileceğimiz ürünler, ahlaki değerlere saygılı ve seviyeli cinsel içeriklerden oluşmaktadır. Bu kısımda karşımıza çıkan anekdot ve mizah malzemeleri,

---

oradan ayrılmadan önce İyâs b. Muâviye'nin zalim ve haksız olduğunu söyler. İyâs ise şu yanıtı verir, "Evimden çıkıp buraya gelinceye kadar herhangi bir zulüm yaptığımı hatırlamıyorum." ez-Zemahşerî, *a.g.e.*, cilt 2, s. 79. İbnü'l-Cevzî, *Aḫbâru'l-Ezkiyâʾ*, s. 263. Bu kaynakta da diğer kaynaklara nazaran farklı ve anekdotu aydınlatıcı bilgiler verilmektedir. Örneğin anekdotun başında İyâs'ın Şam kadısının yanına geldiği, yaşlı adamın kendisine saldırarak parasını aldığını söylediği ve bu nedenle şikayetçi olduğu bilgisi aktarılmıştır. Ama asıl köklü bir değişime uğrayan kısım ise anekdotun sonudur. Diğer rivayetlerden farklı olarak bu kaynakta olay halifeye ulaşınca kadıyı azlettiği ve yerine de İyâs b. Muâviye'yi atadığı belirtilmiştir. Aktardığımız bu rivayetlerin başrolünde İyâs b. Muâviye olduğundan dolayı bu kaynaktaki anekdot, en azından İyâs için iyi bitmektedir. Bu güzel sonların anekdot ve mizah ürünlerine olan katkısı tartışılmazdır. Hicrî 6. asır âlimlerinden İbnü'l-Cevzî'nin ise bunu gözünden kaçırmadığını görmekteyiz.

177 el-Câhiz, *el-Beyân ve't-Tebyîn*, cilt 1, s. 100. el-Câhiz, *Kitâbu'l-Ḳavl fi'l-Biġâl*, s. 32. İbn Abdirabbih, *a.g.e.*, cilt 8, s. 7. Ebû Hayyân et-Tevhîdî, *a.g.e.*, cilt 8, s. 180,181. Ebû Saʿd el-Âbî, *a.g.e.*, cilt 2, s. 120. ez-Zemahşerî, *a.g.e.*, cilt 2, s. 69.

ahlaksızlık, cinsel sapkınlık, belden aşağı anlatım ve seviyesiz cinsel mizah gibi öğeler barındırmamaktadır. Bilakis genellikle temiz bir sevgi veya basit cinsel tarizler içermektedir. Bir başka ifadeyle bu tür güldürü ürünlerinin temel dayanağı kadın ile erkek ilişkilerini mizahî bir üslupla yansıtmaktan ibarettir. Örneğin Ahmed b. Caʿfer şöyle der: "[Günün birinde] Mekke kadısı, [Mekke'nin] ileri gelenlerinden birisinin verdiği ziyafete iştirak eder. Yemek faslı bitince bir cariye [ortaya] çıkar ve aşağıdaki [mısraları okuyarak] şarkı söylemeye başlar:

إلى خالدٍ حتى أنخْنا بخالدٍ فنِعمَ الفتى يُرجى ونعم المؤمَّل

Halit'e [yöneldim] ve ihtiyacımı [sadece] ona bildirdim. O, [kendisinden bir şeyler] beklenilen ve ümit edilen ne kadar iyi bir delikanlıdır!

Bunun üzerine kadı, neşeden [ve keyiften] ne yapacağını şaşırır. Öyle ki ayakkabılarını çıkarır ve dizlerinin üzerine çökerek şunları söyler: "[Lütfen] beni kesin! Çünkü ben [bu güzel sese] kurbanım."[178] Cariyenin kadıyı etkisi altına alması, kadının da güzel sesli bir cariyenin şarkı söylediğini duyunca kendinden geçmesi ve kendisini gülünç duruma düşürecek cümleleri dile getirmesi, masumane diyebileceğimiz bu anekdotun ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Görüldüğü üzere burada saf ve temiz diye ifade edebileceğimiz bir kadın erkek ilişkisine rastlamaktayız. Bu tür cinsel içerikli mizah malzemelerinin kabul edilebilir derecede olduğu kanaatindeyiz. Zira böylesi ürünlerde mizahtan ödün verilmemekte ve sırf insanların hoşuna gittiği için edep sınırlarını aşan anlatımlara da tevessül edilmemektedir.

İkinci kısım ise ahlaksız içerik, seviyesiz anlatım, cinsel betimleme, küfür ve sövmeler içeren mizah ürünleridir. Bu tür malzemelerde yapılan şey, insanoğlunun yapısında bulunan cinsel güdüleri harekete geçirmek ve mizah malzemelerine espritüellik katmak suretiyle insanları etkileyip gülmelerini sağlamaktır. Günümüzde bu tür mizah ürünlerine çokça rastlamaktayız. Öyle ki bu tür mizah üreticilerinin, insanların yaşadığı stres, bunalım, psikolojik baskı ve sosyal sıkıntıları görerek cinsel içerikli mizah örnekleriyle içlerinde birikmiş enerjiyi hafifletmeye çalıştıkları söylenebilir. Bu kısımda bahsettiğimiz örneklerin, aşırı uç ve seviyesiz içerikler barındırmasından ötürü burada aktarılmamasını

[178] İbn Abdirabbih, *a.g.e.,* cilt 7, s. 58. Ebû Bekr Muhammed el-Endelüsî el-Ġırnâṭî, *a.g.e.,* s. 165. Buradaki kaynakta ilk kaynaktan farklı olarak kadının ayakkabılarını çıkarıp kulaklarına astığı bildirilmektedir. Şüphesiz ki buradaki farklı anlatım kadının ne derece afalladığını ortaya koyarak mizah ürününe bariz bir katkı sunmaktadır.

daha uygun bulduk. Bununla birlikte araştırmacılara örneklik teşkil etmesi bakımından bazı kaynakları zikredebiliriz.[179] Bu tür mizah ürünlerinin insanın hassas noktasına dokunarak cinselliği aşırı derecede öne çıkartması, mizah sınıfına dahil edilmesi veya edilmemesi noktasında tartışmaya sebep olabilir. Çünkü bir taraftan mizahla olan bağlantısının zayıf olduğu ve sadece insanların bir kısmının hoşlanabileceği tarzda bir cinsellik vurgusu yaptığı ifade edilebilir. Diğer bir taraftan ise bu tür içeriklerin gerçek mizahî öğeler taşıdığı ve mizah ürünlerinin kapsamına dahil edilebileceği söylenebilir.

Ayrıca daha önce de belirttiğimiz üzere kadıların cinsel içerikli mizah ürünlerinde çokça rol almaları ve hatta daha genel bir ifadeyle kara mizaha hedef olmaları, bu kısımda üzerinde durulması ve düşünülmesi gereken meselelerin başında gelmektedir. Belki de bu tür ürünlerin içeriğine kadıların yerleştirilmesinin arka planında kadıların görev alanı olan mahkemelerin yattığı söylenebilir. Çünkü mahkemeye gidenlerin veya çıkarılanların çoğunlukla anormal durumlar için mahkemede bulundukları göz önünde bulundurulduğunda mizah üretici ve aktarıcılarının bu noktayı dikkate alarak bu tür ürünleri kadılara yüklemiş olmaları yüksek bir ihtimal gibi durmaktadır. Yani mahkemelere her türlü insan uğramakta ve bu sebeple de seviyeli seviyesiz mizah ürünlerinde bir taraftan bu insanlara diğer bir taraftan da kadılara yer verilmiş olabilir. Örneğin kadı Şüreyh zamanında [yaşayan] bir hadım, bir kadınla evlenir. [Bir vakit] sonra kadın, bir çocuk doğurur. Kocası, bu çocuğun kendisinden olduğunu kabul etmez. Bunun üzerine her ikisi de kadı Şüreyh'e başvururlar. Kadı Şüreyh ise, çocuğun hadım olan kocadan olduğuna ve dışarı çıktığında da çocuğu omzunda taşımasına hükmeder. Adam, çocuğu omzuna almış bir halde dışarı çıkarken başka bir hadım ile karşılaşır ve ona şöyle der: "Kendini kurtar! Zira Şüreyh, zinadan olan bütün [çocukları] hadımların üzerine yıkma niyetinde."[180] Burada hem kadının hadıma verdiği cezanın şekli hem de hadımın arkadaşına tuhaf bir tavsiyede bulunması, mizah ürünün temelini teşkil etmektedir. Ayrıca İslam fıkhında 'cezalar, şüphelerle def edilir' şeklinde ifade edebileceğimiz bir kural bulunmaktadır. Kadı Şüreyh'in böyle bir hüküm vermesi, evlilik şüphesi bulunmasından dolayı hukukidir. Ancak konumuz için önemli olan, hikâyenin harika bir

[179] Ebû Hayyân et-Tevhîdî, *a.g.e.*, cilt 4, s. 75,76. Ebû Saʿd el-Âbî, *a.g.e.*, cilt 4, s. 217. er-Râgıb el-İsfahânî, *a.g.e.*, cilt 1, s. 252.
[180] Ebû Saʿd el-Âbî, *a.g.e.*, cilt 4, s. 219. İbn Hamdûn, *a.g.e*, cilt 9, s. 408.

anekdota dönüşmesidir. Bununla birlikte yukarıda açıklamaya çalıştığımız seviyeli cinsel içerikli mizah için de güzel bir örnek oluşturmaktadır.

2.4. Muhtelif İçerikler

Bu kısımda çeşitli mizah içeriklerinden bazıları ele alınacaktır. Zira kadı temalı mizah ürünlerinin özgün mizahî öğeler içerdiğine şahit olmaktayız. Bu örneklerin bir kısmını ele almanın, kadı temalı mizah örneklerini daha iyi anlamamıza yardımcı olacağı ve dönemin yargı sistemi hakkından bir takım aydınlatıcı bilgiler vereceği kanaatindeyiz.

2.4.1. Kurban ve Kurban Bayramı

Ramazan ve Kurban bayramları, Müslümanlar için şenlik havasında geçen dinî ritüellerdir. Bu sebeple bayramların, bütün Müslüman toplumlarda coşkuyla karşılandığına şahit olmaktayız. Bu durum, bu tür konuların mizaha dönüşmesine yardımcı olabilir. Zira güldürünün en fazla beslendiği kaynak, toplum içinde bulunan sosyal ve kültürel olgulardır. Mizah eserlerinde buna örnek olabilecek güzel bir anekdot bulunmaktadır. Aṣmaʿî'nin şöyle bir hikâye aktardığı ifade edilmiştir: "Adamın biri Ehvâz bölgesi kadılığını üstlenir. [Kurban Bayramının yaklaştığı bir dönemde] maaşı gecikir. Ne ailesinin nafakasını karşılayacak ne de kurban alacak [parası] kalır. Kadı, içinde bulunduğu zor durumu ve kurbanlık almaya gücü yetmediğini karısına yakınarak anlatır. Karısı ise ona şöyle der: "Tasalanma! Bende önceden semirttiğim büyük bir horoz var. Kurban Bayramı gelince onu keseriz." Bu durum komşuların kulağına gidince kadı namazgâhtayken evine otuz tane [kurbanlık] koç gönderirler. Kadının olan bitenden haberi yoktur. Eve gelip kurbanları görünce karısına şöyle der: "Bu [kurbanlar] nereden? Karısı ise adlarını tek tek sayarak kimlerin gönderdiğini anlatır. Bunun üzerine kadı karısına şu yanıtı verir: "Ey Hatun! Bu horozumuza iyi bak! Çünkü [görünen o ki] bu horoz Allah katında Hz. İbrahim'in oğlu İshak'tan daha değerlidir. Zira ona karşılık [Hz. İbrahim'e] bir koç verirken bize bu horoz yerine otuz koç verdi."[181] Bu anekdotun son

[181] İbn Abdirabbih, *a.g.e.,* cilt 8, s. 140,141. İbn Abdilberr, *a.g.e.,* cilt 1, s. 556, 557. Bu kaynaktaki anekdota, diğer kaynakta olmayan bazı açıklayıcı bilgiler ve mizah ürününü pekiştirici öğeler ilave edilmiştir. Örneğin komşuların nasıl olaydan haberdar oldukları çarpıcı bir dil ve mizahî bir üslupla anlatılmıştır. Rivayetin aktardığına göre kadı ve karısı, Kurban Bayramı gelip çattığında o horozu kesmek isteyince horoz ellerinden kaçar ve komşuların damına çıkar. Horozu aramalarından dolayı da herkesin bu olaydan haberi olur. Ayrıca rivayette o komşuların zengin oldukları ve kadının maddi sıkıntı çektiğini öğrenince ona ve ailesine acıdıkları ve bunun neticesinde de kadının evde olmadığı bir vakitte evine bu kurbanları gönderdikleri belirtilmiştir. Şüphesiz ki bütün bu ilaveler ve ek bilgiler hem

bölümü dikkat çekicidir. Nitekim burada Müslümanlar nezdinde yaygın bir şekilde kabul gören ve Hz. İsmail'in kurban edilmek istendiğini belirten rivayet yerine bazı Müslüman âlimlerin görüşünü yansıtan ve Yahudi inancına uygun olan Hz. İshak'ın kurban edilmek istendiği rivayeti[182] kullanılarak anekdotun mizahî öğesi oluşturulmaya çalışılmıştır. Bu durumun belki de mizah üreticisi nezdinde sugötürmez bir gerçek olarak algılandığını veya da bu ihtilaftan haberi olmadığını söyleyebiliriz. Her hâlükârda Hz. İbrahim'in başından geçen kurban olayının, kadı temalı ve kurban konulu bir mizah ürününe yerleştirilmesi, mizah üreticisinin çevik bir zekâya sahip olması gerektiği savını destekler mahiyettedir. Ayrıca anekdotta dönemin yargı sistemine dair bazı bilgilere de rastlamaktayız. Mesela yargı mensuplarının veya en azından kadıların yeteri kadar maaş aldıklarını görmekteyiz. Ancak bu ödemelerin her zaman için düzenli olamayacağı da görülmektedir. Bunun yanında anekdotta gözümüze çarpan bir diğer nokta ise yardımlaşma geleneğinin neredeyse her dönemde Müslüman toplumlarda bariz bir şekilde öne çıkması ve komşuluk ilişkilerinin diğer toplumlara nazaran daha güçlü olmasıdır.

2.4.2. Müzik ve Enstrümanlar

Müzik ve müzik aletleri uzun süredir insanoğlunun dünyasında varlığını sürdürmektedir. Her ne kadar Müslüman âlimlerin çoğuna göre zevk ve haz veren her türlü çalgı aleti ve müzik enstrümanını kullanmak ve dinlemek haram[183] olsa da insanın tümüyle müzikten uzak durduğu veya vazgeçtiği bir döneme pek rastlanmamaktadır. Yukarıda ifade ettiğimiz üzere âlimlerin çoğu bu tür enstrümanların kullanılmasını ve dinlenilmesini haram olarak görmektedir. Tabii ki bir şeyin kullanılması yasak ise genellikle üretilmesi veya satılması da yasak kategorisine dahil edilmektedir. İslam'ın ilk dönemlerinden itibaren kadıların, çarşı, pazar ve kamu alanlarında dinî hükümlerin uygulanıp uygulanmadığını denetleme hakkına sahip olmaları[184] ve neredeyse yakın dönemlere

anekdotun anlamını daha açık bir hale getirmekte hem de anekdotun mizah öğelerini daha vurgulu bir seviyeye taşımaktadır.

[182] Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed el-Bağdâdî (İbnü'l-Cevzî), *Zâdu'l-Mesîr fî ʿİlmi't-Tefsîr,* 1. Baskı, Beyrut ve Dimaşḳ, el-Mektebu'l-İslâmî ve Daru İbn Ḥazm, 2002, s. 1191,1192. Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr b. Dav' b. Kesîr el-Kaysî el-Kureşî el-Busrâvî ed-Dımaşkî eş-Şâfiî, *Tefsîru'l-Ḳur'âni'l-ʿAzîm,* tahkik: Sâmî b. Muhammed es-Selâme, 2. Baskı, Riyad, Daru Ṭaybe, 1999, cilt 7, s. 27.

[183] Vahbe ez-Züḥeylî, *el-Fiḳhu'l-İslâmî ve Edilletuh*, 2. Baskı, Dimaşḳ, Daru'l-Fikr, 1985, cilt 3, s. 573-575.

[184] Abdülkerîm Zeydân Bîc el-Ânî el-Kehlî el-Muhammedî, *Niẓâmu'l-Ḳaḍâʾ fi'ş-Şerîʿati'l-İslâmiyye,* 2. Baskı, Beyrut, Amman, Muessesetu'r-Risâle ve Mektebetu'l-Beşâ'ir, 1998, s. 6. Bkz.

kadar bu görevi üstlenmiş olmaları, sürekli toplumla iç içe olmalarına ve bu etkileşim neticesinde de orijinal sayılabilecek mizah malzemelerinin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Örneğin rivayete göre Humus veya Vâsit[185] şehirlerinden birisinde [bölge] kadılarından birisi ramazan ayında çarşıya uğrar. [Çarşıda dolaşırken] müzik enstrümanı yapan bir adam görür. Adamın başında durarak ona şöyle der: "Be fâsık! Bu mübarek ayda çalgı aleti ve şer kutusu [olacak araç gereç mi] imal ediyorsun?" bunun üzerine Adam kadıya şöyle der: "Allah kadı [hazretlerine] hayırlar ihsan eylesin! Bu, sadece bir tavadan ibaret." Bunun üzerine kadı şöyle der: "Şeytana lanet olsun! Ben bunu enstrüman zannettim." Bunun üzerine kadı, oradan biraz uzaklaşır. Sonra tekrar adamın yanına gelir ve şöyle der: "Be fâsık! ahşaptan tava mı olur? Bu imkânsız." Adam ise ona şu yanıtı verir: "[Sayın] kadı! Ben bunu katranla kaplıyorum. Bu nedenle ateş ona zarar vermiyor." Bunun üzerine kadı ona, "Doğru söylüyorsun." der ve sonra da oradan ayrılır.[186] Adamın, imal ettiği ürünü yanıcı bir madde olan katranla kapladığını söylemesi ve kadının da bu durumu sorgulamaması bu anekdottaki temel öğelerden birisini oluşturmaktadır. Görüldüğü üzere kadının aptalca soruları ve saf davranışlarının karşısında adamın kıvrak zekâsıyla verdiği cevaplar ve yaptığı manevralar, mizah ürününe yerleştirilen temel öğeler olarak anekdotun rengini ve tonunu belirlemektedir. Ayrıca daha önce ifade ettiğimiz üzere bu anekdotta kadılara karşı yapılan kara mizah da gözden kaçmamaktadır. Belki de burada en fazla dikkat çeken noktalardan birisi, olayın Humus şehrinde cereyan etmiş olma ihtimalidir. Nitekim pek çok anekdotta da bu duruma açık bir şekilde şahit olmaktayız.[187] Humus şehri sakinlerinin günümüzde de mizah düşkünü ve fıkra kaynağı olmaları şehir için geçerli olan bu durumun çok eskilere dayandığını göstermektedir. En azından hicrî 4 ve 5. yüzyılda bu durumun mizah eserlerine malzeme olacak kadar bilindik bir durum olduğunu ortaya koymaktadır. Bu da bizlere, toplum içinde sıradan gibi görünen bir kültürel öğenin ne kadar eski olabileceğine dair bazı ipuçları vermektedir. Ayrıca anekdotun mizahla özdeşleştirilen belirli bir bölge veya coğrafyada cereyan ettiğini ifade etmek o malzemeye ciddi bir vurgu ve espritüellik katabilmektedir. Bunun güzel bir örneğine içinde yaşadığımız toplumda da rastlamaktayız. Nitekim pek çok fıkranın Karadeniz şivesinde üretildiğine ve bu durumun fıkranın temellerinden

[185] Humus ve Vâsit, Suriye ve Irak'ta bulunan iki büyük şehir.
[186] İbn Abdilberr, *a.g.e.*, cilt 1, s. 556.
[187] Ebû Hayyân et-Tevhîdî, *a.g.e.*, cilt 4, s. 75,76. Ebû Saʿd el-Âbî, *a.g.e.*, cilt 4, s. 217. er-Râgıb el-İsfahânî, *a.g.e.*, cilt 1, s. 252.

birisini oluşturduğuna şahit olmaktayız. Belki de aynı fıkralar İstanbul şivesiyle anlatıldığında aynı etkinin ortaya çıkması mümkün olmayabilmektedir. Bu da mizah malzemesinde sunulan bilgilerin ve bu bilgileri algılamamızın ne kadar önemli olduğunu göstermektedir.

2.4.3. Mezhep Propagandası

İçinde bulunduğumuz çağda otorite ve yönetimlerin devlet sınırları içinde mutlak hakimiyet kurma amacı güttüklerine şahit olmaktayız. Hicrî 8. yüzyılda yaşayan İbn Haldûn (ö. 808/1406) bu duruma değinerek otoritenin tabiatı gereği ortaklık kabul etmeyeceğini ve hükümdarların veya yönetimi elinde bulunduran grupların yegâne otorite sahibi olmaya çalışacaklarını ifade etmektedir.[188] Ayrıca devlet yöneticilerine otoritelerini kurma ve sağlamlaştırma noktasında en fazla katkı sunabilecek unsurlardan birisinin ise dinî propaganda olduğunu da belirtmiştir.[189] Özellikle dinin bir propaganda aracı olarak kullanılması mizah eserlerine de konu olarak dahil edilmiştir. Örneğin rivayete göre Ebû Gânim adında bir kadının, Halep'te hem kadılık hem de Halep ulu camisinde imam ve hatiplik görevini icra ettiği ve Hanefi mezhebine mensup olduğu bilinmekteydi. Ancak kendi dönemindeki Halep valilerinin Mısır'da bulunan [Fâtımîler devletinin benimsediği] İsmâiliyye[190] görüşünü benimsemeleri sebebiyle onlardan çekindiği için otuz yıl boyunca imamlık yapacağı zaman ellerini elbisesinin içinde bağlar ve [dikkat çekmemek için] boş yenlerini de salıverirmiş. Bu yöneticiler, [kendi inançları doğrultusunda] Ramazan Bayramından bir gün önce oruç tutmaz ve Halep şehrinin ileri gelenleri de bu yöneticileri tebrik etmek [ve bir nevi bayramlarını kutlamak için] o gün idarecilerin huzurunda toplanırlarmış. [Bir defasında] kadı Ebû Gânim, [yöneticilerin bayramlarını] kutlamak için huzura çıkanların arasına katılır. [O sırada] insanlara şeker ve badem ikram edilir. Kadı Ebû Gânim ise, bademden bir tane alarak ağzına atar. Bunun üzerine Halep valisi ona şöyle der: "[Kadı [efendi]! Niçin şekerden yemiyorsun?" Kadı

---

188 Ebû Zeyd Veliyyüddîn Abdurrahmân b. Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Hasen el-Hadramî el-Mağribî et-Tûnisî (İbn Haldûn), *Muḳaddimetu İbn Haldûn*, 1. Baskı, Beyrut, Muessesetu'r-Risâle Nâşirûn, 2015, s. 175.

189 İbn Haldûn, *a.g.e.,* s. 167.

190 İsmâiliyye, Şia mezhebinde Bâtıniyye görüşünü benimseyen gruplardan birisidir. Bunlara İsmâiliyye denilmesinin sebebi, Şia inancında bulunan imamlık makamının altıncı imam Caʿfer eṣ-Ṣâdiḳ'tan sonra oğlu Musa el-Kâzım değil de diğer oğlu İsmâil'e geçtiğini inanmalarından kaynaklanmaktadır. Daha fazla bilgi için bkz. Ebü'l-Feth Tâcüddîn Muhammed b. Abdilkerîm b. Ahmed eṣ-Şehristânî, *el-Milel ve'n-Niḥal,* tahkik: Abdülemîr Ali Muhanna ve Ali Hasen Fâʿûr, 3. Baskı, Beyrut, Daru'l-Maʿrife, 1993, s. 226-235.

ise ona, "Eridiği için." der ve tebessüm eder. Bunun üzerine vali güler ve kadıyı bu [ritüele uymaktan] muaf tutar.[191] Bu anekdotun son kısmında kadı, oruçlu olduğunu ve şekerden yiyemeyeceğini ustaca ve esprili bir üslup ile karşı tarafa aktarmaktadır. Görüldüğü üzere şekerden yediği takdirde şekerin ağzında eriyerek orucunun bozulacağını ve bu nedenle ağzında tuttuğu takdirde orucunu bozmayacak bademi tercih ettiğini güzel bir şekilde anlatmaktadır. Bu anekdotta dikkatimizi çeken önemli bir diğer nokta ise o dönem Halep valilerinin de benimsediği İsmâiliyye fırkası hakkında aktarılan bilgilerdir. Nitekim bu fırkanın ritüellerine dair bazı değerli bilgiler sunulmaktadır. Örneğin bu taifenin namazda dururken ellerini bağlamak yerine salıverdikleri bildirilmiştir. Hatta bu konu anlatılırken kadının bu durumu nasıl idare ettiği esprili bir dille aktarılmıştır. Herkes ellerini salıverirken kadının ellerini elbisesinin içinden bağlaması, bu anekdottaki ilk güldürü öğesini temsil etmektedir. Bunun yanında Ramazan Bayramından bir gün önce ve herkes oruçluyken bayram etmeleri diğer bir uygulama hakkında bizlere bazı bilgiler vermektedir. Keza kadının bu durumdan da güzel bir şekilde sıyrılması, bu anekdotu karşımıza çıkartmaktadır. Bu bilgilerin ilmi değeri ve sıhhat derecesi sorgulanabilir. Ancak bir fırkaya ait bazı ritüelleri aktarması ve nasıl uygulandığına dair bazı ipuçları vermesi tarihî bir bilgi olması bakımından önem arz etmektedir.

Muhtelif içerikler başlığı altında pek çok örnek bulunmaktadır.[192] Yukarıda bu tür farklı içerikler barındıran anekdot ve mizah malzemelerinden sadece birkaç tanesini ve mümkün olduğunca orijinal tarafları olan ve özellikle de daha önce tezimizin diğer bölümlerinde masaya yatırmadığımız konu ve başlıkları incelemeye özen gösterdik. Zira mizah malzemelerinde her ne kadar kişilikler ve idareciler değişse de bazı ortak konular bulunmaktadır. Bunun en bariz örneklerine yalan yere peygamberlik iddia edenlerle

---

[191] Yâkût el-Hamevî, *a.g.e.,* cilt 5, s. 2079. Bu kaynakta anekdottan önce Kadı Ebû Gânim hakkında pek çok bilgi verilmektedir. Örneğin hicrî 488 yılında vali tarafından kadılık görevine atandığı ve 2 yıl sonra da azledildiği aktarılmıştır. Hicrî 496 yılında ise ikinci defa kadılık görevine atandığı ve bu sefer atama yazısının Bağdat'ta bulunan halife tarafından gönderildiği de bildirilmiştir. Ayrıca faziletli, fakih, zahit ve namuslu birisi olduğu da belirtilmiştir.

[192] el-Câhiz, *el-Beyân ve't-Tebyîn,* cilt 1, s. 337. cilt 4, s. 81,82. el-Câhiz, *Kitâbu'l-Ḥayevân,* cilt 2, s. 171,172,187. Cilt 5, s. 567. el-Câhiz, *Kitâbu'l-Ḳavl fi'l-Biġâl,* s. 65. İbn Kuteybe, *a.g.e.,* cilt 1, s. 103,104. İbn Abdirabbih, *a.g.e.,* cilt 8, s. 136. Ebû Ali et-Tenûḫî, *Nişvâru'l-Muḥâḍara ve Aḫbâru'l-Muẕâkere,* cilt 1, s. 63. cilt 5, s. 204. Ebû Hayyân et-Tevhîdî, *a.g.e.,* cilt 4, s. 140. Ebû Saʿd el-Âbî, *a.g.e.,* cilt 3, s. 186. Cilt 4, s. 213. Cilt 4, s. 91. Cilt 6, s. 332. İbn Abdilberr, *a.g.e.,* cilt 2, s. 24,25. er-Râgıb el-İsfahânî, *a.g.e.,* cilt 1, s. 248. Cilt 2, s. 752. ez-Zemahşerî, *a.g.e.,* cilt 5, s. 12,13. İbn Hamdûn, *a.g.e,* cilt 3, s. 220. İbnü'l-Cevzî, *Aḫbâru'l-Ḥamḳā ve'l-Muġaffelîn,* s. 78,79,109. İbnü'l-Cevzî, *Aḫbâru'l-Eẕkiyâʾ,* s. 140.

hazırcevaplık örneklerini barındıran mizah ürünlerinde rastlamaktayız. Konuyu uzatmamak ve çalışmamızın sıkıcı olmaması adına yukarıda aktardığımız birkaç örnekle yetindik.

3. EMİRLER

Emirlik unvanı, anekdotlarda da görüleceği üzere devleti yöneten hanedanlığa mensup kişilerden tutun da devlet idaresinde veya orduda belirli bir görevi üstlenenlere kadar geniş bir yelpaze içinde kullanılmaktadır.[193] Emirleri konu edinen anekdot ve mizah ürünlerinde en fazla karşımıza çıkan başlıklar ise, ahmaklık ve oburluk konularıdır.[194] Ayrıca genel olarak İdareci temalı mizah malzemelerinin olmazsa olmaz içeriklerinden birisi de idareci veya yöneticiden bir şeyler koparmaya çalışan asalaklar konusudur. Bazı kişilerin emirlere de bu tür sebeplerle yaklaştığını görmekteyiz. Hatta mizah malzemelerine kaynaklık eden eserlerde bu gruba dahil edebileceğimiz çok farklı örneklere ve rivayetlere rastlamaktayız.[195] Örneğin el-Aʿmeş,[196] (ö. 148/765) bazı emirlerin yanına gittiği için eleştirilmiştir. Bunun üzerine Aʿmeş şöyle der: "Onlar [benim nezdimde] kenef konumundadırlar. Girerim, ihtiyacımı görürüm ve sonra da çıkarım.[197] Bu örnek, bir kısım insanların emirlere karşı düşüncelerini apaçık bir şekilde ortaya koymaktadır. Keza emirleri konu edinen çok farklı başlıklara da rastlamaktayız.

3.1. Oburluk

Oburluk konusunu ele alan güldürü malzemelerinde ister emir olsun isterse emirin sofrasındaki misafir olsun açgözlülüğe ve sofra mizahına bolca rastlamaktayız. Bu örneklerden öne çıkan bir anekdotu incelemeye tabi tutmak, bu gruba dahil edebileceğimiz mizah ürünlerinin daha iyi anlaşılmasına katkı sağlayabilir. Örneğin rivayete göre emir Ziyâd el-Harisî'nin (ö. 135/752) [düzenlediği davetlerde sofrasında bulunan çevrilmiş] bir oğlağı varmış. Kendisi bu oğlağa dokunmadığı gibi [misafirlerinden de] hiç kimse dokunmazmış. [Bu Emir bir defasında] Ramazan ayında

---

193 el-Câhiz, *el-Beyân ve't-Tebyîn,* cilt 3, s. 76,77. el-Câhiz, *Kitâbu'l-Buḫalâʾ,* cüz 2, s. 84. Ebû Ali et-Tenûḫî, *Nişvâru'l-Muḥâḍara ve Aḫbâru'l-Muẕâkere,* cilt 1, s. 205.

194 el-Câhiz, *el-Beyân ve't-Tebyîn,* cilt 2, s. 218,249. Cilt 4, s. 6. el-Câhiz, *Kitâbu'l-Buḫalâʾ,* cüz 1, s. 125,126. cüz 2, s. 84. İbn Abdirabbih, *a.g.e.,* cilt 7. S. 174. Ebû Saʿd el-Âbî, *a.g.e.,* cilt 5, s. 181.

195 el-Câhiz, *el-Beyân ve't-Tebyîn,* cilt 2, s. 168,169. el-Câhiz, *el-Burṣân ve'l-ʿUrcân ve'l-ʿUmyân ve'l-Ḥûlân,* s. 323,324.

196 el-Aʿmeş'in, pek çok alanda derin ilim sahibi olduğu ve hiçbir şekilde zenginlere, krallara ve sultanlara karşı taviz vermeyen dik duruşlu birisi olduğu aktarılmıştır. Bkz. ez-Ziriklî, *a.g.e.,* cilt 3, s. 135.

197 İbnü'l-Cevzî, *Aḫbâru'ẕ-Ẓırâf ve'l-Mutemâcinîn,* s. 67.

bir grup insanı iftara davet eder. Gelenler arasında Eşʿab[198] (ö. 154/771) da vardır. Misafirler arasından [sadece] Eşʿab önüne gelen oğlağı yer. [Olan bitenin farkına varan] emir ise [yanındakilere] şöyle der: "Hapishanedeki mahkumların namaz kıldıracak imamları var mı?" [Yanındakiler ise], "Hayır." derler. Bunun üzerine Emir, "O halde Eşʿab onlara imamlık yapsın!" der. Bunun üzerine Eşʿab, "Allah emir [hazretlerine] hayırlar ihsan eylesin! Bundan başka [bir ceza] olamaz mı?" der. Emir ise, "Nedir [mesela]?" der. Eşʿab ise şu yanıtı verir: "Her türlü kutsal üzerine yemin ederim ki [bundan sonra] asla oğlak eti yemeyeceğim."[199] Görüldüğü üzere emirin cimrilik sergilemeye çalışması ve Eşʿab'ın da bilmeden oburluğunu konuşturması, buradaki anekdotun temellerini oluşturmaktadır. Ayrıca anekdotun bizlere bazı bilgiler aktardığına da şahit olmaktayız. Örneğin Ramazan aylarında en azından belirli devlet dairelerinde verilen iftarlara şahit olmaktayız. Keza her ne kadar İslam fıkhında hapis cezasının verildiği suçlar sınırlı ve az olsa da burada hapishanede tutulan mahkumlara rastlamaktayız. Tabii ki de bu mahkumların suçları hakkında bir bilgi veya detay bulunmamaktadır. Ancak yine de bu bilgi, fıkıh tarihi açısından önem arz edebilir. Ayrıca sofra etrafında cereyan eden emir konulu mizah malzemelerinde oburluğun yanı sıra farklı yeme-içme başlıklı içeriklere de rastladığımızı söyleyebiliriz.[200]

---

198 ez-Ziriklî, *a.g.e.,* cilt 1, s. 332. Eşʿab'ın Medineli obur biri olduğu ve uzun bir hayat sürdüğü de ifade edilmiştir. Rosenthal, *a.g.e.,* bkz. Bu kaynak, Eşʿab hakkında en geniş bilginin verildiği İsfahânî'nin *el-Eġânî* adlı eserinde yer alan anekdotları incelemektedir.

199 el-Câhiz, *Kitâbu'l-Buḫalâʾ,* cüz 2, s. 84. İbn Kuteybe, *a.g.e.,* cilt 3, s. 146. en-Nehrevânî (İbn Ṭarrâr), *a.g.e.,* s. 316,317. Bu kaynakta anekdot daha detaylı bir şekilde aktarılmaktadır. Örneğin anekdotun başında Ziyâd'ın bir taraftan Mekke valisi diğer bir taraftan da Abbâsî devletinin ilk hükümdarı olan Ebü'l-Abbas'ın dayısı olduğu ifade edilmektedir. Önceki kaynaklarda Emir olarak aktarılmasının sebebi hükümdara olan bu yakınlığı olabilir. Ayrıca sofraya konulan yemeğin farklı rivayetler de geçtiği üzere çevrilmiş bir oğlak değil de bir et yemeği olan Maḍîra olduğu ifade edilmiştir. Bununla birlikle yemeğin getirilerek sofraya konulması ve emirin mahkumların bir imama ihtiyacı olduğunu ve bu nedenle de Eşʿab'ı hapishaneye göndereceğini ima etmesi, diğer kaynaklara nazaran burada daha deteylı ve daha etkileyici bir üslup ile aktarılmaya çalışılmıştır. Hatta Eşʿab karakteriyle imamlık arasında bir bağ kurulması için burada Eşʿab'ın hafız olduğu da vurgulanmıştır. er-Râgıb el-İsfahânî, *a.g.e.,* cilt 1, s. 763. Bu kaynakta ise anekdot çok kısa olarak aktarılmaktadır. Ayrıca olayda zikredilen namaz kıldırma meselesi açıklığa kavuşturularak bu namazın ramazan ayında kılınan Teravih namazı olduğu belirtilmiştir. İbn Hamdûn, *a.g.e,* cilt 2, s. 373,374. Bu kaynakta ise diğerlerinden farklı olarak Ziyâd'ın Medine şehrinde asayiş sorumlusu olduğu bildirilmiştir. Bunun yanında Emir'in bu davranışını açıklayıcı mahiyette başka bir bilgi daha verilmektedir. O da emirin yemek konusunda cimri olduğudur. Belki de bu kaynakta bulunan en önemli öğelerden birisinin, son kısımda verilen cümle olduğu söylenebilir. Nitekim burada emirin kendi davranışından utandığı ve Eşʿab'ın yaptıklarını da görmezden geldiği ifade edilerek mizah malzemesinin etkili ve iyi bir sonla bitmesi sağlanmıştır.

200 el-Câhiz, *Kitâbu'l-Buḫalâʾ,* cüz 1, s. 125,126. Ebû Hayyân et-Tevhîdî, *a.g.e.,* cilt 4, s. 73. Ebû Saʿd el-Âbî, *a.g.e.,* cilt 7, s. 191. İbnü'l-Cevzî, *Aḫbâru'l-Ḥamḳā ve'l-Muġaffelîn,* s. 50.

3.2. Ahmaklık

Emirleri konu edinen mizah malzemelerinin içeriğinde öne çıkan bir diğer başlığın da ahmaklık olduğunu daha önce ifade etmiştik. Bu gruba dahil edebileceğimiz ürünlerin çok çeşitli olduğuna şahit olmaktayız.[201] Örneğin rivayete göre emir Muâviye b. Mervân,[202] Şam'da [ağabeyi] Abdülmelik'i beklerken bir değirmencinin kapısında durur. [İçerde ise] değirmen taşını döndüren ve boynunda bir çıngırağın bulunduğu bir eşek vardır. Muâviye değirmenciye şöyle der: "Bu eşeğin boynuna bu çıngırağı niçin taktın?" Adam ise şöyle der: "Ara sıra bıkkınlık hissediyorum veya uykum geliyor. Şayet çıngırağın sesini duymazsam eşeğin durduğunu anlarım ve [hareket etmesi için] ona seslenirim." Muâviye ise adama şöyle der: "Peki, bu eşek yerinde durup [ses çıkarmak için sadece] başını şöyle sağa sola oynatırsa durduğunu nasıl anlayacaksın?" Bunun üzerine adam şu cevabı verir: "Emir [hazretleri] kadar akıllı bir eşeği ben nereden bulayım?"[203] Bir emir olan Muâviye'nin, zekice davranmak yerine ahmakça bir düşünceyle eşeği insan yerine koyması ve insan gibi düşünebileceğini zannetmesi bu anekdotun temel vurgusudur. Ayrıca bu anekdotta bizlere, dönemin sosyal yaşantısı veya günlük hayatının akışına dair bazı bilgiler de verilmektedir. Örneğin insanların un elde etmek için değirmenlere gittiklerine, bu değirmenlerin her zaman için açık alanlarda değil de kapalı alanlarda da bulunabileceğine ve eşeklerin değirmenlerde kullanıldığına şahit olmaktayız. Ayrıca emirlerin ele alındığı anekdotların bir kısmında ahmaklık temasının yoğun olarak kullanılması, emirlerin, halife veya vali gibi diğer idarecilere nazaran daha zayıf bir konumda olmalarından ve bu nedenle de daha kolay mizaha konu olmalarından kaynaklı olabilir.

---

[201] el-Câhiz, *el-Beyân ve't-Tebyîn,* cilt 2, s. 218,249. Cilt 4, s. 6. el-Câhiz, *Kitâbu'l-Ḥayevân,* cilt 3, s. 31. Ebû Saʿd el-Âbî, *a.g.e.,* cilt 5, s.181.

[202] Muâviye b. Mervân, Emevi halifesi Mervân b. el-Hakem'in oğlu ve halife Abdülmelik b. Mervân'ın da kardeşidir.

[203] el-Câhiz, *el-Beyân ve't-Tebyîn,* cilt 2, s. 261. Bu kaynakta aktarılan anekdotta diğerlerinden farklı olarak Câhiz'in olayı bir rivayet zinciriyle aktardığını görmekteyiz. Şöyle ki Câhiz bu anekdotu Heysem adında birisinden o da eḍ-Ḍaḥḥâk b. Ziml adında birisinden aktardığını belirtmiştir. Mizah malzemelerinde genellikle rivayet zincirine dikkat edilmediği göz önünde bulundurulsa bu tür rivayet zincirlerinin önemli olduğu söylenebilir. Anekdot aktarıcısı, bu olayın hayal ürünü değil de gerçek bir hikâye olduğunu vurgulamak istemiş olabilir. İbn Kuteybe, *a.g.e.,* cilt 2, s. 53. İbn Abdirabbih, *a.g.e.,* cilt 7, s. 174. İbn Abdilberr, *a.g.e.,* cilt 1, s. 553,554. Bu kaynakta ise değirmencinin eşeğin boynuna niçin çıngırak takma ihtiyacı hissettiğine dair farklı bir bilgi öne sürülmüştür. Bu rivayette değirmenci, eşeği içerde bırakarak dükkânın dışındaki bazı işlerle meşgul olduğunu ve bu çıngırak sayesinde de içerdeki eşeğin durup durmadığından haberdar olduğunu söylemektedir.

3.3. Cehalet ve Saflık

Yukarıda değindiğimiz ahmaklık konusun yanında cehalet başlığıyla da karşılaşmaktayız. Bu ikisi arasında basit bir fark bulunaktadır. Ahmaklık, daha çok aklı kullanamamak veya saçma düşüncelerle hareket etmek gibi anlamlara gelebilir. Cehalet ise en basit haliyle bilgisizlik olarak ifade edilebilir. Mizah eserlerine baktığımızda cehaletin, günümüzde olduğu gibi geçmiş zamanlarda da mizah malzemelerinin temel kaynakları arasında yer aldığını görmekteyiz. Örneğin rivayete göre avamdan birisi, bir adamın aleyhine şahitlik etmek için emir Caʿfer b. Süleyman'ın huzuruna çıkar. [Aleyhinde şahitlik yaptığı adam hakkında] şöyle der: "Allah emir [hazretlerine] hayırlar ihsan eylesin! Bu, Râfizî, Ḳaderî, Cehmî ve Mürcî[204] birisidir. Ali b. Ebû Süfyân'ın [sığındığı] Kâbe'yi yıkan Haccâc b. Zübeyir'e sövmektedir." Bunun üzerine emir ona şöyle der: "Seni hangi konuda kıskanayım bilemiyorum. Kişilerin şecerelerini bilmeni mi yoksa [farklı mezheplerin] görüşlerine dair bilgilerini mi?" Adam ise şu yanıtı verir: "Allah'a yemin ederim ki ben, bütün bunları öğrendikten sonra mektepten ayrıldım."[205] Adamın, aleyhinde şahitlik yaptığı kişiyi birbiriyle hiç ilgisi olmayan farklı mezheplere mensup olmakla suçlaması ve Hz. Ali ile Vali Haccâc'ın babalarının kim olduklarını bilememesi, bunun üzerine de valinin alaycı bir tavırla adamın bu cehaletini yüzüne vurmaya çalışması ve en nihayetinde adamın bu istihzayı dahi anlamaması, bu anekdotun ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Ayrıca herkesin anekdotu kolaylıkla anlaması için adamın cehaletini gösteren mezhep ve kişilerin seçiminde insanların tanıdığı kişi ve fırka olmalarına özen gösterilmiş gibi durmaktadır. Nitekim herkes Ali b. Ebû Tâlib ile vali Haccâc b. Yusuf'u tanımakta

---

[204] Râfiza, Ḳaderiyye, Cehmiyye ve Mürci'e, ehli sünnete göre heterodoks kabul edilen mezhep ve fırkalardır. eş-Şehristânî, *a.g.e.,* bkz. Muhammed b. Ahmed b. Mustafa Ebû Zehre, *Târîḫu'l-Meẕâhibi'l-İslâmiyye,* Kahire, Daru'l-Fikri'l-ʿArabî, 2009, bkz.

[205] Ebû Saʿd el-Âbî, *a.g.e.,* cilt 7, s. 208. İbn Abdilberr, *a.g.e.,* cilt 1, s. 551. Bu kaynakta olayın Bağdat'ta geçtiği ve başvurulan merciin de emir yerine vali olduğu belirtilmiştir. Ayrıca yargılanan adamın zındık olmakla suçlandığı da ifade edilmiştir. Anekdotun bel kemiğini oluşturan kısmına farklı mezhep ve kişiler de eklenmiştir. er-Râgıb el-İsfahânî, *a.g.e.*, cilt 2, 431. Burada da bir önceki kaynakta olduğu gibi adamın cehaletini ortaya koymak için kullanılan yanlış isimlerin farklılaştığını görmekteyiz. ez-Zemahşerî, *a.g.e.,* cilt 2, s. 33. İbn Hamdûn, *a.g.e,* cilt 9, s. 458. Bu son iki kaynakta emirin huzurunda şahitlik eden kişinin adının Selmî el-Müvesves olduğu da geçmektedir. Ayrıca bu iki kaynağın olayı hiçbir değişiklik olmaksızın aynı şekilde aktarması da gözden kaçmamaktadır. Bu ve buna benzer pek çok anekdotta da aynı şeyin müşahede edilmesi nedeniyle Zemahşerî'den sonra yaşayan İbn Hamdûn'un Zemahşerî'nin eserine vakıf olduğu ve bu eserinden bolca yararlandığı söylenebilir. İbnü'l-Cevzî, *Aḫbâru'l-Ḥamḳā ve'l-Muġaffelîn,* s. 160. Bu kaynakta da bazı farklılıklar karşımıza çıkmaktadır. en-Nüveyrî, *a.g.e.,* cilt 4, s. 14,15.

ve en ufak bir bilgi sapmasında adamın cahil olduğuna hükmetmek ve bu cehaletinden dolayı ona gülmek kaçınılmaz bir hale gelmektedir.

Burada cehalet konusuyla birlikte ele alabileceğimiz bir diğer konu ise saflık başlığıdır. İki başlık arasındaki yakınlıktan dolayı aynı yerde ele alınmasının daha uygun olacağı kanaatindeyiz. Bu konuya örnek olabilecek şöyle bir anekdot aktarılır. Rivayete göre saflığıyla tanınan bir emir bir buz satıcısına uğrar ve ona, "Bana yanında bulunan [ürünleri] göster!" der. Bunun üzerine adam buzdan bir parça kırarak emire uzatır. Emir ise [buza baktıktan sona] adama, "Bundan daha soğuğunu istiyorum." der. Bunun üzerine adam buzun başka bir tarafından kırar [ve emire uzatır]. Emir bunun üzerine şöyle der: "Bunun fiyatı nasıl?" Satıcı ise şu yanıtı verir: "Riṭlı[206] bir dirhem, ilk [gösterdiğimin] ise bir buçuk Riṭlı bir dirhem." Bunun üzerine emir ona, "İkincisinden tart!" der.[207] Anekdotta, dönemin günlük hayat şartları ve standartlarıyla günümüz hayat şartları ve imkanları arasında ne kadar büyük farkların bulunduğu görülmektedir. Satıcının, emirin durumunu fark etmesi, emirle ilgili hiçbir sıkıntı yokmuş gibi alışverişe devam etmesi, buna karşın emirin sıradan bir malzeme alırcasına buzların farklı olabileceğini zannetmesi ve hatta bir buzun diğerinden daha soğuk olduğunu söyleyerek satın almaya kalkışması, bu anekdotu karşımıza çıkaran temel öğeler gibi durmaktadır. Bununla birlikte o dönem insanlarının günlük yaşantılarında soğuk su veya içecek gibi ihtiyaçlarını nasıl temin ettiklerine dair bazı bilgiler de bulunmaktadır. Her ne kadar günümüzde her evde bir buzdolabının bulunması bizler için normal bir durum gibi gözükse de mezkûr dönem için bu tür bir imkândan bahsetmek mümkün değildir. Bu nedenle buz ihtiyacının karşılanması için insanların kardan elde ettikleri ve farklı yollarla muhafaza edilerek satışa sundukları buzlar devreye girmektedir. Öyle ki bazen buzun altından bile daha değerli olduğu ve hatta bazı buz satıcılarını servet sahibi yaptığı bile aktarılmıştır.[208]

3.4. Yargı ve Yargılama

Emirler, genellikle yargı alanında da bilgili ve tecrübeli olduklarından dolayı kadıların yaptığı muhakeme görevini de yerine getirmekteydiler. Bu sebeple kadılarda olduğu gibi emirlerin de başlarından tuhaf olay ve anekdotların geçtiğine şahit olmaktayız. Örneğin

[206] Riṭl, o dönem için kullanılan bir tartı ve ölçü birimidir. Daha fazla bilgi için bkz. Ali Cumʿa, *a.g.e.,* s. 29,30.
[207] İbnü'l-Cevzî, *Aḫbâru'l-Ḥamḳā ve'l-Muġaffelîn,* s. 106.
[208] Ebû Ali et-Tenûḫî, *Nişvâru'l-Muḥâḍara ve Aḫbâru'l-Muẕâkere,* cilt 1, s. 125-127.

rivayete göre bir adam ve karısı, Irak emirlerinden birisine başvurarak birbirinden şikayetçi olurlar. Kadın, yüzü açıkken çirkin, peçeliyken güzel ve tatlı dillidir. Bunun üzerine [Peçeli kadının konuşmasını dinleyen] emir kadına meyleder gibi olur ve "Sizler, önce değerli bir eş bulup evleniyorsunuz sonra da onlara karşı kötü davranıyorsunuz!" deyince adam karısının peçesini çıkartıp bir tarafa atar. [Kadının yüzünü gören] emir şöyle der: "Lanet olsun, sözler mazlum sözü, yüz ise zalim yüzü!"[209] Burada emirin kadına karşı yumuşadığını ve nerdeyse onun lehine hüküm vermek üzereyken kocanın devreye girmesi üzerine emirin fikrini değiştirdiğini görmekteyiz. Bütün bu öğelerin bir arada bulunması neticesinde karşımıza güzel bir anekdot çıkmıştır.

3.5. Türkler

3.5.1. Türk Emirlerin Mizah Konusu Yapılması

Emirleri konu edinen anekdotların bir bölümünde Türk İdarecilere de rastlamaktayız. Türk yöneticileri emirler grubuna dahil etmemizin temel sebebi bu yöneticilere söz konusu anekdotlarda emir diye hitap edilmesinden kaynaklanmaktadır. Nitekim Türk idarecilerin, hicrî 3. yüzyıldan sonra bir taraftan devlette söz sahibi olmalarına diğer bir taraftan da hanedana mensup olmamalarına bakılınca her türlü saygı anlamını taşıyan emirlik unvanının Türklere verilmesi anormal bir durum olarak görünmemektedir. Hatta bazı anekdotlarda hakana da emir diye hitap edildiğine rastlanmaktadır. Örneğin Ebû Ali et-Tenûḫî, Yahudi bir doktor olan Vehb b. Yusuf'tan o da Davut adında Şamlı Yahudi bir hekimden şöyle bir olay aktarmaktadır: "[Zamanında] hakanın hekimliğini yapıyordum. [Gününde birinde aniden] hastalandı. Ben ise ona perhiz verdim. O da [bir müddet] perhize uydu ve durumu iyileşti. [Bir süre] sonra bana şöyle dedi: "Bundan daha fazla perhize uyamayacağım." Ben de ona, "[Yiyeceksen] piliç ye!" dedim. Ertesi gün yanına

---

[209] İbn Kuteybe, *a.g.e.,* cilt 1, s. 120. Bu kaynakta anekdot, rivayet zinciriyle birlikte aktarılmıştır. İbn Kuteybe anekdotu Abdurrahman b. Abdullah b. Kureyb'den o da Aṣmaʿî'den Aṣmaʿî ise Basra şehrinin ileri gelen bir adamından aktardığını bildirmiştir. er-Râgıb el-İsfahânî, *a.g.e.*, cilt 1, s. 251. Bu kaynakta anekdotun baş kısmı daha özet bir halde aktarılmıştır. Anekdotun son kısmına da bir önceki kaynakta bulunmayan bir şiir eklenmiştir. Eklenen şiiri vermekte fayda görüyoruz. Çünkü anekdotu tamamlayıcı mahiyettedir. Rivayete göre sonunda koca emire şu şiiri okur:

قومي إلى رحلك أم حاتم قد كِدتِ تسبين فؤادَ الحاكم
بنطق مظلوم ووجه ظالم

Adam karısına hitap ederek şunları söylemektedir, "Ey Ümmü Ḥâtim hadi bakalım kervana dön. Güzel konuşman ve çirkin yüzünle neredeyse emirin aklını başından alacaktın. en-Nüveyrî, *a.g.e.,* cilt 4, s. 12. Bu son iki kaynakta başvurulan makamın emirlik makamı değil de yargı makamı olduğu bildirilmiştir. Bu değişikliğin sebebi yargılama içerikli mizah ürünlerinde emirlere nazaran kadıların daha etkili olacağı düşüncesi olabilir. Buna ek olarak bu son kaynakta kocanın, emirden izin isteyerek karısına peçesini çıkartmasını söylediği ve kadının da emirin izni üzerine peçesini çıkarttığı ifade edilmiştir.

vardığımda ise humma [durumunun] eskisinden daha kötü olduğunu ve neredeyse zatülcenp hastalığına yakalanmanın eşiğinde olduğunu gördüm. Ona, "Emir [hazretleri] dün ne yaptı?" diye sordum. O ise, "bir piliç yedim." dedi. Ben de ona, "Bu, pilicin yapacağı bir şey değil. Bu piliç nasıl bir piliç ki bu kadar zarar vermiş?" dedim. Bunun üzerine emirin hizmetçilerden birisi bana şöyle dedi: "[Emir hazretleri,] bir tay keserek en güzel yerlerini yedi." Bunun üzerine ben de şöyle dedim: "Emir hazretleri! Ben sana piliç eti yemeni tavsiye ediyorum, sen ise binek hayvanı yiyorsun." O ise şu yanıtı verdi: "[Hekim Efendi!] yediğim şey bir binek hayvanının pilicinden ibaret." Ben de içimden ona, "Şimdi ölüm pilicini al bakalım!" dedim. Daha sonra hakanın sağlığına kavuşabilmesi için aylarca süren bir tedavi uyguladım.[210] Tabibin elinden gelen her şeyi yapmaya çalışması ve Türk emirin bir çırpıda bütün bu emekleri zayi etmesi, bu anekdotun mizah yörüngesini oluşturan noktalardır. Bunun yanında bu anekdotta Türk halklarında meşhur olan at eti yeme olgusuna da şahit olmaktayız. Bin yıl önce de bu olgunun mizah eserlerine konu olacak kadar yaygın ve bilindik olması Türk kültürü tarihi açısından önem arz etmektedir. Ayrıca bu anekdotta tıp alanında perhize dayalı tedavi yönteminin eski dönemlerden itibaren kullanıldığını ve liyakat esas alınarak alanında Uzman Yahudi tabiplerin devletin en üst kademelerinde istihdam edildiğini de görmekteyiz.

3.5.2. Mizahî Karakuş Karakteri

Bu kısımda Türklerle ilgili olabilecek ve belki de klasik dönem mizah eserleri arasında en orijinal eserlerden sayılabilecek bir kitaba değinmemiz, konumuz açısından büyük bir önem arz etmektedir. Bu eser, Eyyubîler devletinin hicrî 6. yüzyılda Mısır ve Şam'ı yönettiği bir dönemde kökeni Mısır Hristiyanlarına dayanan ancak sonraları Müslüman olan bir ailede yetişmiş İbn Memmâti (ö. 606/1209) tarafından kaleme alınan el-Fâşûş adlı kitaptır. Bu kitap, İbn Memmâti'nin çağdaşı ve Eyyubî devleti yöneticilerinden Türk emir Bahâüddîn Karakuş'u konu edinen ve farklı kütüphanelerdeki nüshalarda değişik

[210] Ebû Ali et-Tenûḫî, *Nişvâru'l-Muḥâḍara ve Aḫbâru'l-Muẕâkere,* cilt 1, s. 205. Bazı anekdotlarda karşılaştığımız rivayet zincirlerinin bir benzerine burada da rastlamaktayız. Ancak burada dikkatimizi çeken bir başka husus ise bu zincirde bulunanların doktor olması ve özellikle de Yahudi olduklarının belirtilmesidir. Yahudilerin veya başka anekdotlarda da rastladığımız üzere Hristiyanların tıp ilmiyle uğraşmaları ve Müslüman yöneticiler tarafından istihdam edilmeleri dikkat çekici bir durum olarak karşımıza çıkmaktadır.

sayıda anekdot içeren bir eserden ibarettir.[211] İbn Memmâtî bu eserinde ahmaklık, aptallık, gafillik ve geri zekâlılık adına sayabileceğimiz her türlü vasfı emir Karakuş'a yükleyerek onu karikatürize etmeye çalışmıştır. Anekdotlarda genellikle Karakuş'un mahkemede ve yargılama konumunda olduğuna şahit olmaktayız. Bu anekdotlarda dikkatimizi çeken bir diğer husus ise mizah malzemelerinde benzerine çok fazla rastlamadığımız türden Arapçanın yerel şivelerinden birisiyle kaleme alınmış olmasıdır.[212] Yazarın bu anekdotlarda halkın kullandığı dili tercih etmesi, Karakuş'a başvuran insanların başından geçen olay ve konuşmaları aynen aktarma isteğinden ve bu anekdotların herkes tarafından kabul görmesi arzusundan kaynaklanıyor olabilir.[213] Bu eserde bulunan anekdotları daha iyi anlamak ve değerlendirmek için birkaç örneği ele almanın daha faydalı olacağı kanaatindeyiz. Bu anekdotlardaki ana temanın ahmaklık ve kara mizah olduğunu belirtmiştik. Buna örneklik teşkil edebilecek şöyle bir anekdot aktarılmaktadır. Rivayete göre Karakuş'un yanında rikâbdârlık[214] yapan bir kölesi varmış. Bu köle birisini öldürür. Bunun üzerine Karakuş şöyle der: "Köleyi idam edin!" [Yanındakiler ise] ona şöyle derler: "Bu köle sizin demirciliğinizi yapmakta ve atlarınıza nal takmaktadır. Şayet onu idam ederseniz hem onu kaybedersiniz hem de [yerine] başka birisini bulamazsınız." Bunun üzerine Karakuş kapıya doğru bakar ve bir kafesçi görür. Sonra da şöyle der: "Bizim bu kafesçiye ihtiyacımız yok." Adamları kafesçiyi [yakalayıp] getirince şöyle bir emir verir: "Kafesçiyi idam edin. Atlara nal takması için de rikâbdârı serbest bırakın!"[215] Burada tabiri caizse Karakuş ahmaklığın dibine vurmuş bir halde tasvir edilmektedir. Suçluyu suçsuz suçsuzu da suçlu hale getirdiğini görmekteyiz.

Bir başka anekdotta ise bir nevi İbn Memmâtî'nin niyetini ortaya koyan bir hikâyeye rastlamaktayız. Rivayete göre Karakuş'un huzuruna dayak yemiş bir delikanlı çıkar. Karakuş ise bu delikanlıyla birlikte hasmını yakalamaları için beş kişilik bir jandarma [grubu] gönderir. [Bunu duyan hasım,] dayak yiyen delikanlıdan önce Karakuş'un huzuruna gelir ve yanında durur. [Dayak yiyen] genç gelince de Karakuş'a, "İşte bana vuran ve beni döven budur." der. Bunun üzerine Karakuş [o dayak yiyen] gence yönelerek

---

[211] Ebü'l-Mekârim Esʿad b. Mühezzeb b. Mînâ b. Zekeriyâ b. Ebi'l-Melîh Memmâtî, *el-Fâşûş fî Ḥukmi Ḳaraḳûş*, hazırlayan: Abdüllaṭîf Ḥamze, 'y.y.', 't.y.', s. 3-7. Burada 'el-Fâşûş' kelimesinin ahmak anlamına geldiği de belirtilmektedir.

[212] İbn Memmâtî, *a.g.e.*, s. 8,9.

[213] Aḥmed Şevḳî Abdüsselâm Ḍayf, *el-Fukâhe fî Miṣr*, 2. Baskı, Kahire, Daru'l-Maʿârif, 't.y.', s. 47.

[214] Rikâbdâr, atlardan inilir veya binilirken üzengiyi tutan kişi. Burada ise daha genel bir anlamda hem üzengi yapan hem de bu tür görevi üstlenen kişi anlamında kullanıldığı anlaşılmaktadır.

[215] İbn Memmâtî, *a.g.e.*, s. 12.

yere yatırır ve onu öldüresiye döver. O genç bu esnada, "Ben mazlumum, ben mazlumum, diye [bağırıyordur]. Karakuş da ona, "O senden önce geldi." der. [Bunu gören] insanlar, Karakuş ülkede yöneticilik yaptığı sürece orada yaşamayacaklarına dair yemin ederler.[216] Burada merkezine Karakuş'un yerleştirildiği başka bir kara mizah örneğine şahit olmaktayız. Belki de yazar, insanları ve halkı da işin içine katarak hikâyenin ve anekdotun toplum nezdinde daha etkili olmasını amaçlamış olabilir. Anekdotun son kısmında Karakuş'un ahmaklığı bir nevi insanların yemin etmesiyle tescillenmeye çalışılmıştır. Bu durum başka bir anekdotta da karşımıza çıkmaktadır.[217]

Burada değinebileceğimiz bir diğer husus ise İbn Memmâtî'nin o dönem için meşhur bir kara mizah ustası olduğunun belirtilmesidir.[218] Bu sebeple İbn Memmâtî'nin kendisinden önceki dönemlerde kaleme alınmış eserlere de vâkıf olduğu söylenebilir. İbn Memmâtî'nin ürettiği anekdotların arasında bu düşünceyi destekleyen güzel bir örneğe rastlamaktayız. Rivayete göre Karakuş'un bakımını üstlendiği ve hava attığı bir şahini varmış. Bir gün bu şahin elinden kaçar. Karakuş olaydan haberdar olunca şöyle der: "[Şehrin] Nasr ve Zuveyle kapılarını kapatın da uçup başka bir yere gitmesin ve tekrar bize dönsün."[219] İbn Memmâtî'nin, Karakuş'a isnat ettiği bu hayret verici ve ahmaklık içerikli anekdotun, klasik dönem mizah eserlerinde yer alan bir anekdotun neredeyse kopyası olduğu söylenebilir. Özel isimleri bir tarafa bırakacak olursak bu anekdot, önceki dönemlerde kaleme alınan mizah eserlerinde aynen geçmektedir.[220] Bu da bazı mizah malzemelerinde karşılaştığımız benzer hikâye örgülerini anlamamıza yardımcı olmanın yanı sıra bu tür ürünlerin salt güldürü amacına hizmet ettiğini de ortaya koyabilir.

Yukarıda aktardığımız anekdotları incelerken bu eserde geçen anekdot ve mizah ürünlerinin kara mizah türüne dahil edilebileceğini ifade etmiştik. Bunun en bariz sebebi bu anekdotların hepsinde tek bir kişinin yani emir Karakuş'un ele alınması ve mizah konusu yapılması olabilir. Bütün bu hikayelerde başrol olarak Karakuş'un her türlü ahmaklığı, zorbalığı ve zalimliği sergilediğine değinilmesi, bu anekdotların bir karalama politikası için kullanıldığını hissettirmektedir. Bu kanaati destekleyen diğer bir sebep ise

---

[216] İbn Memmâtî, *a.g.e.*, s. 16. Bu anekdotta geçen jandarma kelimesi anekdotun içinde açıklanmıştır. Kelimenin anlamı bilindiği için anekdotun çevirisinde o açıklama kısmını yukarıda aktarmadık.
[217] İbn Memmâtî, *a.g.e.*, s. 19.
[218] Ḍayf, *el-Fükâhe fî Mişr,* s. 42.
[219] İbn Memmâtî, *a.g.e.*, s. 24.
[220] İbn Kuteybe, *a.g.e.,* cilt 2, s. 53. İbn Abdirabbih, *a.g.e.,* cilt 7, s. 174. Ebû Saʿd el-Âbî, *a.g.e.,* cilt 7, s. 191. İbn Hamdûn, *a.g.e,* cilt 3, s. 273.

bu anekdotlarda aktarılmak istenen imajın tam aksine emir Karakuş'un tarih kitaplarında akıllı, zeki, adaletli ve dürüst bir kişiliğe sahip olduğuna şahit olmamızdır.[221] Bununla birlikte İbn Memmâtî'nin bu anekdotlar aracılığıyla kara mizah üslubunu kullanarak Karakuş'a karşı olan şahsi husumetini ortaya döktüğünü ifade edenlerin yanı sıra bu anekdotların bir nevi Karakuş'un şahsında Eyyubî devletine yöneltilen eleştiriler olduğunu söyleyenler de olmuştur.[222] Bizzat Eyyubî devletini değil de devlet bürokrasisindeki idarecilerin ve yöneticilerin yanlış uygulama ve haksızlıklarını eleştirdiğini ifade edenler de bulunmaktadır.[223] Ancak bu anekdotların hepsinde hedef tahtasına Karakuş'un oturtulması ve İbn Memmâtî'nin uzun yıllar boyunca Eyyubî devletinde idarecilik yapmış olması[224] bu anekdotlardan asıl amacın devlet olduğu görüşünü zayıflatmaktadır. Belki de İbn Memmâtî, edebiyat erbabı, şair ve karikatüristlerin adeti üzere davranmış olabilir. Bu kişiler, genellikle hasımlarına karşı edebiyatın, şiirin ve karikatürlerin en belirgin özelliği olan abartma sanatını bolca ve gerektiğinde de sınırsızca kullanabilirler. Bu nedenle de İbn Memmâtî, rakibi konumunda olan Karakuş'un ona karşı ortaya koyduğu bazı davranışlarından veya mahkemede verdiği haksız hükümlerinden rahatsız olarak böyle bir yönteme başvurmuş olabilir.

[221] İbn Ḫallikân, *a.g.e.,* cilt 4, s. 91,92. ez-Zehebî, *Târîḫu'l-İslâm ve Vefeyâtu'l-Meşâhîri ve'l-Aʿlâm,* cilt 12, s. 1118. Ebü'l-Felâh Abdülhay b. Ahmed b. Muhammed eṣ-Ṣâlihî el-Hanbelî, *Şezerâtu'z-Zeheb fî Aḫbâri men Zeheb,* tahkik: Abdülkadir el-Ernavûṭ ve Maḥmûd el-Ernavûṭ, 1. Baskı, Beyrut ve Dimaşḳ, Daru İbn Kesîr, 1986, cilt 6, s. 540.

[222] Ḍayf, *el-Fukâhe fî Miṣr,* s. 43. Riyâḍ Abdülḥüseyn Râḍî, "el-Fâṣûṣ fî Ḥukmi Ḳaraḳûş ed-Devâfiʿ ve'l-Aġrâḍ", *Câmiʿatu Vâsiṭ, Kulliyetu't-Terbiye,* 't.y.', s. 167.

[223] Râḍî, *a.g.e.,* s. 167,168.

[224] İbn Ḫallikân, *a.g.e.,* cilt 1, s. 210,211.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ALT DÜZEY YÖNETİCİLER KONULU MİZAH

1. KÂTİPLER

Kâtipleri incelediğimiz bu idareciler grubunda halife ve sultanların özel kalem müdürleri diye adlandırabileceğimiz 'Divânu'r-Resâ'il' sorumlularından tutun da devletin en alt kademelerinde sıradan yazı işlerinden sorumlu olan kâtiplere kadar geniş bir yelpazeyle karşılaşmaktayız. Kâtiplik görevinin özen ve maharet gerektiren bir vazife olmasından dolayı kâtiplerin seçiminde kullanılabilecek kriterler dahi belirlenmiştir. Öyle ki kâtiplerin her yönüyle iyi bir dış görünüme sahip olmaları gerektiğinden tutun da hangi yazı malzemelerini kullanmaları gerektiğine ve yazıda başvuracakları yazı üslup ve yöntemlerinden hangisinin daha etkili olacağına kadar pek çok detaya değinilmektedir.[225] İyi bir kâtip olabilmek için hangi eserlerin bu alana kaynaklık ettiğine ve temel alınması gerektiğine de değinilmiştir.[226] Bu alanın piri olarak görülen kişi ise el-Câhiz'dir. el-Câhiz'in halife Me'mûn döneminde Divânu'r-Resâ'il kurumunun başına geçtiği ancak üç gün sonra istifa ettiği belirtilmiştir. Hatta birinci Abbâsî döneminin en büyük kâtip ve edebiyatçılarından biri olan Sehl b. Harun'un[227] (ö. 215/830) onun hakkında, "Câhiz bu vazifede kalsaydı hiçbir kâtibin yıldızı parlayamazdı." dediği aktarılmıştır.[228] Bu gruba dahil edebileceğimiz anekdotlarda karşımıza en çok çıkan konular ise ahmaklık, cehalet ve yellenme başlıklarıdır. Kâtipleri ele alan anekdotlarda bu tür başlıklarla karşılaşmamızın ana sebebi, alt düzey idareciler olmalarından dolayı daha rahat bir şekilde eleştiriye maruz kalabilmeleri ve mizaha konu olmaları olabilir. Zira kâtiplerin yetki ve otorite alanlarının kısıtlı olması mizah üreticileri için bir fırsat olarak değerlendirilebilir ve pek çok konu da kâtiplerin üzerine yıkabilir. Buna ek olarak bir diğer sebep de mizah ürünlerinde bu tür başlıkların daha fazla dikkat çekmesi ve bu tür mizah öğelerinin insanlar üzerinde daha büyük bir etki bırakmasından kaynaklanıyor olabilir.

---

[225] İbn Abdirabbih, *a.g.e.,* cilt 4, s. 253-255.

[226] İbn Haldûn, *a.g.e.,* s. 521. Burada İbn Haldûn dört temel eserden bahsetmektedir. Bunların İbn Kuteybe'nin *Edebu'l-Kâtib*, Müberred'in *el-Kâmil,* Câhiz'in *el-Beyân ve't-Tebyîn* ve Ebû Ali el-Ḳâlî'nin *en-Nevâdir* adlı eserleri olduğunu ifade etmektedir. Hatta bu eserlerin dışındaki kaynakların bu temel eserlerin uzantısı olan ikincil kaynaklar olduğunu da belirtmektedir.

[227] ez-Ziriklî, *a.g.e.,* cilt 3, s. 143.

[228] Yâkût el-Hamevî, *a.g.e.,* cilt 5, s. 2103.

1.1. Ahmaklık

Yukarıda da belirttiğimiz üzere kâtipleri konu edinen mizah malzemelerinde en çok rastladığımız konulardan birisi de ahmaklıktır. Burada dikkat çeken meselelerden birisi kâtiplerin ahmaklık ve cehaletle anılarak mizah konusu yapıldığı anekdotlarda bu kâtiplerin Deylem bölgesine mensup olmalarıdır. Hatta Deylem bölgesinde bulunan kâtiplerin ahmaklıkla meşhur oldukları açıkça ifade edilmiştir.[229] Normal durumlarda kâtiplerde bulunması gereken ilim ve zekânın ahmaklıkla tam bir zıtlık arz etmesi, bu ürünlerin tüketici üzerinde daha büyük bir etki bırakmasına sebep olduğu söylenebilir. Örneğin rivayete göre Antakya'da Halep emirinin atadığı bir âmil varmış. Bu âmilin de [yanında görev yapan] budala bir kâtibi varmış. [Günün birinde] Müslümanların Bizans'a karşı [cihat etmek için] kullandıkları iki adet kadırgaları denizde batar. Bunun üzerine bu kâtip, âmil adına Halep emirine bir yazı yazarak [durumu bildirmek ister ve şu yazıyı gönderir]: "Rahman ve Rahim olan Allah'ın adıyla, [saygıdeğer] emir hazretlerine iki kadırganın, yani geminin, denizin azgınlığından dolayı, yani şiddetli dalgalardan dolayı, alabora olduğunu, yani battığını ve içlerindeki [mürettebatın da] helak olduğunu, yani öldüğünü bildiririm." Bunun üzerine Halep emiri valiye şu cevabı gönderir: "Gönderdiğin yazı yerine vardı, yani ulaştı ve anladık, yani okuduk, bu kâtibini terbiye et! Yani döv! Değiştir! Yani işine son ver! Çünkü o ahmağın teki yani budala birisi. Vesselam. Yani yazı bitti."[230] Burada kâtibin yazmak istediği her bir kelimeyi öncelikle anlamı daha kapalı olabilecek kelimelerden seçmesi sonrasında da bu kelimeleri açıklama ihtiyacı hissetmesi ve buna karşın da emirin aynı üslubu kullanarak cevap yazması bu anekdotun temel mizahî öğesini teşkil etmektedir. Burada gülmeyi ve güldürüyü tetikleyen şeyin üslupta kullanılan absürt tekrarlardan meydana geldiği söylenebilir. Bergson ise buna benzer durumlarda temel mizahî öğelerin, insanın ve olguların makineleştirilmesi veya mekanikleştirilmesiyle meydana gelen absürt tekrarlardan oluştuğunu ifade etmiştir.[231]

---

[229] Ebû Ali et-Tenûḫî, *Nişvâru'l-Muḥâḍara ve Aḫbâru'l-Muẕâkere,* cilt 7, s. 168-173.

[230] Ebû Ali et-Tenûḫî, *Nişvâru'l-Muḥâḍara ve Aḫbâru'l-Muẕâkere,* cilt 7, s. 178. Bu kaynakta aktarılan anekdotun rivayet açısından en belirgin özelliği bir isnat zinciriyle birlikte aktarılmış olmasıdır. Bu olayı Ebû Ali, babası Ebü'l-Ḳâsim'den, o da babasından, o da el-Hüseyn b. es-Semeydeʿ el-Anṭâkî'den aktardığını belirtmiştir. eṣ-Ṣâbî, *a.g.e.,* s. 305,306. Burada eṣ-Ṣâbî'nin, anekdotu bir önceki kaynaktan aldığını görmekteyiz. Nitekim anekdotu aktarırken Ebû Ali'nin aktardığını açıkça belirtmektedir. İbnü'l-Cevzî, *Aḫbâru'l-Ḥamḳā ve'l-Muġaffelîn,* s. 113.

[231] Bergson, *a.g.e.,* s. 9-47.

Bu anekdotta bozuk bir plak gibi her bir kelimeyi tekrar tekrar açıklayan kâtibin, bizlere bir robot gibi göründüğünden dolayı gülmemize sebep olduğu söylenebilir.

1.2. Cehalet

Ahmaklığın yanı sıra karşımıza çıkan bir diğer başlık ise cehalettir. Öyle ki okuma yazma bilmeyen kâtiplerin mizah konusu yapıldığına ve neredeyse kölelerden hiç farkı olmayan hizmetçiler gibi değerlendirildiklerine şahit olmaktayız.[232] Daha önce de ifade edildiği üzere kâtiplerin çalışma alanı en genel ifadeyle her türlü yazı işidir. Bu nedenle okur yazarlığın bulunmadığı kişiler için böyle bir meslekten söz etmemiz imkânsız gibi durmaktadır. Ancak işin içine mizah ve güldürü girdiğinde mizah üreticilerinin, kâtipleri bu yönden mizah konusu yaptıklarını görmekteyiz. Kâtipleri ele alan mizah eserlerinde bu türe dahil edebileceğimiz çok sayıda anekdotla karşılaşmaktayız. Örneğin rivayete göre Deylemli bir kâtibin yanına hemşehrisi ve arkadaşı olan bir kâtip yaralı bir halde gelir. [Ev sahibi olan kâtip] arkadaşına şöyle der: "Neyin var?" [Yaralı arkadaşı ise] şöyle der: "Bugün emir [hazretlerine] arazilerine [tayin ettiği] vekilinden bir mektup geldi ve bana uzatarak, "Bunu oku!" dedi. Ben ise önceleri böyle bir yazı geldiğinde [yazıyı alır] bir öğretmene giderdim. Öğretmen bu yazıyı okur ben de ezberlerdim. [Sonra da] emirin huzuruna girer ve ona [mektupta yazanları] okurdum. Bugün ise emirin huzurundan çıkmak için bir fırsat bulamadım ve ağlayarak ona şöyle dedim: "Ben okuma yazma bilseydin sultan Ali b. Büveyh'in kâtibi olurdum." Bunun üzerine emir bana ufak bir mızrak fırlatarak beni yaraladı."[233] Bir yandan kâtibin okur yazar olmadığını gizlemek için ilginç numaralara başvurması diğer bir yandan da en sonunda yakalanması bu anekdota rengini veren temel unsurları oluşturmaktadır. Ayrıca hem ev sahibi olan kâtibin hem de arkadaşının Deylemli olduğu vurgusu gözden kaçmamaktadır. Bu durum, neredeyse her dönemde karşılaştığımız coğrafi bölge-mizah ilişkisinin o dönemde de Deylem coğrafyası için geçerli olduğunu ortaya koymaktadır.

[232] Ebû Ali et-Tenûḫî, *Nişvâru'l-Muḥâḍara ve Aḫbâru'l-Muẕâkere,* cilt 7, s. 173. eṣ-Ṣâbî, *a.g.e.,* s. 224. İbnü'l-Cevzî, *Aḫbâru'l-Ḥamḳā ve'l-Muġaffelîn,* s. 115.

[233] Ebû Ali et-Tenûḫî, *Nişvâru'l-Muḥâḍara ve Aḫbâru'l-Muẕâkere,* cilt 7, s. 172. eṣ-Ṣâbî, *a.g.e.,* s. 223,224.

1.3. Yellenme

Burada karşılaştığımız diğer bir başlık ise yellenme konusudur.[234] Daha önce de ifade ettiğimiz gibi kâtiplerin bu tür bir mizaha konu yapılmaları, zayıf konumlarından kaynaklı olabilir. Zira mizah üreticileri, genellikle cezaların ve yaptırımların olmadığı yer ve zamanlarda daha rahat davranabilmektedirler. Bu nedenle böyle bir başlık için halife ve sultanlar gibi üst düzey idareciler yerine mizah üreticilerine ve aktarıcılarına zarar verme imkânı çok daha az olan kâtipler gibi alt düzey idareciler seçilmiş olabilir. Hatta bazı yellenme içerikli anekdotlara kâtip karakterinin yanı sıra ismi veya hakkında çok fazla bilgi verilmeden yerleştirilen diğer idarecilere de rastlamaktayız. Örneğin Ehvâz bölgesinde sağır bir âmil varmış. Bu âmil, meclisinde yellenir ve ses çıkarmadığını zannedermiş. Günün birinde bu âmil, önünde kâtibi ve etrafında da yardımcılarının bulunduğu [bir esnada] sesli bir şekilde yellenir. Bunun üzerine kâtip bir kâğıt parçası alarak üzerine şöyle yazar: "Allah emir [hazretlerine] hayırlar ihsan eylesin! Çıkan bu şey sesli bir yellenmeden ibaret. O ise sessizce çıkardığını zannetmekte. Şayet tutmak isterse Allah'ın izniyle bunu yapar." Bunun akabinde idareci [kâğıdı alarak] kenarına şöyle yazar: "Seni, vergi işlerimizi yazman [için] görevlendirdik. Yellenmemizden sorumlu olman [için] değil. Diğerleri nasıl görmezden geliyorlarsa sen de görmezden gel! Senin onlardan [ne farkın var]?[235] Görüldüğü üzere böyle bir konu üzerinden mizah üretilirken her ne kadar kâtibe vurgu yapılsa da yellenen kişinin bir idareci olduğu aktarılmakla birlikte kim olduğuna dair herhangi bir bilgi veya detay verilmemektedir. Daha önce de belirttiğimiz gibi bunun sebebi, anekdotun bu şekilde aktarılmasının daha güvenli olacağı düşüncesi olabilir. Ayrıca anekdotun son kısmına yerleştirilen ve hazırcevaplık içeren cümlelerin anekdota olan katkısı da gözden kaçmamaktadır.

1.4. Cimrilik ve Oburluk Konuları

Kâtiplerin ele alındığı mizah ürünlerinde öne çıkan başlıklardan birisi de cimrilik ve oburluk konusudur. Bu da içeriğine kâtiplerin yerleştirildiği anekdotlarda yürütülen mizah anlayışının bir parçası olarak gözükmektedir. Nitekim kâtiplerin genellikle ciddi eleştiri ve karikatürize içeren mizah malzemelerine konu edildiklerine rastlamaktayız. Örneğin Şair Diʿbil (ö. 246/860), buna örnek olabilecek güzel bir olayı şöyle

[234] Ebû Hayyân et-Tevhîdî, *a.g.e.,* cilt 6, s. 239,240. ez-Zemahşerî, *a.g.e.,* cilt 5, s. 121. Ebû Saʿd el-Âbî, *a.g.e.,* cilt 6, s. 355.
[235] Ebû Saʿd el-Âbî, *a.g.e.,* cilt 6, s. 354.

aktarmaktadır: "[Bir defasında] Sehl b. Harun'a misafir olduk ve yanında [uzun bir vakit] kaldık. [Bu süre içinde bize hiçbir şey ikram etmediği için] neredeyse açlıktan ölecektik. Onun [sınırlarını] zorlayınca hizmetçisine şöyle dedi: "Allah belanı vermesin! Öğle yemeğini getir!" Bunun üzerine bize, içeriğinde sadece yaşlı ve eti sert bir horoz bulunan bir kap çorba getirildi. Eti o kadar sertti ki ne bıçak kesiyordu ne de ağızda çiğneniyordu. Sehl yemeğe dikkatlice bakarak inceledi. Sonra da [hızını alamayarak] eline bir kuru ekmek parçası alıp tabağın altını üstüne getirdi. Ancak horozun kafasının olmadığını fark etti. Biraz başını öne eğip [düşündükten] sonra hizmetçiye seslenerek ona, "Kafa nerede?" dedi. Hizmetçi, "Attım." diye cevap verdi. Sehl ise, "Niçin attın?" dedi. Hizmetçi de şu cevabı verdi: "Yiyeceğinizi bilmiyordum." Bunun üzerine Sehl ona şöyle dedi: "Niçin yemeyecekmişim? Yemin ederim ki ben ayaklarını atandan bile nefret ederim. Kafasını atanı var sen düşün!" sonra da şöyle dedi: "Bu davranışından sırf uğursuzluk için bile nefret ederim. Baş, başta olan içindir[236] ve duyu organları başta bulunur. Horoz başıyla öter. Bu ötmesi olmasa hiç kimse ona rağbet etmez. Bereket umulan ibiği de başındadır. Gözleri [arılık ve saflıkta] darbı mesel haline gelmiştir. Şöyle denir, "Horoz gözü gibi bir içecektir." Beyni, böbrek ağrısına birebir gelir. Çiğnerken horoz kafasının kemiğinden daha yumuşak bir kemiğe rastlamadım. [Hadi diyelim ki] benim yemeyeceğimi zannettin. Çoluk çocuğun yiyebileceğini düşünseydin ya! Sen, horoz kafası yemeyecek kadar değerliysen. Bizlerde horoz kafası yiyen bulunur. Sen horoz kafasının, kanat uçlarından, ayak ve boyundan daha iyi olduğunu bilmiyor musun? Bak bakalım! Neredeymiş?" Köle ise, "Allah'a yemin olsun ki nereye attığımı bilmiyorum." dedi. Bunun üzerine Sehl ona şöyle dedi: "Lakin ben biliyorum. Sen onu midene attın. Allah seni bildiği gibi yapsın."[237] Burada her ne kadar Sehl b. Harun'un cimriliğine vurgu yapılsa da yemeği ve horoz kellesini hiç kimsenin aklına gelmeyecek şekilde ve özendirici bir üslupla anlatması, dolaylı da olsa yemeğe ne kadar düşkün olduğunu gösteriyor. Ayrıca anekdotta o dönemin bazı tıbbi kabullerinden tutun da deyimlere, sosyal yaşantıya, idarecilerin hizmetçi ve köle bulundurmasına ve gelenek

[236] Anekdotta kafiyeli bir şekilde şöyle geçmektedir "الرأس للرئيس" bununla günümüze kadar devam edegelen bir geleneğe atıfta bulunulmaktadır. Nitekim Arap ülkelerinin çoğunda genellikle davetlerde takdim edilen kelleler toplumda ileri gelenlerin önüne konur.

[237] el-Câhiz, *Kitâbu'l-Ḥayevân,* cilt 2, s. 374,375. İbn Kuteybe, *a.g.e.,* cilt 3, s. 145. İbn Abdirabbih, *a.g.e.,* cilt 7, s. 200,201. ez-Zemahşerî, *a.g.e.,* cilt 4, s. 402,403. İbn Hamdûn, *a.g.e,* cilt 2, s. 387,388. Bu kaynaklara baktığımızda zamanla kaynakların olayları biraz daha özetleyerek aktardığına şahit olmaktayız. Bu da zaman içinde anekdotların mizah açısından incelenmeye ve değişikliklere tabi tutulduğunu ortaya koyabilir.

göreneklere kadar pek çok mesele hakkında bilgi verildiğine de tanık olmaktayız. Keza Sehl b. Harun'un horoz kellesini ve faydalarını uzun uzadıya anlatması, bir nevi meseleyi karikatürize ederek olaya daha iyi dahil olmamızı sağlamaktadır.

1.5. Yersiz Merak

İnsanın çok meraklı olması, ilim alanında olduğu gibi bazen faydalı olurken bezen de gereksiz ve faydasız olabilmektedir. Âyet ve hadislerde de Müslümanın kendisini ilgilendirmeyen şeylerden uzak durması gerektiğini bildiren emir ve tavsiyelere rastlamaktayız.[238] Tabii ki de bu durumun, klasik dönem mizah eserlerinde mizah üretmeye müsait olduğu telakki edilerek kâtipleri ele alan anekdotlarda kullanıldığını görmekteyiz. Örneğin rivayete göre kâtibin birisi yazı yazarken yanında [duran] bir adam [gizlice] yazısını gözetler. [Adam o kadar çok bakar ki] kâtip rahatsız olur ve kâğıda şöyle yazar: "[Yanımda durup] yazdığım şeyleri gözetleyen namus ve şeref yoksunu[239] birisi olmasaydı uzun uzadıya yazarak içimden geçen her şeyi [kaleme alıp] açıklayacaktım. Bunun üzerine adam şöyle der: "Efendim! Yemin ederim ki yazınıza bakmıyordum." Kâtip ise şu yanıtı verir: "Öyleyse ne yazdığımı nasıl okudun aşağılık adam?"[240] Bu anekdot, günümüzde genellikle toplu taşıma araçlarında rastladığımız bazı fazla meraklı kişilerin yanlarındaki insanların telefonlarına gizlice bakmalarına ne kadar da çok benzemektedir. İnsanlar genellikle böyle bir durumla karşı karşıya kaldıklarında herhangi bir tepki vermezler. Hatta her iki taraf da hiçbir şey olmamış gibi davranabilir. İşte normal bir olayı mizaha dönüştürme yeteneğinin burada ortaya çıktığı söylenebilir. Mizah üreticisi, bu sıradan olayı bir adım ileri götürerek kâtibin durumu fark ettiğini ve harika

---

238 Tirmizî, Ebvâbü'z-Zühd/11. İsrâ, 17/36.

239 Anekdotun bu kısmında ağır küfürler aktarılmaktadır. Uygun olmayacağı düşüncesiyle mümkün olduğu kadar daha hafif lafız ve kelimelerle değiştirmeyi uygun bulduk.

240 Ebû Saʿd el-Âbî, *a.g.e.*, cilt 2, s. 152. er-Râgıb el-İsfahânî, *a.g.e.*, cilt 1, s. 135. Muhammed b. Ḳâsim b. Yaʿkûb el-Amâsî, *Ravḍu'l-Aḫyâr el-Munteḫab min Rebîʿi'l-Ebrâr,* tahkik: Maḥmûd el-Fâḫûrî, 'y.y.', Daru'l-Ḳalemi'l-ʿArabî, 't.y.', s. 51. Bu son kaynak, diğerlerine nispeten daha geç dönemlere ait bir eserdir. Burada en fazla dikkatimizi çeken mesele ise anekdotta geçen sövme ve küfürlerin törpülenerek aktarılmış olmasıdır. Aktarılan anekdotun ilk dönem mizah eserlerinde yerini almasından neredeyse beş asır sonra yaşayan bu eserin sahibi el-Amâsî'nin, anekdotu aktarırken orijinal halindeki açık saçıklıkla değil de ifadeleri ve özellikle de sövmelerin bulunduğu bölümü daha fazla yumuşatarak aktarması akıllara farklı soru işaretleri getirmektedir. İçinde bulunduğumuz dönemde de edebiyatçıların veya İslâmî ilimlerle uğraşanların hiçbir şekilde ve kesinlikle kötü bir söz söylemeyecekleri veya sövmeye başvurmayacakları kanısının yaygın olduğuna şahit olmaktayız. Buradan hareketle sövmeye ve küfre başvurmayı tasvip etmemekle birlikte insan doğasında bulunan ve genellikle de kızgınlık halinde ortaya çıkan bu tür bir davranışın ilk dönemlerde yaşayan hiç kimseden sadır olmadığı kanısının da doğru olmayacağı kanaatindeyiz. Mamafih İslam'ın ilk dönemlerinde yaşayan âlim ve bilginlerin tek bir kez dahi olsa sövmeye başvurmadıklarını savunmak o dönemi doğru anlamanın önünde bir set oluşturabilir.

bir manevra ile bu davranışı karşı tarafın yüzüne vurduğunu aktarmaktadır. Tabii olarak rütbe bakımından güçlü konumda olan kâtibin ağzına gelen her türlü küfrü savurduğunu da bildirmektedir. Sövme ve küfürlerin bir kısım tüketici grubu için mizah eserlerinde olmazsa olmaz öğeler olduğunu daha önce de belirtmiştik. Ayrıca buna benzer içerikli anekdotların özellikle de kâtipleri ele alması,[241] üzerinde durulması gereken bir husus olarak karşımıza çıkmaktadır. Bunun da kâtiplerin mesleği olan yazı işlerinin bu tür anekdotlar için uygun bir zemin oluşturmasından kaynaklandığı düşünülebilir.

1.6. Mesleki Hatalar

Anekdotların ve mizah malzemelerinin tasnife tabi tutulmasından itibaren kâtipleri ele alan ürünlerin çeşitlilik arz ettiği görülmektedir.[242] Bu ürünlerin içerisinde kâtiplerin mesleki hataları üzerinden mizah üretilmeye çalışıldığına da rastlamaktayız. İdareciler veya kurumlar arasındaki yazışmalardan sorumlu olan kâtiplerden sadır olan bir takım yazı hatalarının hem ciddi problemlerin hem de mizah dozu yüksek anekdotların ortaya çıkmasına neden olduğunu söyleyebiliriz. Örneğin rivayete göre Süleyman b. Abdülmelik, Ebû Bekir b. Ḥazm'a, "Senin vilayette bulunan kadınsı erkekleri[243] say! (أحصِ مَنْ قِبَلَكَ مِن المُخنَّثين) diye bir yazı gönderir. Ancak Ebû Bekir'in kâtibi yazıyı yanlışlıkla (أحصِ) yerine (أخصِ)[244] [Vilayette bulunan kadınsı erkekleri hadım et!] şeklinde okur. Ebû Bekir de [bölgesinde bulunan] kadınsı erkekleri toplar ve hadım eder.[245] Görüldüğü üzere neredeyse bütün dillerde karşımıza çıkabilecek bazı hatalı

---

[241] Ebû Bekr Muhammed el-Endelüsî el-Ġırnâṭî, *a.g.e.*, s. 216. İbnü'l-Cevzî, *Aḫbâru'l-Eẕkiyâʾ*, s. 90.

[242] İbn Kuteybe, *a.g.e.*, cilt 2, s. 227. İbn Abdirabbih, *a.g.e.*, cilt 4, s. 256,257. Cilt 7, s. 230,231. Ebû Ali et-Tenûḫî, *Nişvâru'l-Muḥâḍara ve Aḫbâru'l-Muẕâkere,* cilt 1, s. 174. Cilt 2, s. 138,139. Cilt 6, s. 213. Cilt 7, s. 226,227. eṣ-Ṣâbî, *a.g.e.*, s. 331-333. er-Râgıb el-İsfahânî, *a.g.e.*, cilt 1, s. 140. ez-Zemahşerî, *a.g.e.*, cilt 1, s. 437,438. İbn Hamdûn, *a.g.e,* cilt 8, s. 33.

[243] Anekdotta geçen (المُخنَّث) kelimesi kadınsı hareketler sergileyen erkek anlamında kullanılmıştır.

[244] (أخصى – يخصي – إخصاء) şeklinde çekimi yapılan ve hadım etmek anlamında kullanılan fiil, (أحصى) şeklinde ve saymak anlamında kullanılan fiilden sadece bir harf noktası ile farklılaşmaktadır. Netice itibarıyla bu nokta harfin başka bir harfe dönüşmesini ve fiilin de farklı bir fiil haline gelmesini sağlamaktadır.

[245] İbnü'l-Cevzî, *Aḫbâru'l-Ḥamḳā ve'l-Muġaffelîn,* s. 113. Çeviride nispeten geç döneme ait bir eser olmasına rağmen bu kaynağı esas aldık. Zira buradaki anekdot, diğer kaynaklara nazaran daha derli toplu bir şekilde aktarılmıştır. İbnü'l-Cevzî burada bu olayın bir hata olmadığını ve halifenin aşırı kıskanç olmasından dolayı gerçekten valiye böyle bir emir yönelttiğini bildiren farklı bir rivayetin de olduğunu ifade etmektedir. el-Câhiz, *Kitâbu'l-Ḥayevân,* cilt 1, s. 121,122. Bu en eski kaynakta bu yazıyı göndermek isteyenin Hişâm b. Abdülmelik olduğu aktarılmıştır. Belki de bu kaynakta aktarılan anekdotun en orijinal yönlerinden birisi Câhiz'in olayı aktardıktan sonra anekdottaki mizah üzerine bir inceleme ve değerlendirme yapmasıdır. Burada Câhiz, öncelikle farklı bir rivayet aktararak kâtibin bu yazıyı yanlışlıkla değil de orijinalinde (أخصِ) yazdığı için öyle okuduğunu bildirmektedir. Sonrasında ise Yaḳturî'nin şöyle dediğini aktarmıştır, "Hişâm neden hünsaların sayılmasın istesin ki? Böyle bir

yazımların veya yanlış okumaların nasıl ciddi bir sıkıntıya dönüşebileceğine veya yeri geldiğinde güldürü düzeyi yüksek mizah ürünlerini ortaya koyabileceğine şahit olmaktayız. Bir taraftan kelime ve harflerle diğer bir taraftan da anlamlarıyla oynamaya dayalı bir mizah anlayışının hem yukarıda aktardığımız anekdotta müşahede edilmesi hem de içinde bulunduğumuz dönemde halen revaçta olması, bu tür bir mizah tekniğinin çok eski dönemlerden itibaren kullanıla geldiğini göstermektedir.

2. ASAYİŞ SORUMLULARI

İlk dönem Arap edebiyatı ve mizah eserlerinde rastladığımız ve Genellikle de 'Ṣâḥibu'ş-Şurṭa' diye adlandırılan emniyet ve asayiş görevlileri, farklı rütbelerde görev yapan ve şehirlerle belirli yerleşim yerlerinin güvenliğinden ve asayişinden sorumlu olan alt düzey idarecilerden oluşmaktadırlar. Asayiş görevlilerinin, kadıların üstlendiği bazı görevlerden tutun da kendi alanlarındaki görev dağılımına kadar pek çok sorumluluğu yerine getirdiklerine şahit olmaktayız.[246] Asayiş ve emniyet görevlilerini ele alan anekdotların içerik bakımından kâtipleri konu edinen mizah malzemeleriyle benzerlik gösterdiğini müşahede etmekteyiz. Daha önce de belirttiğimiz üzere bu durumun ortaya çıkmasına sebep olan şeyin her iki grubun da alt düzey yöneticilere mensup olmaları ve kendilerine karşı ortaya konulabilecek mizah ürünlerine veya karikatürizelere mâni olabilecek kadar yetki ve otoriteye sahip olmamalarından kaynaklandığı söylenebilir. Bu gruba dahil edebileceğimiz alt düzey emniyet görevlilerini ele alan güldürü malzemelerinin daha önce de kâtipler başlığı altında değindiğimiz pek çok konu ve başlığı ele aldığı görülmektedir.

2.1. Saflık ve Ahmaklık

Kişinin doğru ve yerinde yaptığını zannettiği bazı davranışların, yersiz ve ahmakça olduğunun ortaya çıkması çok ciddi problemlere yol açabildiği gibi mizah konusu haline

istek anlamsızdır. Bu yazının içeriğinde [hadım etme emri bulunmaktaydı.]" Câhiz, Buna ek olarak anekdotun son kısmında aktarıldığını belirttiği ve hünsaların verdiği tepkiyi yansıtan "işte şimdi gerçekten kadın olduk" cümlesini de şöyle yorumlamaktadır, "Bu hünsalar, sanki ellerinden gelse kadın olmayı tercih ederler [gibi konuşuyorlar.]" Ebû Bekr Muhammed b. Yahyâ b. Abdillâh b. Abbâs b. Muhammed b. Sûl-Tegin el-Baġdâdî eş-Şatrancî eṣ-Ṣûlî, *Edebu'l-Kuttâb,* tahkik: Muhammed Behcet el-Eserî, Kahire, el-Maṭbaʿatu's-Selefiyye, H. 1341, s. 59. er-Râgıb el-İsfahânî, *a.g.e.*, cilt 1, s. 140. Bu kaynakta halifenin Velîd b. Abdülmelik olduğu aktarılmıştır. Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Ali el-Ḳalḳaşendî, *Ṣubḥu'l-Aʿşâ fî Ṣınâʿati'l-İnşâʾ,* Kahire, Daru'l-Kutubi'l-Mişriyye, 1922, cilt 3, s. 154. Bu kaynakta ise diğerlerinden farklı olarak emir verenin Abbâsî dönemi halifelerinden Mütevekkil olduğu belirtilmiştir. Diğer kaynaklarda ise farklı isimler aktarılmasına rağmen hepsinin ortak noktası Emevî devleti halifelerinden olmalarıdır.

[246] Ebû Saʿd el-Âbî, *a.g.e.*, cilt 5, s. 201,213. İbnü'l-Cevzî, *Aḫbâru'l-Ẕkiyâʾ*, s. 90. İbn Hamdûn, *a.g.e,* cilt 2, s. 373,374. Cilt 9, s. 434. Ebû Bekr Muhammed el-Endelüsî el-Ġırnâṭî, *a.g.e.*, s. 212.

de gelebilmektedir. Bu tür davranışların mizaha dönüşmesi için cezaya maruz kalmaması veya ciddi bir zarara sebep olmaması gibi uygun şartların oluşması gerekmektedir. Ayrıca bu tür saflık ve ahmaklık içeren ürünlerin idarecileri masaya yatırması, anekdotun tesirine olumlu yönde bir katkı sunmaktadır. Örneğin rivayete göre Saʿîd b. Selm, (ö. h. 201-210) Emîrü'l-Mü'minîn Musa [el-Hâdi] ile birlikte yürürken [yanlarında bulunan] Abdullah b. Mâlik,[247] elinde [küçük] bir mızrak taşımaktaydı. Abdullah b. Mâlik'in merkebinin sebep olduğu [toz ve] toprak ise rüzgârın etkisiyle Musa'nın yüzüne gelmekteydi. Ancak Abdullah'ın olup bitenden haberi yoktu. Musa ise üzerine gelen [toz ve] topraktan kaçmaya çalışıyordu. Bu esnada Abdullah [ara ara] Musa'nın yürüdüğü yerlere bakarak hizasında durmaya özen gösteriyordu. Hizasına gelince de Musa'nın yüzüne [toz] toprak gelmekteydi. Bu durum uzunca bir vakit devam edince Musa, Saʿîd b. Selm'e yönelerek ona şöyle dedi: "Bu yolculuğumuzda şu budala[248] yüzünden başımıza neler geldiğini görüyor musun?" Saʿîd ise şu yanıtı verdi: "Ey Emîrü'l-Mü'minîn! Allah'a yemin ederim, Abdullah elinden gelen her şeyi yaptı ama muvaffak olamadı!"[249] Burada hazırcevaplık gibi dile dayalı bir mizah örneğine değil de davranış esaslı bir mizah örneğine yani bir davranışın gülünç olmasından dolayı karşımıza bu anekdotun çıktığına şahit olmaktayız. Asayiş âmirinin saflık ve ahmaklık sergilemesi ve hatta istemeyerek de olsa koskoca halifeyi zor bir duruma düşürmesi, zihinlere günümüzün komedi içerikli sahnelerini getirmektedir. Tabii ki de bu tür anekdotlarda sadece davranışa dayalı veya sadece söze ve dile dayalı bir mizah anlayışından veya türünden bahsetmek tutarlı olmayacaktır. Zira gördüğümüz kadarıyla kaliteli ve etkili sayılabilecek mizah malzemelerinin bir yandan gülünç hareket ve davranışlar içerdiğine diğer bir yandan da hazırcevaplık gibi dile dayalı bir espritüellik barındırdığına tanık olmaktayız. Yukarıda aktardığımız anekdotta ise her ne kadar asayiş âmiri Abdullah'ın davranışı anekdotun mizahî rengini belirlese de

[247] Aktarılan anekdotta her ne kadar açıkça emniyet veya asayiş görevlisi olduğu belirtilmese de hikâyenin zikredildiği kaynakların birisinde eserin muhakkiki tarafından aktarılan bilgiye göre Abdullah b. Mâlik'in uzun bir zaman boyunca asayiş görevinin başında bulunduğu ifade edilmiştir. bkz. el-Câhiz, *et-Tâc fî Aḫlâḳi'l-Mulûk,* s. 81.

[248] Burada budala diye tercüme ettiğimiz kelime için kullandığımız rivayette ahmak anlamında kullanılan (الحائن) kelimesi verilirken diğer bir kısım rivayetlerde de hain anlamındaki (الخائن) kelimesi geçmektedir. Abdullah'ın sergilediği davranışın bir nevi aptallık içermesinden dolayı böyle bir çevirinin bağlama bakıldığında daha uygun olacağı görünmektedir.

[249] el-Câhiz, *el-Beyân ve't-Tebyîn,* cilt 2, s. 254,255. el-Câhiz, *et-Tâc fî Aḫlâḳi'l-Mulûk,* s. 80,81. İbn Abdirabbih, *a.g.e.,* cilt 2, s. 269.

halifenin, arkadaşına gizlice Abdullah hakkında bir şeyler söylemesi, anekdotun mizahî yönüne bariz bir şekilde katkı sağlamakta ve güldürü yönünü pekiştirmektedir.

2.2. Tufeylilik

Pek çok mizah ürününde olduğu gibi asayiş ve emniyet görevlilerini ele alan güldürü malzemelerinde de asalaklık veya tufeylilik diye adlandırabileceğimiz başlıklara rastlamaktayız. Diğer bir ifadeyle mümkün olan her durumda başkalarının sırtından geçinerek kendi elinde bulunan imkanları kullanmamaya ve sahip olduğu paraları harcamamaya özen göstermek şeklinde tezahür eden fırsatçılık içerikli ürünleri görmekteyiz. Hatta bu konuda müstakil bir eserin kaleme alındığını da görmekteyiz.[250] Anormal bir durumu yansıtan asalaklığın günlük hayatımızda bile çokça mizaha dönüştüğüne tanık olmaktayız. Bu tür bir mizahî içeriğin günlük hayatta gençler ve özellikle de bekarlar arasında çok yaygın olduğunu görmekteyiz. Bu nedenle böylesi ürünler, mizah üreticileri ve aktarıcıları için kaçırılmaması gereken fırsatlar gibi durmaktadır. Emniyet ve asayiş sorumlularını konu edinen anekdotların bir bölümünde asalaklığa dair güzel örnekler bulunmaktadır. Mesela rivayete göre tufeyli birisi, uzaktan bir grup zındığın ölüme götürüldüğünü görür. [Ancak] giysilerinin temiz ve kılık kıyafetlerinin düzgün olmasından ötürü bir yemek ziyafetine [giden] davetliler olduklarını zanneder. [Ne yapar eder bir yolunu bularak] aralarına girmeyi ve onlardan birisi [gibi] olmayı başarır. [Grupla birlikte] asayiş âmirinin yanına varınca [olan bitenin farkına varır ve] ona şöyle der: "Allah size iyilikler ihsan eylesin! Allah'a yemin ederim, benim bunlarla alakam yok. Ben sadece bir tufeyliyim ve bunların bir ziyafete davet edildiklerini zannederek aralarına karıştım." Asayiş âmiri ise, "Bu anlattıkların seni benim [elimden] kurtarmaya yetmez. Vurun bunun boynunu!" der. Bunun üzerine tufeyli ona şöyle der: "Allah size hayırlar ihsan eylesin! Şayet [boynumu vurmaya] kesin kararlıysanız bari cellada emredin de kılıçla karnıma vursun! Çünkü beni bu çıkmaza sokan karnımdır." Bunun üzerine âmir güler ve cezayı durdurur. Akabinde ise [yanındakiler] âmire bu adamın meşhur bir tufeyli olduğunu bildirirler. Bunun üzerine âmir de onu serbest bırakır.[251] Bu anekdotta bir yandan tufeylinin başına nelerin geldiği

[250] el-Ḫaṭîb el-Bağdâdî, *a.g.e.*, Bkz.

[251] İbn Abdirabbih, *a.g.e.*, cilt 7, s. 236. Burada aktardığımız anekdotun yanı sıra aynı konuyu ele elen ve yukarıda incelediğimiz örneğe çok fazla benzeyen mizah malzemelerine de rastlamaktayız. Ancak yukarıda zikredilen asayiş âmiri yerine farklı bir idarecinin kullanıldığını görmekteyiz. Bkz. Ebû Ali et-Tenûḫî, *el-Mustecâd min Feʿalâti'l-Ecvâd*, s. 30,31. el-Ḫaṭîb el-Bağdâdî, *a.g.e.*, s. 89.

ve nasıl yanıldığı anlatılarak güzel bir mizah örneği ortaya konulurken bir yandan da sanki tufeylilik ve asalaklığa yönelik üstü kapalı bir eleştiriye veya kötü bir huy olmasından dolayı uzak durulması gerektiğine dair ciddi bir öğüt ve uyarıya rastladığımızı da söyleyebiliriz. Nitekim tufeylinin bu davranışıyla başına ciddi bir bela aldığı vurgulanmakta ve belki de dolaylı yoldan da olsa anekdotun cezalandırma kısmıyla tufeylinin kötü huyunun kurbanı olduğu ve insanların da böylesi davranışlardan uzak durmaları gerektiği anlatılmak istenmiş olabilir.

2.3. Aykırılık Teması

Birtakım olayların gerçekleşmesi veya bazı hadiselerin meydana gelmesi nasıl mizah ürünlerinin ortaya çıkmasına neden oluyorsa bazen de beklenen bir şeylerin gerçekleşmemesi veya herhangi bir olayın meydana gelmemesi de mizah oluşumuna katkı sağlayabilir. Mesela asayiş âmirinin herhangi bir vaka ile karşılaşmaması pekâlâ mizah konusu haline gelebilmektedir. Örneğin rivayete göre Ebû Ḍamḍam [adında birisi] Kûfe emniyet [teşkilatının] başında bulunmaktaydı. Ebû Ḍamḍam'ın görev yaptığı dönemde hiçbir vukuat çıkmaz. Ebû Ḍamḍam da insanların arasından rastgele birisini seçerek elbisesiz bir halde kırbaçlanması için [emir verir]. [Olayı] izlemek isteyen insanlar da adamın başına toplanırlar. Bunun üzerine adam şöyle der: "Allah size iyilikler ihsan eylesin! Benim suçum ne?" Ebû Ḍamḍam ise şu yanıtı verir: "Bir süreliğine yanımızda kalarak bizleri rahatlatmanı istiyorum."[252] Burada açıkça görüldüğü üzere mizah üreticisinin, tahayyül yeteneğini devreye sokarak herhangi bir olayın veya vukuatın bulunmamasını da nasıl mizaha dönüştürdüğüne şahit olmaktayız. Bu ürünü mizah üreticisinin tahayyül yeteneğine bağlamamızın sebebi ise emniyet teşkilatının bulunmasına ihtiyaç duyulan bir bölgede hiçbir hadisenin veya vukuatın meydana gelmemesi, akıllara bu ihtimalin olsa olsa mizah üreticisinin başvurduğu iyi bir güldürü üretme taktiği olduğunu getirmektedir. Ayrıca anekdotta asayiş görevlilerinin basit ceza

[252] Ebû Saʿd el-Âbî, *a.g.e.,* cilt 7, s. 193. ez-Zemahşerî, *a.g.e.,* cilt 3, s. 310. İbn Hamdûn, *a.g.e,* cilt 3, s. 224. Bu anekdotun son kısmında geçen cümlenin Arapçası şöyle ifade edilmektedir: (أحب أن تُجمّلنا بنفسك ساعةً) bu cümleyi kelimesi kelimesine çevirecek olursak karşımıza şöyle bir anlam çıkmaktadır, "Senin, bir süreliğine bizi güzelleştirmeni istiyoruz." Ama böyle bir cümlenin Türkçedeki anlamının açık olmamasından dolayı Arapçasıyla kastedilen anlamı vermeye çalıştık. Çünkü (جمّلَ) fiilinin anlamlarından birisi de iyileştirmek ve iyi hale getirmektir. Ebû Ḍamḍam, herhangi bir vukuatın çıkmamasından sıkılmış olsa gerek ki bu sözüyle bir nevi psikolojik durumunu anlatarak bu içsel rahatsızlığını düzeltmek için durduk yere adama ceza verdiğini ifade etmiştir. Bu nedenle yukarıda aktardığımız çevirinin yanında şöyle bir tercüme de yapılabilir, "Bir süreliğine yanımızda kalarak bizleri neşelendirmeni istiyoruz."

kategorisine dahil edilen kırbaç cezası verebildiklerine de tanık olmaktayız. Keza burada olduğu gibi pek çok anekdotta da insanların veya seyircilerin olaya dahil edildiğini görmekteyiz.[253] Bu durumun mizaha ve özellikle de sahnenin karikatürize edilmesine sağladığı katkı gözlerden kaçmamaktadır.

2.4. Açık Saçıklık

Cinsel konular, sövmeler, edebe mugayir anlatımlar ve en genel tabirle ifade edilecek olursa anlatılınca veya konuşulunca insanın haya edebileceği her türlü içerik, bir kesim insan için mizah malzemelerine mutlaka dahil edilmesi gereken başlıklar olarak görülmektedir. Bu nedenle neredeyse her düzeyden yönetici ve idareci hakkında bu tür ürünlere rastlamaktayız. Bu tür malzemelerin içerisinde yukarıda belirttiğimiz konulara kıyasla daha rahat bir şekilde incelenebilecek başlıklara da rastlamaktayız. Örneğin rivayete göre [bir defasında] gece bekçisi, cüsseli birisinin kendisinden uzaklaşarak kuytu bir yere girdiğini görür ve ona doğru yürür. Bir de ne görsün! Bu kişi kadınsı davranışları bulunan Ḥamdeveyh'dir. [Gece bekçisinin kendisine doğru geldiğini fark edince] oturarak hacetini görüyormuş gibi yapar. [Ortada] bir dışkı da yoktur. Ancak Ḥamdeveyh bir hayvan tezeğinin üzerine oturmuştur. Gece bekçisi ona şu soruyu sorar: "Sen bu saatte burada ne yapıyorsun?" Ḥamdeveyh ise, "Hacetimi görüyordum." der. Gece bekçisi yere bakınca hayvan dışkısını fark eder ve ona, "Sana ne oldu? Katır mı oldun?" der. Bunun üzerine Ḥamdeveyh şu yanıtı verir: "Bu sizin [üstlenmiş olduğunuz görevinizi] aşmaktır. İsteyen istediği dışkıyı çıkartır."[254] Burada Görüldüğü üzere mizah üreticisi bir yandan tuhaf bir davranışı diğer bir yandan da hazırcevaplık örneği içeren cümleleri kullanarak bir mizah ürünü ortaya koymuştur. Anekdotun temeline yerleştirilen kenef ve hacet görme başlığıyla yetinmeyerek konuya bir de kadınsı erkek şahsiyetini dahil etmiştir. Normal şartlarda bu tür bir olay zaten komik sayılabilecek bir şekilde cereyan edecekken hikâyedeki güldürüye katkı sağlama potansiyeli olan kadınsı erkek karakterini eklemek, mizah üreticisinin akıllıca yaptığı bir taktiktir.

---

[253] İbn Kuteybe, *a.g.e.*, cilt 2, s. 59. İbn Abdirabbih, *a.g.e.*, cilt 4, s. 146. Ebû Saʿd el-Âbî, *a.g.e.*, cilt 4, s. 211. cilt 7, s. 192.

[254] el-Câhiz, *Kitâbu'l-Ḳavl fi'l-Biġâl*, s. 32,33. Bu kaynakta gece bekçisi veya asayiş memuru anlamındaki (الطائف) kelimesi geçmektedir. Bu da asayiş teşkilatında hizmet veren farklı düzeylerde memurların ve görevlilerin olduğunu ortaya koymaktadır. er-Râgıb el-İsfahânî, *a.g.e.*, cilt 2, s. 769,770. Burada anekdot, bazı farklılıklarla aktarılmıştır. Örneğin anekdotun baş karakterlerinden birisi olan gece bekçisi yerine açıkça asayiş görevlisi olduğu belirtilmiştir. Keza bu kaynakta olay, biraz daha sadeleştirilerek ve daha yalın bir dil kullanılarak nakledilmiştir.

2.5. Meslek Hayatı

Asayiş ve emniyet görevlilerini ele alan anekdotların bir kısmında ise mesleki hayatlarına dair bazı ipuçlarına rastlamaktayız. Örneğin rivayete göre Mugîra b. Abdullah'ın Kûfe valiliği yaptığı dönemde Abdurrahman b. Tarık emniyet [teşkilatından] sorumluymuş. Abdurrahman, [emrinde bulunan] asayiş görevlilerinden birisine şöyle der: "Şayet gidip valinin oğlağını yiyebilirsen seni bir yıl boyunca nöbetten muaf tutarım."[255] Bu mesele Mugîra'nın [kulağına] gidince Abdurrahman'ı Haccâc'a şikâyet eder. Haccâc da Abdurrahman'ı görevden alarak yerine Ziyâd b. Cüdeyd'i atar. Ziyâd, Mugîra'ya Abdurrahman'dan daha itici ve sevimsiz[256] gelir. Ancak bizzat Haccâc tarafından atandığı için de onu görevden alamaz. [Bu olaydan] sonra Mugîra artık hutbe verirken şöyle der: "Ey Kûfe halkı! Allah'ın laneti, kuyunuzu kazmak isteyenin, sizleri emirinize ispiyonlayanın ve tek gözlü annesinin üzerine olsun." Ziyâd'ın annesi, tek gözü görmeyen bir kadındı. İnsanlar [bu olaydan sonra] şöyle derlermiş: "Mugîra'nın bu imasından daha hoş bir ima hiç görmedik."[257] Burada karşılaştığımız nöbet ve belirli bir görev karşılığında nöbet konusunda ayrıcalık tanımak, bize o dönemin mesleki hayatına dair bazı bilgiler sunmaktadır. En azından insan fıtratının her zaman için aynı olduğunu göstermektedir. Anekdotun son kısmında ise Mugîra'nın hem kendisine uygun düşebilecek hem de Ziyâd ve diğer insanları içine alabilecek şekilde beddua etmesi kapalı bir anlamın oluşmasına neden olmaktadır. Ancak 'tek gözlü annesi' kaydını ekleyerek ufak bir manevrayla hem bedduanın yerine ulaşmasını sağlamakta hem de güzel bir mizah ürününün ortaya çıkmasına vesile olmaktadır.

---

[255] Bu anekdotun aktarıldığı kaynakta ve aynı sayfanın üst kısmında Vali Mugîra'nın sofrasına pişmiş bir oğlak getirme adeti olduğu ve hiç kimsenin bu oğlağa yaklaşmadığı aktarılarak başka bir anekdot zikredilmektedir. Mevzu bahis yaptığımız anekdot ise, bu anekdotun devamı olarak farklı bir konuyu ele almaktadır.

[256] Anekdotta sakil sıfatının karşılaştırma kalıbı olan (أثقلَ) kelimesi kullanılmıştır. Sakil kelimesinin geniş yelpazede kullanılan pek çok anlamına rastlamaktayız. Daha fazla bilgi için bkz. Hasan Taşdelen ve Şener Şahin, "Klâsik Arap Edebiyatında 'Sakîl Tipi' ve Bu Tip Çevresinde Oluşan Edebiyat", *Uludağ üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Dergisi*, cilt 18, sayı 2, s. 187-189.

[257] el-Câhiz, *Kitâbu'l-Buḫalâ'*, cüz 2, s. 83.

SONUÇ

İslam tarihinin ilk dönemlerinden itibaren kaleme alınmaya başlanan Arap edebiyatı eserlerinde mizahî içeriklerin geniş bir alanı kapsadığına şahit olmaktayız. Tasnif döneminin başlangıcı olan hicrî 2. yüzyıl ile hicrî 7. yüzyıla kadar olan dönemde el-Câhiz, İbn Abdirabbih, Ebû Hayyân et-Tevhîdî, Ebû Ali et-Tenûḫî, İbn Hamdûn ve İbnü'l-Cevzî gibi alimler mizah alanında en fazla öne çıkan isimlerdir. Bununla birlikte bu dönemde en fazla dikkat çeken isim ise el-Câhiz'dir. Nitekim el-Câhiz, mizah alanında günümüze ulaşmış en eski müstakil eser olarak değerlendirilen 'Kitâbu'l-Buḫalâʾ'nın müellifidir. Bu dönemde kaleme alınan ve mizah konusunu inceleyen yüzlerce eserle karşılaşmaktayız. Bu eserlerin epeyce bir bölümü tahkik edilerek basılmış ve okurlara takdim edilmiştir.

İslam tarihinin ilk dönemlerinde kaleme alınan Arap edebiyatı eserlerine ve müstakil mizah kitaplarına baktığımızda mizah ve güldürüye dair çok fazla içeriğin bulunduğunu ve yapılacak çalışmalar için zengin bir kaynak olduğunu görmekteyiz. Ayrıca idareci temalı mizah ürünlerini ele alan geniş yelpazeli bir malzeme çeşitliliğine de rastlamaktayız. Ancak bu ürünlerin dağınık ve düzensiz bir halde bulunduğunu da belirtmemiz gerekmektedir. Günümüzde ise gülme, güldürü ve mizah üzerine çok sayıda çalışmanın yapıldığına tanık olmaktayız. Bu çalışmalar, genellikle gülme ve güldürünün tarihi ile başlamaktadır. Her ne kadar farklı görüş ve kuramlar öne sürülse de gülme ve mizah olgusunun insanlık kadar eski olduğu söylenebilir. Zira ciddiyetin yanında bulunan mizah olgusunu, insanoğlunun yapısında bulunan bir yön olarak değerlendirecek olursak bu yönün insan kadar eski olduğunu söyleyebiliriz.

Mizahın ortaya çıkma veya mizaha başvurma sebepleri çok çeşitli olabilmektedir. Ancak genel bir mizah değerlendirmesi yaparken her türlü mizah malzemesi ve anekdotları siyasî veya toplumsal sebepler gibi bazı nedenlerle sınırlı tutmak doğru bir yaklaşım olarak durmamaktadır. Çalışmamızda aktardığımız anekdotlarda da görüldüğü üzere mizah ve güldürünün sırf gülme ve güldürmeye dönük yani tümüyle mizah amaçlı olan örneklerine de rastlamaktayız. Bunun yanında mizahın, siyasî, ekonomik ve toplumsal nedenlere bağlı olarak ortaya çıktığı durumlar da bulunmaktadır. Bu da genellikle mizahın bir vesile veya silah olarak kullanıldığı zaman ve bağlamlarda gerçekleşmektedir.

İdareci temalı mizah ürünlerini ele alırken başvurulması gereken kaynaklar, klasik Arap edebiyatı eserlerinden veya müstakil olarak konuyla ilgili telif edilmiş kitaplardan oluşmaktadır. Bu eserlerde konuyu yeterince incelemeye fırsat verebilecek kadar örneğe rastlamaktayız. Keza bu kaynaklarda halifeler, sultanlar, valiler, âmiller, vezirler, emirler, kadılar, kâtipler, asayiş görevlileri ve bunların çeşitli düzeylerde görev yapan astları ele alınmaktadır. Ancak bu ürünler ele alınırken veya farklı bir dilde incelemeye tabi tutulurken tercüme ve tasnif gibi bazı zorluklar ortaya çıkmaktadır. Belirli yöntemler izlenerek bu zorlukların üstesinden gelmek mümkün hale gelebilmektedir. Ayrıca bu ürünlerin genellikle mizah konusu yapılan kişilerin baskın karakterlerine veya makamlarına veya da toplumsal statülerine göre şekil aldıklarını da görmekteyiz. Biyografisinde cimriliğin, ahmaklığın, oburluğun veyahut zekâ ve akıllılığın ön plana çıktığı karakterler için bu yönleriyle uyumlu ve bağlantılı mizah malzemelerinin üretildiğine şahit olmaktayız. Keza alt düzey yöneticilere karşı kara mizaha başvurulduğunu ve mümkün olabilecek her türlü ağır mizahî içeriklerin kullanıldığını görmekteyiz. Belki de idareci ve yönetici temalı mizah ürünlerinde en fazla dikkat çeken hususlardan birisi ise genel olarak Emevî devleti idarecilerine karşı olumsuz mizah örnekleri ortaya konulurken Abbâsî devleti idarecilerine karşı aynı tutumun sergilenmemesidir. Pek çok mizah eserinin Abbâsî döneminde kaleme alındığını göz önünde bulunduracak olursak siyasî çekişmelerin mizah üzerinde nasıl bir etkiye sahip olduğuna ve nelere sebep olabileceğine tanık olmaktayız. Ayrıca bu tür mizah malzemelerinde dönemin sosyal yaşantısına ve kişilerin psikolojik durumlarına dair değerli ve orijinal sayılabilecek bilgilere de rastlanmaktadır. En nihayetinde idareci ve yönetici temalı mizah malzemelerinin zengin bir içerik takdim ettiği ve hayatın farklı yönlerine ışık tuttuğu söylenebilir.

KAYNAKÇA

ABDÜLḤAMÎD, Şâkir, *el-Fukâhe ve'ḍ-Ḍaḥik Ru'ye Cedîde*, Kuveyt, Maṭâbiʿu's-Siyâse, 2003.

el-ÂBÎ, Ebû Saʿd Manṣûr b. el-Ḥüseyn, *Nesru'd-Dur fi'l-Muḥaḍarât***,** cilt 2-7, tahkik: Ḫalid Abdülganî Maḥfûẓ, 1. Baskı, Beyrut, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2004.

el-AMÂSÎ, Muhammed b. Ḳâsim b. Yaʿkûb, *Ravḍu'l-Aḫyâr el-Munteḫab min Rebîʿi'l-Ebrâr,* tahkik: Maḥmûd el-Fâḫûrî, 'y.y.', Daru'l-Ḳalemi'l-ʿArabî, 't.y.'.

el-ASKALÂNÎ, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed, *Tehzîbu't-Tehzîb,* cilt 2, 'y.y.', Muessesetu'r-Risâle, 't.y.'.

el-ASKERÎ, Ebû Hilâl el-Hasen b. Abdillâh b. Sehl *Cemheretu'l-Emsâl,* cilt 1, tahkik: Muhammed Ebü'l-Faḍl İbrahim ve Abdülmecîd Ḳuṭamiş, 2. Baskı, Beyrut, Daru'l-Cîl ve Daru'l-Fikr, 1988.

BERGSON, Henri, *eḍ-Ḍaḥik*, çev. Ali Muḳallid, 'y.y.', el-Muessesetu'l-Câmıʿyye li'd-Dirâsât ve'n-Neşri ve't-Tevziʿ, 't.y.'.

el-CÂHİZ, Ebû Osmân Amr b. Bahr b. Mahbûb el-Kinânî, *el-Beyân ve't-Tebyîn,* cilt 1-4, tahkik: Abdüsselam Muhammed Harun, 7. Baskı, Kahire, Mektebetu'l-Hancî, 1998.

----------, *el-Burṣân ve'l-ʿUrcân ve'l-ʿUmyân ve'l-Ḥûlân,* tahkik: Abdüsselam Muhammed Harun, 1. Baskı, Beyrut, Daru'l-Cîl, 1990.

----------, *et-Tâc fi Aḫlâḳi'l-Mulûk,* tahkik: Ahmet Zeki Paşa, 1. Baskı, Kahire, el-Maṭbʿatu'l-Emîriyye, 1914.

----------, *Kitâbu'l-Buḫalâ',* 2. Baskı, Lübnan, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2009.

----------, *Kitâbu'l-Ḥayevân,* cilt 1-7, tahkik: Abdüsselam Muhammed Harun, 2. Baskı, Mısır, Maṭbʿatu Mustafa el-Bâbî el-Ḥalebî ve Evlâdihi, 1967.

----------, *Kitâbu'l-Ḳavl fi'l-Biġâl,* tahkik: Charles Pellat, 1. Baskı, Beyrut, Daru'l-Cîl, 1995.

el-CEVHERÎ, Ebû Nasr İsmâîl b. Hammâd, *Tâcu'l-Luġa ve Ṣıḥâḥu'l-ʿArabiyye,* Hazırlayan: Muhammed Muhammed Tâmir ve diğerleri, Kahire, Daru'l-ḥadîs, 2009.

ḌAYF, Aḥmed Şevḳî Abdüsselâm, *el-ʿAṣru'l-ʿAbbâsiyyu'l-Evvel*, 8. Baskı, Kahire, Daru'l-Maʿârif, 't.y.'.

----------, *el-Fukâhe fî Miṣr,* 2. Baskı, Kahire, Daru'l-Maʿârif, 't.y.'.

DURANT, Will ve Ariel, *Ḳiṣṣatu'l-Ḥaḍâre,* cilt 4, çeviren: Muhammed Badrân, Beyrut, Daru'l-Cîl. Tunus, el-Muneẕẓametu'l-ʿArabiyye li't-Terbiye ve's-Seḳâfe ve'l-ʿUlûm, 't.y.'.

EBÛ ZEHRE, Muhammed b. Ahmed b. Mustafa *Târîḫu'l-Meẕâhibi'l-İslâmiyye,* Kahire, Daru'l-Fikri'l-ʿArabî, 2009.

EBÜ'L-FEREC el-İSFAHÂNÎ, Alî b. el-Hüseyn b. Muhammed b. Ahmed el-Kureşî *el-Eġânî,* cilt 3,10, tahkik: İhsan Abbas ve diğerleri, 1. Baskı, Beyrut, Daru Ṣâdir, 2002.

ERKAL, Mehmet, "ÂMİL", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA),* İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1991.

FENOGLIO ve GEORGEON, Irène ve Françoıs *Doğuda Mizah,* çev. Ali Berktay, 1. Baskı, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, Aralık 2000.

el-FÎRÛZÂBÂDÎ, Ebü't-Tâhir Mecdüddîn Muhammed b. Yaʿkûb b. Muhammed, *el-Ḳâmûsu'l-Muḥîṭ*, 5.baskı, Beyrut, Daru'l-Maʿrife, 2011.

el-ĠIRNÂṬÎ, Ebû Bekr Muhammed b. Muhammed b. Muhammed el-Endelüsî el-Ḳaysî, *Ḥadâ'iḳu'l-Ezâhir fî Mustaḥseni'l-Ecvibe ve'l-Muḍḥikât ve'l-Ḥikem ve'l-Emsâl ve'l-Ḥikâyât ve'n-Nevâdir,* Kahire, Daru'l-Kutub ve'l-Vesâ'iḳi'l-Ḳavmiyye, 2014.

HALLAQ, Wael, *ed-Devletu'l-Musteḥîle: el-İslâm ve's-Siyâse ve Ma'ziḳu'l-Ḥedâse el-Aḥlâkî,* çev. Amr Osman, 1. Baskı, Beyrut, Arab Center for Research and Policy Studies, Ekim 2014.

----------, *İslâm Hukukuna Giriş,* çeviren: Necmettin Kızılkaya, 4. Baskı, İstanbul, Pınar Yayınları, 2021.

el-HAMEVÎ, Ebû Abdillâh Şihâbüddîn Yâkût b. Abdillâh el-Bağdâdî er-Rûmî, *Muʿcemu'l-Udebâ',* cilt 2-5, tahkik: İhsan Abbas, 1. Baskı, Beyrut, Daru'l-Ġarbi'l-İslâmi, 1993.

el-ḪAṬÎB, Ebû Bekr Ahmed b. Ali b. Sâbit el-Bağdâdî, *et-Tatfîl ve Ḥikâyâtu'ṭ-Ṭufeyliyyîn ve Aḫbâruhum ve Nevâdiru Kelâmihim ve Eşʿâruhum,* 'y.y.', Daru İbn Ḥazm, 't.y.'.

el-ḪUSRÎ, Ebû İsḥâḳ İbrâhîm b. Alî b. (İbrâhîm b.) Temîm el-Ensârî el-Fihrî, *Zehru'l-Âdâb ve Semeru'l-Elbâb,* cilt 1, tahkik: Muhammed Ali el-Bicâvî, 1. Baskı, 'y.y.', Daru İḥyâ'i'l-Kutubi'l-ʿArabiyye, İsâ el-Bâbî el-Ḥalebî ve Şurakâhu, 1953.

İBN ABDİLBERR, Ebû Ömer Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed en-Nemerî, *Behcetu'l-Mecâlis ve Unsu'l-Mucâlis,* cilt 1,2, tahkik: Muhammed Mursî el-Ḫavlî, Beyrut, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 't.y.'.

İBN ABDİRABBİH, Ebû Ömer Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed b. Habîb el-Kurtubî el-Endelüsî, *el-ʿİkdu'l-Ferîd*', cilt 1,2,4,5,7,8, tahkik: Abdülmecîd et-Terhinî, 1. Baskı, Beyrut, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1983.

İBN ÂBİDÎN, Muhammed Emîn b. Ömer b. Abdilazîz el-Hüseynî ed-Dımaşkî, *Reddu'l-Muḥtâr ʿale'd-Durri'l-Muḫtâr,* cilt 10, tahkik ʿÂdil Ahmed Abdülmevcûd ve Ali Muhammed Muʿavvaḍ, özel baskı, Riyad, Daru ʿÂlemi'l-Kutub, 2003.

İBN EBÛ USAYBİʿA, Ebü'l-Abbâs Muvaffakuddîn Ahmed b. el-Kāsım b. Halîfe b. Yûnus es-Saʿdî el-Hazrecî (İbn Ebû Usaybiʿa), *ʿUyûnu'l-Enbâʾ fî Tabaḳâti'l-Eṭıbbâ,* şerh ve tahkik: Nizâr Riḍa, Beyrut, Daru Mektebeti'l-Ḥeyât, 't.y.',

İBN FÂRİS, Ebü'l-Hüseyn Ahmed b. Fâris b. Zekeriyyâ b. Muhammed er-Râzî el-Kazvînî el-Hemedânî, *Muʿcemu Meḳāyîsi'l-Luġa,* cilt 5, tahkik: Abdüsselam Muhammed Harun, Daru'l-Fikr, 1979.

İBN HALDÛN, Ebû Zeyd Veliyyüddîn Abdurrahmân b. Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Hasen el-Hadramî el-Mağribî et-Tûnisî, *Muḳaddimetu İbn Haldûn*, 1. Baskı, Beyrut, Muessesetu'r-Risâle Nâşirûn, 2015.

İBN ḪALLİKÂN, Ebü'l-Abbâs Şemsüddîn Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm b. Ebî Bekr el-Bermekî el-İrbilî, *Vefeyâtu'l-Aʿyân ve Enbâʾu Ebnâʾi'z-Zamân,* cilt 1,2,4, tahkik: İhsan Abbas, Beyrut, Daru Ṣâdir, 1978.

İBN HAMDÛN, Ebü'l-Meâlî Bahâüddîn Kâfi'l-küfât Muhammed b. el-Hasen b. Muhammed b. Alî el-Bağdâdî, *et-Teẕkiretu'l-Ḥamdûniyye,* cilt 2,3,5-9, tahkik: İhsân Abbas ve Bekr Abbas, 1. Baskı, Beyrut, Daru Sâdir, 1996.

İBN HİCCE EL-HAMEVÎ, Ebü'l-Mehâsin Takıyyüddîn Ebû Bekr b. Alî b. Abdillâh, *Ḫizânetu'l-Edeb ve Ġâyetü'l-Ereb*, cilt 3, tahkik: Kavkeb Diyâb, 1. Baskı, Beyrut, Daru Ṣâdir, 2001.

İBN KESÎR, Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr b. Dav' el-Kaysî el-Kureşî el-Busrâvî ed-Dımaşkî eş-Şâfiî, *el-Bidâye ve'n-Nihâye,* cilt 2,9, tahkik: Me'mûn Muhammed Saʿîd eṣ-Ṣâġırcî ve Mahmûd Abdülkadir el-Arna'ût, 2. Baskı, Dimaşḳ ve Beyrut, Daru İbn Kesîr, 2010.

----------, *Tefsîru'l-Ḳur'âni'l-ʿAzîm,* cilt 7, tahkik: Sâmî b. Muhammed es-Selâme, 2. Baskı, Riyad, Daru Ṭaybe, 1999.

İBN KUTEYBE, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim ed-Dîneverî, *Uyûnu'l-Ahbâr,* cilt 1-3, tahkik: Munzir Muhammed Saîd Ebû Şaʿr, 1. Baskı, Beyrut, el-Mektebu'l-İslâmî, 2008.

İBN MÂKÛLÂ, Ebû Naṣr Ali b. Hibetillâh b. Ali el-İclî, *el-İkmâl fî Refʿi'l-İrtiyâb ʿani'l-Muʾtelif ve'l-Muḫtelif mine'l-Esmâʾ ve'l-Kunâ ve'l-Ensâb,* cilt 2, Kahire, Daru'l-Kitâbi'l-İslâmî, 't.y.'.

İBN MANZÛR, Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrem b. Alî b. Ahmed el-Enṣârî er-Rüveyfiî, *Lisânu'l-ʿArab,* cilt 2, Beyrut, Daru Ṣâdir, 't.y.'.

İBN MEMMÂTÎ, Ebü'l-Mekârim Esʿad b. Mühezzeb b. Mînâ b. Zekeriyâ b. Ebi'l-Melîh, *el-Fâşûş fî Ḥukmi Ḳaraḳûş*, hazırlayan: Abdüllaṭîf Ḥamze, 'y.y.', 't.y.'.

İBN SAÎD EL-MAĞRİBÎ, Ebü'l-Hasen Nûrüddîn Alî b. Mûsâ b. Muhammed b. Abdilmelik, *el-Muḳteṭaf min Ezâhiri'ṭ-Ṭuraf,* tahkik: Seyyid Ḥanefî Ḥaseneyn, 1. Baskı, 'y.y.', el-Heyʾetu'l-ʿÂmme li Ḳuṣûri's-Sekâfe, 2004.

İBN ṬARRÂR, Ebü'l-Ferec el-Muâfâ b. Zekeriyyâ b. Yahyâ en-Nehrevânî el-Cerîrî, *el-Celîsu'ṣ-Ṣâliḥu'l-Kâfî ve'l-Enîsu'n-Nâṣıḥu'ş-Şâfî,* tahkik: Abdülkerim Sâmî el-Cündî, 1. Baskı, Beyrut, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2005.

İBNÜ'L-CEVZÎ, Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed el-Bağdâdî, *Aḫbâru'l-Ḥamḳā ve'l-Muġaffelîn,* 1. Baskı, 'y.y.', Daru'l-Fikri'l-Lubnânî, 1990.

----------, *Aḫbâru'l-Ezkiyâʾ,* 1. Baskı, Beyrut, Daru İbn Ḥazm, 2003.

----------, *Aḫbâru'ẕ-Ẓırâf ve'l-Mutemâcinîn,* 1. Baskı, Beyrut, Daru İbn Ḥazm, 1997.

----------, *Zâdu'l-Mesîr fî ʿİlmi't-Tefsîr,* 1. Baskı, Beyrut ve Dimaşḳ, el-Mektebu'l-İslâmî ve Daru İbn Ḥazm, 2002.

İBNÜ'L-ESÎR, Ebü'l-Hasen İzzüddîn Alî b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî, *el-Kâmil fi't-Târîḫ*, cilt 3,5, tahkik: Ömer Abdüsselam Tedmurî, Beyrut, Daru'l-Kitâbi'l-ʿArabî, 2012.

İBNÜ'L-KERÎM, Muhammed b. el-Ḥasen b. Muhammed, *Kitâbu'ṭ-Ṭabîḫ,* Musul, Maṭbʿatu Ummi'r-Rabîʿayn, 1934.

İBRAHİM, Raceb Abdülcevvâd, *el-Muʿcemu'l-ʿArabî li Esmâ'i-l'Melâbis,* 1. Baskı, Kahire, Daru'l-Âfâḳi'l-ʿArabbiyye, 2002.

el-İBŞÎHÎ, Ebü'l-Fetḥ Bahâüddîn Muhammed b. Ahmed b. Manṣûr el-Mahallî, *el-Mustetṛaf fî Kulli Fennin Mustezraf,* tahkik: Muhammed Ḫayr Ṭaʿmah el-Ḥalebî, 5. Baskı, Beyrut, Daru'l-Maʿrife, 2008.

el-ḲALḲAŞENDÎ, Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Ali, *Ṣubḥu'l-Aʿşâ fî Ṣınâʿati'l-İnşâʾ,* cilt 3, Kahire, Daru'l-Kutubi'l-Mişriyye, 1922.

el-ḲIFṬÎ, Ebü'l-Hasen Cemâlüddîn Ali b. Yûsuf b. İbrâhîm b. Abdilvâhid eş-Şeybânî, *İnbâhu'r-Ruvât ʿalâ Enbâhi'n-Nuḥât,* cilt 2,3, tahkik: Muhammed Ebü'l-Faḍl İbrahim, 1. Baskı, Beyrut ve Kahire, Daru'l-Fikri'l-ʿArabî ve Muessesetu'l-Kutubi's-Seḳâfiyye, 1986.

KOESTLER, Arthur, *Mizah Yaratma Eylemi,* çeviri: Sevinç Kabakçıoğlu ve Özcan Kabakçıoğlu, 1. Baskı, İstanbul, İris Yayıncılık, 1997.

MECMAʿU'L-LÜĠATİ'L-ʿARABİYYE, *el-Muʿcemu'l-Vasîṭ,* 4. Baskı, Mısır, Mektebetu'ş-Şurûḳi'd-Devliyye, 2004.

el-MİZZÎ, Ebü'l-Haccâc Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdirrahmân b. Yûsuf, *Tehẕîbu'l-Kemâl fî Esmâ'i'r-Ricâl,* cilt 22, 1. Baskı, Beyrut, Muessesetu'r-Risâle, 1992.

MORREALL, John, *Gülmeyi ciddiye almak,* çeviren: Kubilay Aysevener ve Şenay Soyer, 1.baskı, İstanbul, İris Yayıncılık, 1997.

MUHAMMED, Ali Cumʿa, *el-Mekâyîl ve'l-Mevâzîn eş-Şerʿiyye,* 2. Baskı, Kahire, el-Ḳudus yayınları, 2001.

el-MÜBERRED, Ebü'l-Abbâs Muhammed b. Yezîd b. Abdilekber b. Umeyr el-Ezdî es-Sümâlî, *el-Kâmil fi'l-Luġa ve'l-Edeb,* cilt 1, tahkik: Muhammed Ebü'l-Faḍl İbrahim, 3. Baskı, Kahire, Daru'l-Fikri'l-ʿArabî, 1997.

en-NÜVEYRÎ, Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Abdilvehhâb b. Muhammed el-Bekrî et-Teymî el-Kureşî, *Nihâyetu'l-Ereb fî Funûni'l-Edeb,* cilt 4,8, tahkik: Yaḥyâ eş-Şâmî, 1. Baskı, Beyrut, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2004.

ÖZDOLAP, Merve, "*Mizah Tarzları ve Psikolojik Belirtiler Arasındaki İlişkinin İncelenmesi" (Yüksek lisans tezi),* İstanbul, İstanbul Bilim Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2015.

RÂḌÎ, Riyâḍ Abdülḥüseyn, "el-Fâşûş fî Ḥukmi Ḳaraḳûş ed-Devâfiʿ ve'l-Aġrâḍ", *Câmiʿatu Vâsiṭ, Kulliyetu't-Terbiye,* 't.y.'.

er-RÂGIB el-İsfahânî, Ebü'l-Kâsım Hüseyn b. Muhammed b. el-Mufaddal, *Muḥâḍarâtu'l-Udebâʾ ve Muḥâverâtu'ş-Şuʿarâʾ ve'l-Buleġāʾ,* cilt 1,2, tahkik: Ömer eṭ-Ṭabbaʿ, 1. Baskı, Beyrut, Şeriketu Dari'l-Erḳam b. Ebi'l-Erḳam, 1999.

er-RİFÂʿÎ, Ahmed Ferîd, *ʿAṣru'l-Me'mûn*, Kahire, Muessesetu Hindâvî li't-Taʿlîm ve's-Seḳâfe, 2012.

ROSENTHAL, Franz, *Erken İslâm'da Mizah,* çev. Ahmet Arslan, 1. Baskı, İstanbul, İris Yayınları, 1997.

eṣ-ṢÂBÎ, Ebü'l-Hasen Muhammed b. Hilâl b. Muhassin, *el-Hefevâtu'n-Nâdire,* tahkik: Ṣâliḥ el-Eşter, 1. Baskı, Maṭbûʿâtu Mecmeʿi'l-Luġati'l-ʿArabiyye bi Dimaşḳ, 1967.

eṣ-ṢÂLİHÎ el-Hanbelî, Ebü'l-Felâh Abdülhay b. Ahmed b. Muhammed, *Şezerâtu'z-Zeheb fî Aḫbâri men Zeheb,* cilt 6, tahkik: Abdülkadir el-Ernavûṭ ve Maḥmûd el-Ernavûṭ, 1. Baskı, Beyrut ve Dimaşḳ, Daru İbn Kesîr, 1986.

es-SEÂLİBÎ, Ebû Manṣûr Abdülmelik b. Muhammed b. İsmâîl, *Simâru'l-Ḳulûb fi'l-Muḍâf ve'l-Mensûb*, tahkik: Muhammed Ebü'l-Faḍl İbrahim, Kahire, Daru'l-Maʿârif, 't.y.'.

eṣ-ṢÛLÎ, Ebû Bekr Muhammed b. Yahyâ b. Abdillâh b. Abbâs b. Muhammed b. Sûl-Tegin el-Baġdâdî eş-Şatrancî, *Edebu'l-Kuttâb,* tahkik: Muhammed Behcet el-Eserî, Kahire, el-Maṭbaʿatu's-Selefiyye, H. 1341.

ŞÂKİR, Maḥmûd, *et-Târiḫu'l-İslâmî,* cilt 4-6, 8. Baskı, Beyrut, el-Mektebu'l-İslâmî, 2000.

eş-ŞEHRİSTÂNÎ, Ebü'l-Feth Tâcüddîn Muhammed b. Abdilkerîm b. Ahmed *el-Milel ve'n-Niḥal,* tahkik: Abdülemîr Ali Muhanna ve Ali Hasen Fâʿûr, 3. Baskı, Beyrut, Daru'l-Maʿrife, 1993.

ŞEYHÎZÂDE, Abdurrahman b. Muhammed b. Süleyman el-Gelibolî, *Mecmaʿu'l-Enḥur fî Şerḥi Multeḳa'l-Ebḥur,* cilt 2, 1. Baskı, Beyrut, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1998.

et-TABERÎ, Ebû Caʿfer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî el-Bağdâdî, *Târîḫu'l-Umem ve'l-Mulûk*, cilt 7, tahkik: Muhammed Ebü'l-faḍl İbrahim, 2. Baskı, Daru'l-Maʿârif bi Miṣr, 't.y.'.

eṭ-ṬANÂCÎ, Maḥmûd Muhammed, *Maḳalât, Ṣafaḥâtun fi't-Turâs ve't-Terâcim ve'l-Luġa ve'l-Edeb,* 1. Baskı, Beyrut, Daru'l-Beşâ'ir el-İslâmiyye, 2002.

TAŞDELEN ve ŞAHİN, Hasan ve Şener, "Klâsik Arap Edebiyatında 'Sakîl Tipi' ve Bu Tip Çevresinde Oluşan Edebiyat", *Uludağ üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Dergisi*, cilt 18, sayı: 2, 2009.

et-TENÛḪÎ, Ebû Ali el-Muhassin b. Alî b. Muhammed el-Kâdî et-Tenûḫî, *el-Mustecâd min Feʿalâti'l-Ecvâd,* tahkik: Ahmed Ferîd el-Mezîdî, 1. Baskı, Lübnan, Daru'l-kutubi'l-ilmiyye, 2005.

----------, *Nişvâru'l-Muḥâḍara ve Aḫbâru'l-Muẕâkere,* cilt 1,2,5,7,8, tahkik: ʿAbbûd eş-Şâlcî, 2. Baskı, Beyrut, Daru Ṣâdir, 1995.

et-TEVHÎDÎ, Ebû Hayyân Alî b. Muhammed b. Abbâs, *el-Beṣâʾir ve'z-Zeḫâʾir,* cilt 1-9, tahkik: Vidâd el-Kâdî, 1. Baskı, Beyrut, Daru Sâdir, 1988.

ez-ZEHEBÎ, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân b. Kaymaz et-Türkmânî el-Fârikî ed-Dımaşkî, *Târîḫu'l-İslâm ve Vefeyâtu'l-Meşâhîri ve'l-Aʿlâm,* cilt 3,12, tahkik: Beşşâr Avvâd Maʿrûf, 1. Baskı, Beyrut, Daru'l-Ġarbi'l-İslâmi, 2003.

----------, *Siyeru Aʿlâmi'n-Nubelâʾ,* cilt 3,4, tahkik: Şuʿayb el-Arna'ût ve diğerleri, 1. Baskı, Beyrut, Muessesetu'r-Risâle, 1981.

ez-ZEMAHŞERÎ, Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî, *Rebîʿu'l-Ebrâr ve Nuṣûṣu'l-Aḫbâr,* cilt 1-5, tahkik: Abdülemîr Muhanna, 1. Baskı, Beyrut, Muessesetu'l-Aʿlemî li'l-Maṭbuʿât, 1992.

ZEYDÂN, Abdülkerîm Bîc el-Ânî el-Kehlî el-Muhammedî, *Niẓâmu'l-Ḳaḍâʾ fi'ş-Şerîʿati'l-İslâmiyye,* 2. Baskı, Beyrut, Amman, Muessesetu'r-Risâle ve Mektebetu'l-Beşâ'ir, 1998.

ZEYDÂN, Corcî b. Habîb, *Târîḫu't-Temedduni'l-İslâmî,* Kahire, Muessesetu Hindâvî li't-Taʿlîm ve's-Seḳâfe, 2012.

ez-ZİRİKLÎ, Ebû Gays Muhammed Hayrüddîn b. Mahmûd b. Muhammed b. Ali b. Fâris ed-Dımaşkî, *el-Aʿlâm,* cilt 1,3,4, 15. Baskı, Beyrut, Daru'l-ʿİlm li'l-Melâyîn, 2002.

ez-ZÜḤEYLÎ, Vahbe, *el-Fiḳhu'l-İslâmî ve Edilletuh*, cilt 3, 2. Baskı, Dimaşḳ, Daru'l-Fikr, 1985.